

**TÜRKİYE'DE CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASI
SİYASAL PARTİLERİN
SOSYOLOJİK İNCELEMESİ**

Mustafa ÇAĞLAYANDERELİ

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Sosyal Bilimler Enstitüsü İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

SİVAS
MAYIS 1995

**TÜRKİYE'DE CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASI
SİYASAL PARTİLERİN
SOSYOLOJİK İNCELEMESİ**

Mustafa ÇAĞLAYANDERELİ

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Sosyal Bilimler Enstitüsü İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

SIVAS
MAYIS 1995

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nce İş Bu Çalışma Jürimiz Tarafından, Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak Kabul Edilmiştir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ONAY

Yukarıdaki İmzaların, Adı Geçen Öğretim Üyelerine Ait olduklarını Onaylım.

.../.../1995

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I-III
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	2
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1. Araştırmanın Problemi.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı.....	4
1.3. Araştırmanın Önemi.....	6
1.4. Araştırmanın Metodolojisi.....	7
1.4.1. Yaklaşım.....	7
1.4.2. Yöntem	16
2. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	18
2.1 Üretim Tarzı	18
2.2. Üretim Tarzı Çeşitleri.....	21
2.2.1. A.T.Ü.T.....	22
2.2.2. Feodal Üretim Tarzı.....	25
2.2.3. Kapitalist Üretim Tarzı	30
2.3. Toplumsal Çatışma.....	36
2.4. Toplumsal Bunalım	39
2.5. Toplumsal Sınıf.....	44
2.6 Siyasal Parti.....	54
3. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE CUMHURİYET ÖNCESİ SİYASAL PARTİLERİN TOPLUMSAL ANALİZİ	74
3.1. Osmanlı Üretim Tarzı.....	74
3.1.1. Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı (16. yy. sonlarına kadar).....	76
3.1.1.1. Miri Topraklar ve Tımar Rejimi (Tarımsal Üretim)	78
3.1.1.2. Kentsel Üretim	82
3.1.2. Klasik Dönem Osmanlı Toplumsal Sınıfları ve Toplumsal Siyasa	89
3.1.3. Yeni Dönem Osmanlı Üretim Tarzı (16.-20. yy arası) ..	95
3.1.4. Sonuç: Osmanlı Üretim Tarzı Feodaldir.....	100

3.2. Siyasal Partiler Oluşurken Üretim Tarzı ve Toplumsal Sınıfların Görünümü	102
3.3. Ve Siyasal Partiler	117
3.3.1. Tanzimat'dan 2. Meşrutiyet'e	117
3.3.2. 2. Meşrutiyet Dönemi	127
3.3.3. Ulusal Bağımsızlık Savaşı Dönemi	138
3.4. Siyasal Partilerin Yapısal Özellikleri	145
3.4.1. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasal Partiler	145
3.4.1.1. İttihat ve Terakki (İktidar Partisi)	146
3.4.1.2. Muhalefet Partileri	149
3.4.1.2.1. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti	149
3.4.1.2.2. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar)	150
3.4.1.2.3. Osmanlı Demokrat Fırkası	151
3.4.1.2.4. İttihad-ı Muhammedi Fırkası	152
3.4.1.2.5. Heyet-i Müttefika-ı Osmaniye	153
3.4.1.2.6. Mütedil Hürriyetperveran Fırkası	154
3.4.1.2.7. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	155
3.4.1.2.8. Ahali Fırkası	156
3.4.1.2.9. Osmanlı Sosyalist Fırkası	157
3.4.1.2.10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	159
3.4.1.2.11. Halâskar Zabitan Grubu	162
3.4.1.2.12. Milli Meşrutiyet Fırkası	164
3.4.2. Mütareke Dönemi'nde Siyasal Partiler	164
3.4.2.1. İttihat ve Terakki (İktidar Partisi)	165
3.4.2.2. Muhalefet Partileri	165
3.4.2.2.1. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası	167
3.4.2.2.2. Radikal Avam Fırkası	167
3.4.2.2.3. Selamet-i Amme Heyeti	168
3.4.2.2.4. Teceddüt Fırkası	168
3.4.2.2.5. Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti	169
3.4.2.2.6. Ahali İktisat Fırkası	170
3.4.2.2.7. Selamet-i Osmaniye Fırkası	170
3.4.2.2.8. Sosyal Demokrat Fırkası	170
3.4.2.2.9. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası	171
3.4.2.2.10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	172
3.4.2.2.11. Osmanlı Mesai Fırkası	173
3.4.2.2.12. Türkiye Sosyalist Fırkası	174
3.4.2.2.13. Mili Ahrar Fırkası	176
3.4.2.2.14. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası	176
3.4.2.2.15. Milli Türk Fırkası	179
3.4.2.2.16. Amele Fırkası	179
3.4.2.2.17. Türkiye Zürra Fırkası	180

3.4.2.2.18. Müstakil Sosyalist Fırkası	180
3.5. Cumhuriyet Öncesi Siyasal Partilerin Toplumsal Bunalım- Çatışma ve Bölünmeler Tipolojisine Göre Değerlendirilmesi.....	181

4. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE CUMHURİYET SONRASI SİYASAL PARTİLERİN TOPLUMSAL ANALİZİ..... 189

4.1. Kronolojik Sıraya Göre Cumhuriyet Sonrası Siyasal Partiler.....	189
4.2. Toplumsal Değişme Dönemlerine Göre Siyasal Partiler ...	194
4.2.1. Tek Parti Dönemi (1923-1946).....	195
4.2.2. Demokrasiye Geçiş Dönemi (1946-1950).....	207
4.2.3. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960).....	211
4.2.4. 1960-1973 Dönemi Siyasal Partiler.....	221
4.2.5. 1973-1980 Dönemi Siyasal Partiler.....	239
4.2.6. 1980'den Günümüze Siyasal Partiler	245
4.3. Cumhuriyet Sonrası Siyasal Partilerin İkili Yapı İçerisinde Değerlendirilmesi (1923-1995)	266

5. BÖLÜM: GENEL SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....282

TABLolar	285
BİBLİYOGRAFYA.....	285-292

GİRİŞ

Araştırmamız Türkiye Siyasal Partilerini tarihsel süreç içerisinde ve karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

Son dönem toplumsal bunalımlar ve çatışmaların dozunun artmasından ve toplumsal yapıda dönüşüm isteklerinden çıkış noktasını alan araştırmamız temeldeki çarpıklığı, arabesklığı irdelemek iddiasındadır.

Bu araştırmada siyasal partiler toplumsal kökenlerine inilerek üretim tarzı ve toplumsal sınıflar bağlamında yani üretim ilişkileri ile belirlenen, üretim sürecinde gözlenmeye çalışılacaktır.

Bu ilkeler doğrultusunda yola çıkan araştırmamızın 1. Bölümünü araştırmanın; problemi-amacı-önemi ve metodolojisi oluşturmaktadır.

Kavramsal Çerçevenin oluşturulduğu 2. Bölümde araştırmamız kapsamına giren siyasal parti, toplumsal sınıf, toplumsal bunalım, toplumsal çatışma ve üretim tarzı kavramları net şekilde tanılanmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'de siyasal partilerin toplumsal analizine başlanıldığı 3. Bölümde Cumhuriyet Öncesi Siyasal Partiler toplumsal yapı ile beraber ele alınmakta ve özellikle siyasal partilerin hangi bunalım ve çatışmalar sonucu oluştuğu ve sağlıklı olup olmadığı sorgulanmaktadır.

4. Bölümde aynı esaslar doğrultusunda Cumhuriyet Sonrası Siyasal Partiler ele alınmakta ve 3. Bölümde de göndermelerde bulunarak ikili karşılaştırmalar yapılmaktadır.

5. Bölümde ise araştırmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmakta ve varsayımlarımızın doğruluğu araştırılmaktadır. Ayrıca geleceğe dönük kesterimlerde bulunmaktadır.

Araştırmamızın kapsamına geniş manada seçimler, elitler, anayasa ve demokrasi gibi konular girmemekle beraber konunun akışına göre ilgili bölümlerde bu kavramlar üzerinde detaylıca durulmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki araştırmamız teorik olarak bir deneme niteliğindedir ve yeni bir kurama ulaşma kaygımız yoktur. Ancak yeni çalışmalara kuramsal ipuçları elde ettiğimiz kanısındayım.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1- ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Türkiye toplumu her alanda bir değişim yasamasına rağmen, gerçek anlamda ekonomik gelişmesini tamamlayamamıştır. Toplumumuz ekonomik geri kalmışlık çemberinin tam dışına çıkamamıştır.¹

Ekonomik gelişmesini, sanayileşmesini, kentleşme süreçlerini tam olarak gerçekleştiremeyen yani Batılı anlamda "kapitalistleşemeyen" toplumumuzda bu yapılanmaya uygun olarak "arabesk" bir sosyo-ekonomik düzen kurulmuştur.²

Toplumuzda ekonomik kalkınmışlık sağlanamadığından sınıfsal yapılanma da sağlıklı değildir. Türkiye'deki mevcut toplumsal sınıflar, sınıf bilincinden yoksundurlar. Gerçek anlamda bir işçi sınıfı, köylü sınıfı oluşmamıştır. Söz konusu sınıflar biçimsel ya da yığın olarak vardır. Buna rağmen bu sınıflarda bir sınıf bilinci, sınıf farkındalığı yoktur.

Türkiye'deki sınıfların dağınıklığı ve örgütlenememesi siyasal yapılanmaya da yansımaktadır. Bu durumda Türkiye'de tek ve etkili sınıf olan sermaye sınıfı (gerçek anlamda burjuvazi olmayan sınıf) toplumdaki diğer sınıfları kendi çıkarları doğrultusunda yönetmek için siyasal partiler oluşturmaktadırlar. Ve bu temelde yükselen siyasal partilere toplumdaki dağınık ve örgütsüz(bilinçsiz) toplumsal sınıflardan temel ve/veya dayanak (destek) aranmaktadır. Bu tarzda oluşan siyasal partilerimiz "siyasal parti" tanımlamasına uymamakta ve (yeni bir tanımla) "arabesk parti" niteliği kazanmaktadır.

¹ Geniş bilgi için bkz. İsmail CEM. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İst., 1974.

² "ARABESK" kavramını; karışık, iç içe geçmiş, grift, niteliksel olarak benzerlerinden farklı kullanıyoruz.

Diğer bir anlatımla Türkiye'de oluşturulan siyasal partilerin oluşumuna kol ve kafa emekçilerinin, köylü sınıfının direkt bir katkısı yoktur, çünkü söz konusu sınıflar örgütsüz ve gerçek anlamda biçimlenememişlerdir. Bu sorun, ekonomik gerikalmışlığın çemberinden uzaklaşamamaktan, gerçek anlamda demokrasi sürecini toplumsal yaşama aktaramamaktan kaynaklanmaktadır. Tam olarak demokratik düzeni kuramamızdan (ki demokratik düzenin ön koşulu Lipset'çi anlamda ekonomik gelişmedir) dolayı³ Duverger'in de vurguladığı gibi demokrasini temel taşı olan siyasal partilerde toplumsal temelli olamamakta, toplumsal bilinçli sınıfları yansıtmamaktadırlar.⁴

Bir de bu soruna demokrasinin parçası olan "siyasal partiler içi demokrasi"nin olmayışı yani "parti oligarşisi" eklenince ortaya önemli sorunlar çıkmaktadır.

Kısacası bu araştırmamızdaki temel problemimiz Türkiye'deki siyasal partilerin, ekonomik geri kalmışlıktan dolayı tam olarak bilinçlenemeyen toplumsal sınıflara dayanmadığı konusunda odaklaşmaktadır.

1.2- ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızı "siyaset sosyolojisi" alanından seçtik. Bilindiği gibi siyaset toplumların yönetim ile ilgili kurumudur. Siyasal partiler de günümüz toplumlarının siyasal yapılarında vazgeçilmez unsurlardır. Toplumlar siyasal parti örgütlemeleri ile yönetilmektedir.

Siyasal partiler yönetimde bulunan (hükümet) ve/veya yönetime talip olan (muhalafet) toplumsal örgütler olduğuna göre;

³ Geniş bilgi için bkz., Siyasal İnsan, S.M. Lipset, (Çev. Mete Tunçay), Teori Yay., Ankara, 1986

⁴ Geniş bilgi için bkz., Siyasal Partiler, M. Duverger, (Çev. Ergun ÖZBUDUN), Bilgi Yay., Ankara, 1986

bir toplumun "iyi" veya "kötü" yönetilmesinde "baş aktör" siyasal parti olmaktadır.

Bu tespitimiz toplumbilimsel ve gerçek ise Türkiye toplumunun kötü yönetilmesinden sorumlu baş aktör de siyasal partilerimizdir. Ekonomik, siyasal ve sosyal yapıyla ilgili veriler gözden geçirildiğinde maalesef "Türkiye kötü yönetiliyor" diyoruz.

Birinci kısımda ortaya koymaya çalıştığımız problem doğrultusunda bu çalışmadaki temel amacımız son dönem Osmanlı toplumunda başlayıp günümüzde de devam eden siyasal parti örgütlemelerini toplumsal yapı ile (özellikle de ekonomik yapı ile) ilişkilendirerek toplumbilimsel tanımlanmasını yapmaktır. Böylece hem siyasal partilerin hem de toplumsal yapımızın teorik bir resmi çizilmiş olacaktır. "Kötü yapılanma" ve "kötü yönetim" in (ki bunlar birbirlerinin sebep ve sonuçlarıdır) nedenleri ve sonuçları üzerinde üç boyutta bir çalışma sunacağız.

Geçmişten gelen kökleri bulunan günümüz "Türkiye toplumu bunalımı"nın aşılması için "toplumbilimsel sorumluluğu" ile ekonomik temel ve toplumsal sınıflardan hareket ederek siyasal partilerimizin toplumsal yapı içerisindeki yerini ve toplumsal yapıyı hangi yönde değiştirdiklerini irdelemeyi amaç edindik.

Araştırmamızı siyasal partilerin yönetim organlarına ve basına da ulaştırabilirsek, belki önümüzdeki dönemler için; toplumsal sınıf temelinde siyaset eden, genel toplum yararını gözeten, ilkel ve sağlam ideolojilere sahip siyasal partilerin oluşumuna katkıda bulunmuş oluruz.

Ayrıca, ileride yapılacak olan siyasal parti çalışmalarına da bir nebze katkımız olursa ne mutlu bize.

1.3- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bizi böyle bir araştırmaya iten en önemli neden Türkiye toplumunun şu an içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal "bunalım" dır. Güncel yaşamda "sistem tıkanıklığı", "toplumsal bunalım" ve "çözumsuzlük" kavramları sıkça kullanılır hale gelmiştir.

Demokrasiye inanan insanlarımızda açıkça bir ürküntü başlamıştır. Zihinlerdeki soru hep aynı: "ya demokrasilerde çareler tükenirse?" Bu sorunun altında yatan sebepler belli: on seneden fazla devam eden bölücü terör ve ezici enflasyon, kabarık bir sayıda açık ve gizli işsizlik, hayat pahalılığı ve ekonomik geçinememe, demokratik kurum ve kuruluşların tam olarak yerleşmemesinden dolayı sivil, siyasal ve sosyal haklardan kısmi yararlanma, rüşvet, adam kayırma ve yolsuzluk olgusu (ki buna insan kirlenmesi de diyebiliriz) adalet, eğitim ve sağlık hizmetlerinden gereğince yararlanamamadan, spor, sanat ve müzikte yozlaşmaya, hatta ekolojik kirliliğe kadar bir dizi sebep "demokrasilerde çareler tükenirse?" sorusunu insanlarımızın zihninde uyandırmaktadır.

Toplumdaki sınıflar, daha alt düzeyde de bireyler toplumsal bunalım anlarında yöneticilerimizden, "toplumsal problemlerine çare bulmaları"nı isterler. Bu amaçla da seçimlerde beğenmedikleri siyasal partiyi hükümetten uzaklaştırıp, bir yenisini iş başına getirirler. Ülkemizde 1908' den günümüze kadar siyasal seçimler yapılmaktadır. Her ne kadar demokrasi tarihimizde, "Meşrutî", "Tek Parti" ve "Askerî Müdahale" dönemleri olmuş ise de genel seyir içerisinde çeşitli ideolojilere mensup siyasal partiler tek başlarına veya "koalisyon" içerisinde iktidara gelmişlerdir. Bu tarihsel realite karşısında ekonomik geri kalmışlık çemberinde

sıkışan seçmen, "bunların hepsi aynı, birbirlerinden farkları yok" şeklinde düşünmektedir.⁵

İşte asıl önemli nokta da bu andan itibaren başlamaktadır. Çünkü, toplumsal sınıflar temeline oturtmak ve toplumsal bunalmı sonucu siyasal partilerden yola çıkan tartışma "demokratik rejim" üzerinde odaklaşmaktadır. Siyasal partileri toplumsal konsensüs sonucu yeni bir anayasa yapmak yerine; Atatürk'e küfürler edilmekte, eyalet sistemi, ikinci cumhuriyet önerilmekte, şeriat veya yeni demokrasi hareketi arayışlarına girilmektedir. Bu gelişmeler tehlikeli bir yolun başlangıcıdır.

O halde bu tehlikeli yoldan bir an önce dönülmesi için "arabesk siyasal parti" örgütlemelerinin bir an önce parçalanması gerekmekte ve ekonomik temelle belirlenen toplumsal sınıflar bazında siyaset edecek olan yeni bir partileşme hareketine ihtiyaç vardır.

Siyasal sistem ve siyasal partiler alanında yapılacak olan her çalışmanın demokrasimizin geleceği açısından son derece önem taşıdığı kanaatindeyiz. Sosyo/Ekonomik yapımla ilişkilendirerek siyasal partileri incelemeye bu çerçevede çalışacağız.

1.4- ARAŞTIRMANIN METEDOLOJİSİ

1.4.1- YAKLAŞIM

Toplumbilimsel araştırmalarda genel olarak iki tür yaklaşım kullanılmaktadır. Bunlardan ilki **yapısal-işlevsel yaklaşım** ve ikincisi de **çatışmacı yaklaşımdır**. "Bu iki yaklaşım toplumbilimsel her araştırmada farklı noktalardan yola çıkıp, farklı sonuçlara ulaşmaktadırlar." ⁶

⁵ Aralık 1994 SONAR Araştırması

⁶ Ülgen Oskay, Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi, E.Ü.E.F. Yay., No: 25, İzmir, 1983, s. 34.

Siyaset toplumbilimi alanında "siyasal partiler" ile ilgili bir araştırma da bu iki yaklaşımdan birisine dahil olmak durumundadır.

Bizim bu çalışmada kullanacağımız yaklaşım "Çatışma Yaklaşımı"dır. O halde,

Neden yapısal-işlevsel yaklaşımı seçmedik? Bunun üzerinde duralım.

Çünkü:

Yapısal-işlevsel yaklaşım, böyle bir çalışmada; partilerin yapı ve örgüt özellikleri üzerinde durur ve toplumsal sistemde siyasal partilerin yerine getirdikleri işlevlere bakar.⁷ Siyaseti toplumsal uyumu sağlayan bir ilişkiler bütünü olarak ele alan yapısal-işlevselci yaklaşım, siyasal partileri de kişilerin toplum içinde birleşmelerini sağlayıcı toplumsal birer örgüt olarak algılar.⁸

Yapısal-işlevselcilik, toplumbilimsel çalışmaya genel olarak dört sayılı ile başlar, buna göre:

A) Her toplum onu oluşturan öğelerin bütünleşmiş bir yapısıdır.

B) Her toplum göreceli sürekliliği olan dengeli bir yapıdır.

C) Toplumun her öğesinin bir işlevi ve sistemin sürekli olmasına katkısı vardır.

D) Her işlevsel toplumsal yapı belirli bir değer yargısı ve norm sistemi doğrultusunda düzenlenmiştir.⁹

Bu sayılılardan yola çıkıp, siyasal partileri çalışmak istesek, siyasal partileri, sistemin devamını sağlamaya yönelik, uyumlu, istikrarlı, bütünleşmiş örgütler olarak ele almak ve norm ve

⁷ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, A.Ü.H.F. Yay., No: 471, s. 16

⁸ Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yay., İstanbul, 1990, s. 22

⁹ OSKAY, a.g.e., s. 19, Ayrıca bkz., Sezgin KIZILÇELİK-Yaşar ERJEM, Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Emre Yay., Konya, 1992 s. 171-174

değerleri fazlaca önemsemek durumunda kalacağız. Siyasal partiler arasındaki çatışmalardan değil, uzlaşılardan; toplumsal sınıflardan değil meslek gruplarından; siyasal parti ideolojilerinden değil, kültürel değerlerden bahsetmek zorunda kalacağız.

Oysa siyasal partiler gerçeği bu değildir kanaatimizce.

Siyasal partiler "tarihsel maddeci" bir incelemeyle anlaşılabilir. Şayet, siyasal partilerin temelinde: üretim tarzı, buna bağlı olarak toplumsal sınıflar, toplumsal sınıflara bağlı olarak da siyasal parti örgütleri vardır. Bu tarihsel bir süreçtir.¹⁰

Çatışma olgusu, yapısal-işlevselcilik tarafından patolojik gibi algılansa da tüm toplumların tarihinde görülmüş ve görülmekte olan normal bir olgudur. Bu bağlamda siyasal partiler de çıkarları farklı olan toplumsal sınıfların birer mücadele araçlarıdır.¹¹

Siyasal partiler, toplumdaki bölünmeleri ve savaşmaları yansıtır.¹² Buna göre, çatışma yaklaşımı; toplumu statik değil ve fakat sürekli gelişim içerisinde olan dinamik bir süreç olarak ele alır. Şöyle ki, devinimi sağlayan, iteleyeni ve de yönlendiren potansiyel güç, toplumsal yapının doğal olarak kendi içinde yarattığı toplumsal çelişki ve zıtlamalardır. Çatışma kuramcılarına göre, toplumu oluşturan toplumsal sınıfların, kendilerine özgü çıkar ve değer yargıları vardır. Toplumun her aşamasında toplumsal sınıflar, kendi inaç ve görüş sistemleri toğrultusunda, diğer toplumsal sınıflar üzerinde üstünlük sağlama ve etkin olmayı amaçlarlar. Böylece bu algılayış içinde egemen güç temeline dayalı

¹⁰ Doğu ERGİL, Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım, T.İ.B. Yay., No: 21, Ankara, 1978, s. 13 vd.

¹¹ OSKAY, a.g.e., s. 34-35

¹² ÖZBUDUN, a.g.e., s. 37

güçler dengesinden kaynaklanan gizli çelişki ve zıtlaşmaların varlığı kaçınılmazdır. Toplumsal değişimin de itici gücü budur.¹³

O halde çatışma yaklaşımını benimseyen araştırmamız şu temel sayılıtlara uygun ele alınacaktır:

A) Toplum organik bir bütün değil ve fakat bir süreçtir.

B) Toplumsal dinamizmin kaynağı, toplumsal yapının kendi içinden doğal olarak yarattığı çatışmadır.

C) Çatışma olgusu süreklidir ve kaçınılmazdır.

D) Çatışma değişimin itici gücü olduğu kadar, toplumun bütünlüğü için de işlevseldir.

E) Çatışma toplumun doğal niteliğidir.

F) Çatışma bir yönüyle toplumsal sorunların baskısı altında yoğunlaşır ve somutlaşır, diğer yönüyle de çatışma sorunların çözümünü kamçılar. Sorunların çözümü ise değişmeyi zorlar ve hatta değişimin kendisidir.

G) Değer yargıları, normlar, inanç ve düşünceler göreceli olarak bir veri kabul edilebilir. Onların "niçin" ve "nasıl"ları vardır. Somut oluşum nedenleri vardır. Bu tinsel öğeler de, genel olarak, toplumsal çatışmaların ortaya koyduğu zıt güçlerin dengelenmesi sonucu oluşan yapısal değişimden kaynaklanır, değişimin ürünüdürler. Onların "niçin" ve "nasıl"ını zıt güçlerin dengelenmesi sürecinde aramak gerekir.

H) Çatışmanın iki farklı düzeyi vardır; bireyde ve toplumda çatışma

I) Çatışma sonucu sağlanan denge, zorlamaya dayalıdır. Şöyle ki, mevcut denge çatışan çıkarlar arasındaki uzlaşma sonununda ortaya çıkmıştır. Fakat bu uzlaşma, isteyerek ulaşılan

¹³ OSKAY, a.g.e., s.38

bir nokta değil, güçlünün güçsüzü başeğdirmsi şeklinde ortaya çıkmış bir dengedir. Bu niteliği ile zorlamaya dayanır.

İ) Zorlama çatışma kuramının iki önemli kavramını belirler, (a) Toplumsal değişmenin kaçınılmazlığı, ve (b) Yönetilen-yöneten ayrımı.¹⁴

Siyasal partilerin "köken sorunu" ile ilgili olarak, yapısal-işlevsel yaklaşım içerisinde iki kuram geliştirilmiştir. Bunlardan birincisi "modernleşme kuramı"dır ve ikincisi de Duverger'in "parlamentonun içinde ve dışından doğan partiler kuramı"dır. Çatışma yaklaşımı çerçevesinde ise, siyasi partilerin doğuşunu "toplumsal bölünme ve bunalımlar" ile açıklayan kuram geliştirilmiştir.¹⁵

Biz yine araştırmamızda toplumsal bölünme ve bunalım kuramını kullanacağız. Çünkü ilk iki kuram yetersiz kalmaktadır. Örneğin, Duverger'in kuramı, üçüncü dünya ülkelerinde oldukça sık rastlanan "ulus-devlet kurucusu partiler"i açıklayamamaktadır. Benzer şekilde modernleşme kuramı da siyasi partiler ardındaki toplumsal sınıfları göz ardı etmekte ve az gelişmiş toplumdaki siyasi partileri açıklayamamaktadır. ¹⁶ Konumuzu geniş tutmamak için bu kuramların ayrıntısına girmiyoruz.

Toplumsal bölünme ve bunalım kuramına göre, siyasi partiler belirli ölçüde toplumsal çatışma ve bunalımları yansıtırlar.¹⁷ Bu varsayımın tipolojisini aşağıda veriyoruz:

Lipset ve Rokkan'ın sosyal bölünmeler tipolojisi, iki eksenli bir modele dayanmaktadır (tablo 1). Bu eksenlerden birisi işlevsel,

¹⁴ OSKAY, a.g.e., s. 36-38

¹⁵ Ahmet KOTİL, "Dünyada ve Türkiye'de Siyasi Partiler" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans., Cilt 7, İletişim Yay., s. 2000

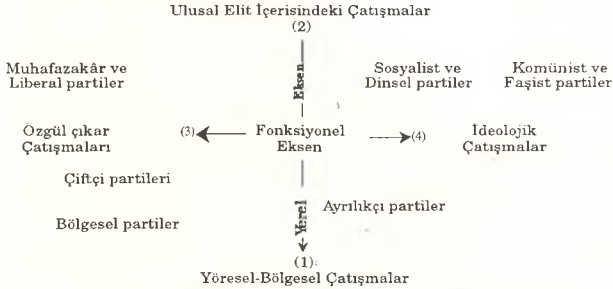
¹⁶ ÇAM, a.g.e., s. 381-382

¹⁷ KOTİL, a.g.e., s. 2002

diğeri yerel eksendir. Yerel eksenin 1 numaralı ucunda yöresel ve bölgesel çatışmalar yer alır. Bunlar ulusal devletin merkezietçi eğilimlerine, ulusal birliği güçlendirme çabalarına karşı tepki olarak doğarlar ve çeşitli etnik, dinsel, dilsel veya kültürel azınlıkların, söz konusu özelliklerini ulusal devlet içerisinde koruma isteklerini dile getirirler. Bu gelişmeye bütünleşme krizi de diyebiliriz. Buradaki çatışma salt coğrafi manada bir çatışma değil ve fakat ulusal kültür azınlık kültürü çatışmasıdır. Yerel eksenin 2 numaralı ucunda, ulusal elitin kendi içerisindeki çatışmaları görmekteyiz. Bu çatışmalar sistem içerisindeki, yerel birimler arasında değil, sistemin tüm olarak kimin tarafından ve nasıl yönetileceğini, nasıl örgütlendirileceğini, hangi amaçları izeleyeceğini ilgilendiren çatışmalardır. Ulusal elit içi çatışmalar çeşitli bölge ve kültürel gruplardan gelen kişileri bir araya getirdiği için yerel çatışmalarla çakışmaz.¹⁸

TABLO-1
SOSYAL BÖLÜNMELEİN BOYUTLARI

Kay: Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, A.Ü.H.F. Ya y, No: 471, s.38

¹⁸ ÖZBUDUN, a.g.e., s. 37-38

İşlevsel ekseninde yer alan işlevsel çatışmalarda, benzer sosyo-ekonomik çıkarılara ve/veya benzer değerlere sahip olan bireyler, ülkenin hangi yöresinden olursa olsunlar, aynı kampta toplanırlar. Bu eksen üzerindeki çatışmalar, çatışma konusunun özgül ya da genel ve ideolojik oluşuna göre değişir. Eksenin 3 numaralı ucunda yer alan çatışmalar, özgül ve sınırlı nitelikte ekonomik çıkarları yani siyasetin amaçlarından çok araçlarını ilgilendirir. Doyayısı ile taraflar bu çatışmaları pazarlık edebilir ve uzlaşabilirler. İşlevsel eksenin 4 numaralı ucunda bulunan ideolojik çatışmalar ise, temel değerleri mutlak iyilik veya mutlak kötülük olan çatışmalaradır. Bu kavramlar üzerinde anlaşmak ve uzlaşmak şüphesiz ki özgül çıkar çatışmalarından daha zordur. İdeolojik çatışmalar sonucu, çok güçlü bir "biz-onlar" veya "dost-düşman" karşıtlığı doğar.¹⁹

Bu çatışma kategorileri ideal tiplerdir. Gerçek hayattaki bölünmeler nadiren eksenlerin uçlarında yer alır. Bu sebeple, çatışmaların hangi uca daha yakın olduğu araştırılmalıdır. Ayrıca, bir çatışmanın salt yerel veya salt işlevsel nitelik taşıması da nadirdir. Genellikle sosyal bölünmeler her iki unsuru da içinde taşır. O sebeple belli bir sosyal bölünmede hangi boyutuna daha ağır bastığının araştırılması gerekmektedir. ve ele alınan parti, ağır basan boyuta göre nitelendirilmelidir.²⁰

Yerel(merkez-kenar) çatışmalarına genellikle, uluslaşmanı ilk aşamalarında rastlanır. Ulusal devletin güçlü bir merkezi otorite kurma, ulusal kültür birliğini yaratma yolundaki çabaları çoğu zaman, azınlık kültürlerinin ve bu kültürleri koruma isteğindeki kenar bölgelerin tepkisine yol açar. En aşırı şekilde bu tepki, ayrılıkçı hareketler, hatta iç savaşlar görünümünü

¹⁹ ÖZBUDUN, a.g.e., s. 38

²⁰ Aynı eser, s.39

alabilir.²¹Genellikle sosyo-ekonomik modernleşme, yerel çatışmaların yoğunluğunu kaybetmesi ve işlevsel çatışmaların öneminin artması sonucunu doğurur. Modernleşme ile beraber uluslaşma düzeyi arttığı ve toplumsal sınıflar daha netleşip bilinçlendikleri için ideolojik sınıflar çatışmaları ön plana çıkar. Batı Avrupa bunun güzel bir örneğini verir. Ancak, unutulmamalıdır ki, sosyo-ekonomik modernleşme ile yerel çatışmalar mutlaka ve tamamen ortadan kalkmazlar. Yerel çatışmanın temelinde, ulusal kültürle kolay kolay bütünleşemeyen güçlü bir yöresel kültür geleneği yatıyorsa, bu çatışmanın - sosyo ekonomik modernleşmeye rağmen uzun süre varlığını sürdürebilmesi mümkündür.²²

Yukarıda anlatılarımız sosyal bölünmelerin boyutları ile ilgilidir. Sosyal bölünmelerin çeşitleri de aşağıda sunulmaktadır :

Sosyal bölünmelerin iki boyutunun yanında, dört belli başlı tipi vardır. Bunlardan ikisi kültürel, ikisi de işlevsel niteliktedir. Kültürel bölünmelerden birisi, yukarıda ele aldığımız merkez-kenar bölünmeleri, diğeri de dinin devlet içindeki rolü ile ilgili dinsel bölünmelerdir. Her iki bölünme de ulusal devrimin ürünüdür. uluslaşma ve merkezi devlet otoritesini güçlendirme çabaları, bir yandan kenar bölgelerin, azınlık kültürlerinin, öte yandan da devlet otoritesi karşısındaki tarihsel ayrıcalıklarını korumaya çalışan dinsel unsurların tepkileriyle karşılaşmıştır. Devlet-din çatışmasının en belirgin olarak ortaya çıktığı alan, eğitimin kimin kontrolünde olacağı sorunudur. Eğitimi laikleştirme ve devlet

---

²¹ ÖZBUDUN, a.g.e., s.42

²² Aynı eser, s. 41

kontrolü altına alma çabaları dinsel protesto ve dinsel partilerin doğuşuna yol açmıştır. ²³

Nasıl merkez-kenar ve devlet-din çatışmaları ulusal devrimin ürünüyse, yukarıda değindiğimiz iki fonksiyonel çatışma da, endüstri devriminin sonucudur. Bunlardan biri kent-kır çıkarları arasındaki bölünme, diğeri işçi-işveren bölünmesidir. Uluslararası ticaretin ve sanayi üretiminin gelişmesi tarım ve sanayi çıkarları arasındaki çatışmayı artırmıştır. Kırsal çıkarlar nedeniyle her zaman köylü partileri ortaya çıkmamıştır, bu nadirdir. Daha çok, kırsal çıkarlar ya başka bir büyük parti çerçevesinde veya baskı grupları yoluyla kendi çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Kır ve kent çıkarları arasındaki çatışma özü bakımından ekonomik olmakla beraber, kırsal çıkarların sürekli köylü partilerini doğurması, genellikle bu ekonomik çatışmanın kültürel bir çatışmayla bir arada bulunduğu durumlarda görülmektedir. ²⁴

Çağdaş Batı ülkelerinin parti sistemleri bakımından en çok önem taşıyan sosyal bölünme tipi, işçi-işveren bölünmesidir. Günümüz Batı demokrasilerinde politika, geniş ölçüde, sınıf politikasıdır. Parti bölünmeleri genellikle sınıf bölünmelerini yansıtmakta, seçim sosyolojisi araştırmalarının kesinlikle ortaya koyduğu gibi, bireyin sınıfsal durumu ile siyasal davranışları arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Batı'da halen işçi sınıfı sol partileri, yüksek ve orta sınıf ise sağ partileri desteklemektedirler. ²⁵

---

²³ Aynı eser, s.42

²⁴ ÖZBUDUN a.g.e, S. 43

²⁵ Aynı eser, S. 43-44

Görüldüğü gibi seçtiğimiz yaklaşım ve bu yaklaşım çerçevesinde geliştirilen "bölünme ve çatışma kuramı" alt yapı ve üst yapıya gereğince değinmekte ve hiç birisini dışarıda bırakmayacak şekilde bir inceleme alanı sağlamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; siyasal partileri üretim tarzı ve toplumsal sınıflar ile ele alışımızdan sadece ekonomik temele değer verdiğimiz anlaşılmalıdır. Zira. çatışma yaklaşımı (veya Marxist kuram) alt yapı üst yapıyı tek yanlı ve mekanik bir biçimde yaratıyor dememektedir. Alt yapı ile üst yapı arasında karşılıklı bir diyalektik etkileşim söz konusudur demektedir.²⁶ Bu etkileşimi kabul etmekle beraber ekonomik temelin, toplumsal yapı ve onun öğelerini belirleyici etkenler hiyerarşisindeki öncelikli sırasını da vurgulamak durumundayız.

1.4.2- YÖNTEM

Araştırmada kullanacağımız yöntem, "bilimsel yöntem"dir.

Bilindiği gibi bilimsel yönetimin özel bir probleme uygulanması şu şekilde olur: Öncelikle problem tanımlanır. İkinci olarak problem özel teorik çerçeve açısından ifade edilir ve daha önceki araştırma bulgularıyla ilişkilendirilir. Üçüncü adım şimdiye değin kabul edilen teorik ilkelerden hareketle araştırmanın varsayımı kurulur. Dördüncü adım belirlenen varsayımları test etmek için "veri toplama tekniği" tesbit edilir. Beşinci adım veriler toplanır. Altıncı adım, varsayımların doğru ya da yanlış olduğunu test etmek için veriler analiz edilir. Son olarak, araştırma sonuçları yeni bulgulara göre kurulan orjinal teori bütünüyle

²⁶ Ahmet Taner KİŞLALİ, Siyaset Bilimi, İmge Yay., 1992, Ankara, S. 51

ilişkilendirilir.²⁷Araştırmamıza, toplumsal yapımızı güncel olaylar ve tarihsel birikimlerinin gözlenmesi ile başladık. Problem kısmında da belirttiğimiz gibi, toplumsal yapımızda yoğun bir biçimde çatışma ve bunalım yaşanmaktadır. Bu bunalım ve çatışmaya çare bulacak kurum siyasal yapı olduğuna göre siyasal partilerimizin doğuşu, gelişimi, günümüzdeki durumları ve geleceğe ilişkin ipuçları üzerinde durmak durumundaydık. Elimizde tarihsel materyaller var. Günümüz ile ilgili pratiği de yaşıyoruz zaten. O halde geçmiş, günümüz ve gelecekle ilgili varsayımımızı kurmak zor olmadı. Problem kısmında buna değindik. Varsayımımızı belli bir yaklaşım çerçevesinde oluşturmak, siyasal partileri belli bir kuram çerçevesinde ele almak gerekiyordu. Yaklaşım kısmında da belirttiğimiz gibi "çatışma yaklaşımı" varsayımımıza gerekli araştırma imkanını sağladı. Siyasal partileri toplumsal yapı, özellikle de ekonomik yapı ile ilişkilendireceğimiz için "çatışma ve bölünme kuramı" bize geniş bir hareket sahası sağladı.

Araştırmamızdaki kullandığımız akıl yürütme biçimi, hipotetik-dedüktiftir. Tarihsel olgu ve olaylardan yola çıkıp, yine tarihsel genellemelere varmayı amaçlıyoruz. Siyasal partiler gerçeğinde tüm toplumsal yapıyı araştırmayı, gerçeğe ulaşmayı hedefledik."Neden-niçin-nasıl" sorularını aydınlatmaya çalışacağız.

Araştırmada kullandığımız tekniğimiz, kaynak taraması ve tarihsel materyallerden yararlanma olarak izah edilebilir.Bu amaçla toplumbilimsel araştırmalar, iktisat ve siyaset

²⁷ Sezgin KIZILÇELİK-Yaşar ERJEM, Sosyoloji Terimler Sözlüğü, EmreYay.Konya, 1992, s. 64-65

araştırmaları, dergiler, gazeteler, makaleler, tv programları vb. araştırmamızın materyallerini oluşturdu. Ayrıca, istatistiki veriler de gerekli yerlerde kullanıldı.

Araştırmamızda yeni bir kurama ulaşma kaygımız da yoktur.

2. BÖLÜM : KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyo/ekonomik yapı ile ilişkilendirerek siyasal partileri incelemeye aldığımız bu araştırmada, problem ve yaklaşım esaslarına göre; Üretim Tarzı (ki konumuzla ilgili olduğ için ATÜT-Feodalite-Kapilalist Ü.T.), Toplumsal Çatışma, Toplumsal Bunalım, Toplumsal Sınıf ve Siyasal Parti kavramları, kavramsal çerçevemizi oluşturmaktadır.

Söz konusu kavramlar birbirleri ile ilişkili ve bağıntılıdır. Üretim tarzına bağlı olarak toplumsal sınıflar belirlenmekte; toplumsal sınıflara göre de siyasal partiler oluşturulmaktadır. Toplumsal bunalım ve toplumsal çatışma ise genel toplumsal yapı ile ilgilidir.

şimdi bunların açılımını görelim.

2.1- ÜRETİM TARZI (Fr. Forme de Production)

Bir devrin egemen üretim tarzı toplumların sınıfsal yapısını ve sosyal değişme yönünü de belirler. "Üretim tarzı", sınıfsal farklılaşma ve siyasal gücün de en temel belirleyicisidir.²⁸

²⁸ Doğu ERGİL, Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, No:21, s. 13

O halde, siyasal sistem ve günümüzde onun en önemli unsurlarında birisi olan "siyasal partiler" ile ilgili bir araştırma da toplumsal üretim tarzı üzerinde durmak zorundadır.

TANIM:

"Üretim tarzı" kavramı ve olgusu, Marx'ın toplumbilime getirmiş olduğu bir katkıdır.

Kavramın sözlük anlamı şöyledir:

Üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin tarihsel olarak oluşturdukları ve geliştirdikleri üretim düzenine "üretim tarzı" denir. Üretim tarzı, üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin birbirlerinden ayrılmaz birliğini dile getirir. Üretim tarzı, "alt yapı" dediğimiz toplumun ekonomi öz temelidir. Toplum , bütün "üst yapı"larıyla, üretim tarzı temeli üstünde ve o temele uygun olarak yapılır. Daha açık bir deyişle, üretim tarzı ile ayırd edilen ekonomi kurumu, toplumun diğer üst yapı kurumları (siyaset, din, eğitim, aile, boş zamanlar) öncelikle şekillendirir ve belirler. Bundan dolayıdır ki toplumlar, üretim tarzlarının değişmesi ile yeni toplumsal ekonomik yapılara dönüşmüşlerdir. Bir toplumun üretim tarzı, o toplumun "ne ile" yani hangi üretim güçleri ile ve "nasıl" yani ne türlü üretim ilişkileri ile ürettiğini meydana koyar.²⁹

Marx, "Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı"da şöyle der;

"Maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecini de belirler.³⁰

²⁹ Orhan HANÇERLİOĞLU, Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Yay., İstanbul, 1986, s. 411

³⁰ Büyük Larousse Ansiklopedisi, Cilt 23, Milliyet Yay., İstanbul, 1993, s. 12036

Üretim tarzı daima tarihsel olarak belirlenmiştir: Yani bir yandan kendisinden önceki üretim tarzlarının hazır olarak bıraktıkları üretim gücü ve üretim ilişkilerinin bir bölümünü, onların yeniden üretilmiş ya da dönüştürülmüş biçimlerini içerir. Diğer yandan ise kendisine özgü yeni biçimler yaratarak kendi niteliğinin tamamlanmasına yönelik yeni üretim ilişkileri ve güçleri oluşturur. Tabii yeni bir üst yapı da. Toplumların ilerlemesinin tarihi, üretim tarzlarının ilerlemesinin tarihidir.³¹

Üretim tarzını belirleyen öğelerden ilki "üretim güçleridir".

Üretim güçleri, üretim araçları dediğimiz (toprak ya da doğal kaynaklar, ham maddeler, teknik ve teknoloji ve sermaye gibi) araçların ve bunları kullanan insan emeğinin tümüdür.³²

Üretim tarzını belirleyen öğelerden ikincisi ise "üretim ilişkileridir".

Üretim ilişkileri, insanların bir arada yaşamalarını sağlayan, insan bilincinden bağımsız olarak var olan maddesel ilişkilerdir. Bu ilişkiler, beslenme, giyinme, korunma gibi zorunlu ve temel insan ihtiyaçları ile belirlenmiştir. Toplumsal ilişkiler de üretim ilişkileri tarafından belirlenir ya da onların baskısı altındadır. Üretim ilişkilerinin ilk koşulu "teknik işbölümü"dür. Yani toplumun "doğa" ile ilişkilerinin düzenlenmesidir. Bu teknik işbölümüne üretim ilişkileri toplumsal işbölümünü ekler: Çünkü insanların üretim sürecine katılışları farklıdır, insanlar farklı görevleri yerine getirirler. Üretim ilişkilerinin ikinci koşulu ise

³¹ Sezgin KIZILÇELİK-Yaşar ERJEM, Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Emre Yayıncılık, Konya, 1992, s. 438-439E

³² Doğan ERGUN, Sosyoloji El Kitabı, Gerçek Yay., İst., 1984, s. 48

"mülkiyet ilişkileri" yani üretim araçlarını mülkiyet tarzıdır. Üretim ilişkileri üretim araçlarına sahip olma ve/veya olmama hallerine göre belirlenir.³³

Bu açıklamalardan sonra "üretim tarzı"nın Marx'ın deyişi ile şöyle tanımlayabiliriz:

"Üretim araçları mülkiyetinin ve toplumsal işbölümünün düzenlenişi olarak ele alınan toplumsal yapıya, üretim tarzı denir."³⁴

Tarihsel Üretim Tarzı Tipleri ve bunlara denk düşen Tarihsel Toplum Tipleri ise şunlardır:

1- İlkel Komünal Üretim Tarzı	İlkel Komünal Toplum
2- Asyatik Üretim Tarzı	Asya Tipi Toplum
3- Antik (köleci) Üretim Tarzı	Köleci Toplum
4- Feodal Üretim Tarzı	Feodal Toplum
5- Kapitalist Üretim Tarzı	Kapitalist Toplum
6- Sosyalist Üretim Tarzı	Sosyalist Toplum ³⁵

2.2.- ÜRETİM TARZI ÇEŞİTLERİ

Yukarıda izah ettiğimiz üzere her üretim tarzı kendi siyasal sistemini de yaratır.

Araştırmamız son dönem Osmanlı Toplumundan günümüze kadar, tarihsel süreç içerisinde siyasal partileri ele aldığına göre; Osmanlı toplumu üretim tarzı ve Cumhuriyet Türkiyesi üretim tarzı üzerinde durmak zorundayız.

³³ Aynı eser, s. 49

³⁴ Aynı eser, s. 49

³⁵ Sezgin KIZILÇELİK, Sosyoloji Teorileri2, Emre yay., Konya, 1992, s. 243

Cumhuriyet Türkiyesi "kapitalist üretim tarzı"na sahiptir. bunun üzerinde tartışmaya gerek yok. Ancak son dönem Osmanlı Toplumunu üretim tarzı hakkında henüz bitirilmemiş bir tartışma var, uzlaşa sağlanabilmiş değil. Üretim Tarzı üzerine toplumbilimsel araştırma yapan bir bilimadamları iki görüş etrafında toplanmışlardır: Bir gruba göre Osmanlı üretim tarzı Feodaldır, diğer gruba göre ise Asya tipidir.³⁶

Marx son çözümlemede 6 tip üretim tarzı belirlemiştir. Biz konumuzu fazla genişletmemek için bunların hepsini açıklamak yerine, araştırmamızla alakalı olduğu için, feodal üretim tarzı, A.T.Ü.T. ve kapitalist üretim tarzını açıklamakla yetineceğiz.

2.2.1-A.T.Ü.T.(Asya Tipi Üretim Tarzı)

(Fr. *Forme du Production l'Asie*)

A.T.Ü.T.'nı Marx, toplumların evrim şemasına sonradan eklemiştir. Batı toplumlarının üretim tarzlarını ve toplumsal değişme aşamalarını inceleyen Marx ilk önceleri üretim tarzları sınıflamasında A.T.Ü.T.'na yer vermemiştir. Ancak sonradan Hindistan ve Çin gibi Doğu toplumları üretim güçleri ve üretim ilişkilerini incelediği zaman görmüştür ki ;bu toplumlar , Batı toplumları gelişme aşamalarından farklı bir tip oluşturmaktadır. Bunun üzerine son çözümlemede üretim tarzı sınıflamasına A.T.Ü.T.'nı da eklemiştir.³⁷

Bu üretim tarzının belirleyici özellikleri şunlardır:

³⁶ Geniş bilgi için bkz., Niyazi BERKES, Türkiye İktisat Tarihi, 1970-, Mübeccel Belik KIRAY, Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi, Mimarlık Sem. 1969-, Sencer DİVİTÇİOĞLU, Asya Üretim Tarzı ve Osm. Toplumunu, 1971-, İ. KÜÇÜKÖMER, Asyagil Üretim Biçimi, 1977 gibi eserler.

³⁷ Sezgin KIZILÇELİK, a.g.e., S.243

1)A.T.Ü.T. ilkel topluluktan daha gelişmiş , düzenli üretim artığı (artı- ürün) yaratabilen bir evrim aşamasıdır.A.T.Ü.T. tarımsal üretime dayanır.³⁸

2) Toplumun temelini dağınık, tecrit edilmiş, kendi kendine yeter köy komünleri oluşturur.Bunların kendi içinde tarımla-zanaat arasında farklılaşma olmakla beraber, çeşitli komünler arasında farklılaşma ve/veya işbölümü gerçekleşmemiştir. Bu sebeple mübadele ekonomisi gelişmemiştir.³⁹

3) A.T.Ü.T.'nda üretim aracı olan toprağın mülkiyeti köy topluluğuna aittir. Kişiler köy topluluğunun birer üyesi olarak toprağın tasarruf hakkına sahiptir.Köyler despot devletin birer alt topluluğu görünümündedir.Bu üretim tarzında devlet, ortak mülkiyete dayanan alt topluluklar(komünler) üzerinde, hepsine egemen bir üst topluluktur.⁴⁰

4)A.T.Ü.T. ilk sınıflı toplumdur ve devletin ve/veya bir sınıfın sömürmesinin ilk örneğidir. Bu üretim tarzında üretim ilişkileri şöyle gelişir;Birbirlerinin benzeri olan köy komünlerinin ortak değil ve fakat özdeş çıkarları vardır. En önemli üretim aracı olan toprağın verimli ürün verebilmesi için sulama kanalları ve ulaşım yolları gibi hizmetlere ihtiyacı vardır.Bu işleri yürütmek ve masraflarını karşılamak için bir örgüt gerekir ki bu örgüt "devlet" olarak ortaya çıkar ve meşruluk kazanır. Devlet, toplumsal savunma dahil özdeş çıkarlara hizmet eder ve karşılığında da "artı ürün"e el koyar. Dolayısıyla bir hakim sınıf ortaya çıkmış olur. A.T.Ü.T.'nda devlet,

³⁸ Gülten KAZGAN, İktisadi Düşünce, Remzi Yay., İstanbul, 1984, S.434

³⁹ Aynı eser, S.434

⁴⁰ Halil CIN, Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, S.Ü. Yay., No:27, 1987, Konya, S.82-83

köy kömünleri mülkiyeti haricinde kalan toprakların da sahibidir. Artı-ürüne el koyma "aynı rant" şeklinde olur. Bu üretim tarzında devlet için angarya çalışma da zorunlu haldedir. Devletin niteliği despotiktir. Kısaca, A.T.Ü.T.'nda devlet, "kollektif sömürü" yapar ve sömürülenler de "genel köle" görünümündedir. 41

5) A.T.Ü.T.'nda köy komünleri yanında kentler de gelişmiştir. Marx, "Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri"nde bu konudan şöyle bahseder: "Kentler, bu köylerin yanında, ancak yerin dış ticarete özellikle elverişli olduğu ya da devletin başının ve valilerinin (Bürokratların) gelirlerini (artı-ürün) emek fonu olarak sarfettikleri, emekle değiştirdikleri yerlerde kurulur." Ne var ki köy komünleri ile kentler arasında işbölümü ve mübadeleye dayanan bir tamlama olmaz; ancak köy komünleri kendi içinde, tarım ile zanaatların bir arada yapılması yoluyla bütünleşebilmiştir. Kısaca, A.T.Ü.T.'nda, kentler devletin ele geçirdiği artı-ürünün satışı ve kullanışı ile ilgili olarak doğar, ortaya çıkar. Bu üretim tarzında kır-kent ilişkileri yoktur. 42

TABLO-2
AT ÜT VE FEODAL ÜRETİM TARZININ BELİRLEYİCİ NİTELİKLERİ

BELİRLEYİCİ NİTELİKLER	A T ÜT	FEODAL ÜRETİM TARZI
ÜRETİMİN NİTELİĞİ	Terime Dayalı	Terime ve kasım- kışınca dayalı
AŞIL ÜRETİM ARACI OLAN TOPRAĞIN MÜLKİYETİ	Köy Topraklarının ve Köy Devleti	Yerel beylerin ve feodal dev- letin
TOPLUMSAL SINIFLAR	Köy ve Zanaatkar Zanaatkar ve Köylü	Köylü ve Arzkar Zanaatkar ve Köylü Topraklar
ARTI ÜRÜNÜ EL KONUSMA ŞEKLİ	Köylü/Zanaatkar → artı ürün → köylü ve Zanaatkar	Köylü/Zanaatkar → artı ürün → Köylü, Toprak, Müstahak ve Köylü
TARAKALAR ARASI DIKEY HAREKETLİLİK	Kapalı	Kapalı
KENTLEŞME	Az gelişmiş	Gelişmiş
KİR VE KENT ARASINDA İŞ BÖLÜMÜ VE MÜBADELE	YOK	VAR
DEVLET İHTİDARI ŞEKLİ	Merkez ve despotik	Yerel ve parçalanmış
EKONOMİ DIŞI İHTİDARIN KAYNAĞI	Merkez devletin elinde olması; diğerleri ise kaynak (Güç) ve ha- sılın bir kısmıdır.	Yerel devlet

Hazırlayan: M. ÇAĞLAYAN DERELİ

41 Stéfanos YERASIMOS, (Çev. Babur KUZUCU), Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt 1, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, S.56

42 KAZGAN, a.g.e., S.435

6) A.T.Ü.T. ile belirlenen toplumlarda artı-ürün çok fazla değildir. Bu toplumların geriliğinin de baş sebebi budur. Başka bir deyişle emek düşük verimliliğe sahiptir. Emek-zamanın çok büyük bir kısmı, kendi geçimlik mallarının tekrar üretimi için ayrılır.⁴³

7) Genel olarak A.T.Ü.T. 'na sahip olan toplumlar, toplumsal değişmeyi sağlayacak olan "iç dinamizmi" zayıf olan "durgun" nitelikte toplumlardır. Bu toplumların üretim tarzı (Dolayısıyla toplumsal yapı) değişiklikleri genellikle dış uyarılar neticesinde olur, olmuştur.⁴⁴

A.T.Ü.T.'nın yukarıda izah ettiğimiz niteliklerinden anlaşılıyor ki; böyle toplumların siyasal sistemleri de "despotik monarşi" şeklinde ortaya çıkıyor. Devletin başı ve diğer alt yöneticiler, "bürokrat yönetici grub"u oluştururken, tarımla ve küçük zanaatle uğraşan geniş köyü kitleleri de yönetilen sınıfı veya tabakayı oluşturmaktadır.

Bu toplum tipinde üretim araçları karşısındaki konumları nedeni ile yönetilen sınıfın sivil, siyasal ve sosyal haklarından söz edemeyiz. Toplumsal sınıflar arası dikey hareketlilik kapalıdır.

2.2.2- FEODAL ÜRETİM TARZI

(Fr. *Forme de Production Féodale*)

Feodal üretim tarzı şu ya da bu özelliği ile hemen hemen bütün ülkelerde yaşanmıştır. Bu dönem uzun sürmüştür. Batı Avrupa'da Roma İmp.'nun yıkılışından (5.y.y.) İngiltere'de 17.y.y.'a, Fransa'da 18.y.y.'a kadar uzanır. Rusya'da bu rejim

⁴³ KAZGAN, a.g.e., s. 436

⁴⁴ ÇİN, a.g.e., s.84-85, ayrıca bkz, KAZGAN, a.g.e., s. 431

ve/veya üretim tarzı 9.y.y.'dan 1861'de serflikin kaldırılmasına kadar sürmüştür.⁴⁵

Feodal üretim tarzı aynı zamanda siyasi, hukuki ve sosyal bir toplumsal düzen yaratmıştır. Bu düzende devlet birliği mevcut değildir. Feodalitenin siyasi açıdan getirdiği en önemli özellik devlet iktidarının parçalanmış olmasıdır. Bu siyasal sistemde halk doğrudan doğruya devlete değil ve fakat toprakların sahibi olan senyörlere (derebeylerine) tabi durumdadır.⁴⁶

Feodal üretim tarzının belirleyici nitelikleri şunlardır:

1) Feodalite, köleci üretim tarzından daha gelişmiş ve kapitalist üretim tarzından da daha geri olan bir üretim tarzı ve toplum tipidir. Tarihsel süreçte 3. sınıflı toplum tipidir.⁴⁷

2) Feodalite, düzenli artı-ürünün sağlandığı ve tarımsal üretime dayanan bir üretim tarzıdır. Feodal ekonomi, doğal, kendine yeterli olmayı amaçlayan bir ekonomidir.⁴⁸

3) Feodal üretim tarzı kendine özgü siyasal sistem oluşturur. Devletin tepesinde "kral" (baş senyör) bulunur. Kral, fiilen ülke topraklarını sahibi ve yöneticisidir. Kral, mutlak monarktır. Bu üretim tarzı; Baş senyör tarafından askeri hizmet karşılığı vasallarına (senyöre bağlı soylular) verilen çeşitli büyüklükteki toprakların tasarrufuna dayalı bir sistem oluşturur. Bu sistemde vasal, baş senyörden bir miktar toprak alır ve karşılığında da senyöre bağlılık yemini eder. Gerekirse baş senyör için savaşır ve baş

⁴⁵ P.NİKİTİN, (Çev. Hamdi KONUR), Ekonomi Politik, Sol Yay, Ankara, 1978, s. 39

⁴⁶ Murat SARICA, Siyasi Düşünce Tarihi, Gerçek Yay., İstanbul, 1987, s. 36

⁴⁷ HANÇERLİOĞLU, a.g.e., s.144

⁴⁸ BOGUSLAVSKI-KARPUŞIN-RAKİTOV, (Çev. Vahap ERDOĞDU), Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin ABeCesi, Sol Yay., Ankara, 1990, s. 295

senyöre belirli sayıda şövalye sağlar. Kendi kullanım alanındaki toprağın bir bölümünü de kendi şövalyelerine verebilir.⁴⁹ Diyebiliriz ki, bu sistemde kral ve yöneticiler arasında ayrı bir aristokratlar sınıfı vardır.

4) Feodal toplumda iki üretici sınıf vardır; köylüler ve zanaatkârlar. Bu iki üretici sınıfın artı ürününe el koyanlar ise, başta en büyük feodal olan kral ve diğer aristokratlar (şövalyeler, senyörler, baronlar, kont ve dükler) ile rahiplerdir. Kapitalizmin, feodalizme yaklaştığı bir anda bunlara yeni ortaya çıkan tüccar sınıfı da eklenmiştir.⁵⁰

Feodal üretim tarzı sömürü araçları köylüyü toprağa bağlamıştır. Toprağı elinde bulunduran feodal bey, köylülere kendisi için çalışmaları için bir parça toprağın tasarruf hakkını verirdi. Artı-ürün elde etmek için, toprağında, toprak parçası, aletleri ve hayvanları olan köylülere sahip olması gerekiyordu. Arsası, atı, tarlası olmayan köylü, sömürüye elverişli bir nesne değildi. Buna karşılık köylü, beye kişisel olarak bağımlı bulunuyordu. Toprağı vardı ama ancak toprak beyi için zor altında çalışıyordu. Feodal üretim tarzı ekonomik zora, serfliğe, köylülerin toprak beyine yasal bağımlılığına ve köylülerin hiç bir ayrıcalığa sahip olmayışlarına dayanır.⁵¹

Feodal beye artı-ürününü veren köylünün yükümlülükleri bununla bitmez. Tasarruf hakkı doğrudan doğruya feodal beye ait olan büyük arazi parçaları da vardır ki, köylü her yıl bağlı olduğu

⁴⁹ Sezgin KIZILÇELİK-Yaşar ERJEM, Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Emre Yay., Konya, 1992, s.165

⁵⁰ Korkut BORATAV, Gelir Dağılımı, Gerçek Yay., İst., 1980, s.20

⁵¹ BOĞUSLAVSKİ-KAPUŞIN-RAKİTOV, a.g.e., s. 296

beyin bu arazisi üzerinde belli bir süre karşılıksız çalışmakla, toprağı sürmek, ekmek mahsulü toplamakla yükümlüdür. Angarya şeklinde tezahür eden bu fazla emek, feodal sömürmenin ikinci kısmıdır. Feodal beyin bu şekilde cebren el koyduğu, üreticilerden gasp ettiği ürün ve emek fazlasının bir kısmı vergiler, askeri yükümlülüklerle merkez devlete ve krala, daha yüksek aristokratlara ve kiliseye intikal ederdi.⁵²

Feodal üretim tarzının ikinci üretici sınıfı kentlerde loncalar içinde toplanmış zanaatkârlardır. Zanaatkârlar sahip oldukları basit üretim araçları ile fiilen çalışan ve yanında heman zanaati öğrenen hem de kendisine yardım eden bir iki çırak çalıştıran bir küçük üreticidir. Usta-çırak arasındaki ilişki hoca-öğrenci, baba-oğul ilişkilerine benzetilebilir. Esasen çırak, çoğu kere, zanaati öğrenip ehliyetini ispat edince loncaya alınır ve bağımsız bir zanaatkâr olur. Zanaatkârlar sömüren değil ve fakat feodal beylere ve devlete ve feodalizmin ileri safhalarında aracı tüccara ürünlerinin bir kısmını, kısmen ticari ilişkiler, kısmen vergiler ve diğer yükümlülüklerle kaptıran, sömürülen bir sınıftır.⁵³

Özetlersek, feodal üretim tarzının en temel dayanağı, köylünün küçük de olsa belli bir toprak parçasını tasarruf hakkına sahip olmasıdır. Buna karşılık toprağına bağlıdır; köyünü ve toprağını kendi arzusuna göre terk edemez. Köylünün hayatını başka yerlerde kazanma serbestisi yoktur. Bu sistem kendi içindeki çelişkileri ve dinamizmi sebebiyle kapitalist üretim tarzına (merkantilist aşamaya) dönerken; toprağına bağlı olan köylü bu bğdan kurtulmuş

⁵² BORATAV, a.g.e., s. 21

⁵³ BORATAV, a.g.e., s. 21

ve hürriyetini kazanmıştır. Ancak topraktaki tasarruf hakkını da kaybetmiştir.⁵⁴

5) Feodal üretim tarzında üretim sürecine katılmayıp artı-üründen pay alan aristokratlardan hariç bir de ruhban sınıfı (kilise) vardır. Bu düzende ruhban sınıfından senyörler vardır ve bu kilise ile manastıra ait malikaneler de pek çoktur. Ruhban sınıfı siyasal yönetimi denetleyici ve sınırlayıcı bir niteliğe sahiptir.⁵⁵

Kısaca feodal üretim tarzı ile belirlenen toplumsal sınıflar; Dövüşen soylular, dua eden rahipler ve çalışan serflerdir. Sınıflar arasında geçiş kapalıdır.⁵⁶

6) Feodal üretim tarzının ortaya çıkardığı devlet başta da söylediğimiz gibi merkezi değildir. Kral, senyörlere toprağın tasarruf hakkını bırakıyordu. Yani iktidar parçalanmıştı. Hal böyle olunca sulama kanalları ve ulaşım yolları gibi bayındırlık işlerini de senyörler kendi malikaneleri içerisinde çözmekte idi.⁵⁷

7) Feodalitede şehir-kır arasında ticari ilişkiler mevcuttur. Senyörlerin mülkiyeti üzerine kurulu olan kentler genellikle onun denetimindedir ve gelişmiştir. Bu üretim tarzında para ekonomisi de gelişmiştir. Senyör vergileri nakdi olarak da tahsis edebilmektedir.⁵⁸

Kısaca feodalitenin özellikleri bunlardır. Ancak burada unutulmaması gereken bir nokta var: Feodalite 7. y.y.'dan (ortadan kalktığı) 18.y.y.'a kadar hep aynı özellikleri göstermemiştir.

⁵⁴ Aym eser, s. 22

⁵⁵ SARICA, a.g.e., s. 38-39

⁵⁶ SARICA, a.g.e., s. 40

⁵⁷ YERASİMOS, a.g.e., s. 60

⁵⁸ Doğan AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, Cilt 1, Tekin Yay., İstanbul, 1990, s. 19

Feodalite, 7. yy'dan 10.yy'a kadar, feodal beylerin kralın birer memuru olduğu niteliğinde gözükttüğü bir dönemden sonra; 10. yy'dan sonra da kimi dönemler feodal beylerin, kimi dönemlerde kralın güçlü olduğu aşamalardan geçmiştir. Zaten tarihsel bir tipin başlangıçtan çözüluşüne kadar aynı nitelikler göstermesi de beklenemez, toplumsal değişme yasaları gereği.⁵⁹

Yani,başlangıçta merkezi bir siyasal yapı ortaya koyan feodal üretim tarzı daha sonra yerel beylerin güçlü olduğu ve iktidarın parçalandığı bir siyasal yapıya dönüşmüştür. Ancak, bu ikinci dönemde bile (örneğin Fransa'da 12.y.y.'da) kralın (baş senyörün) egemenliğinin arttığı dönemler de olmuştur.⁶⁰

Feodal üretim tarzı ile belirlenen feodal toplumda siyasal ve sosyal haklar değil ancak bir takım sivil haklar tedricen kazanılmaya başlanılmış ve kapitalist üretim tarzına geçildiğinde ise bu haklar anayasa garantisi altına alınmıştır. Bunun en güzel örneğini 12. y.y.'da İngiltere'de krala imzalatılan "Magna Carta" da görebiliriz.⁶¹

2.2.3. KAPİTALİST ÜRETİM TARZI

(Fr. *Forme de Production Capitaliste*)

Nasıl ki Köleci Üretim Tarzından, Feodal Üretim Tarzı doğmuş ise; Feodal Üretim Tarzından da Kapitalist Üretim Tarzı doğmuştur. Marxist Kurama göre, Kapitalist Üretim Tarzından da Sosyalist Üretim Tarzı doğacaktır.

TANIM:

⁵⁹ BÜYÜK LAROUSSE ANS. Cilt 6, Milliyet Yay., İstanbul, 1993, s 3058-3059

⁶⁰ Aynı eser, s. 3059

⁶¹ Amiran Kurtkan BİLGİSEVEN, Maliye Sosyolojisi, Filiz Yay., İstanbul, 1984, s. 60

"Kapitalist üretim tarzı, özellikle 19.y.y.'da Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olan üretim tarzını nitelendiren ekonomik ve sosyal bir sistemdir. Bu sistemde, emekçiler emeklerini ortaya koyar ve üretim ve değişim araçlarını ellerinde bulunduranlara artı-değer(ürün) sağlarlar."⁶²

Bu üretim tarzının özünde üretim araçlarını ellerinde bulunduranların "daha fazla kâr elde etmek" arzusu yatar."⁶³

Yine bu üretim tarzının felsefi dayanakları liberalizm, bireycilik ve haz-elem ilkeleridir:

Teorik(ideal) kapitalizme göre, ideolojik ve teknolojik süreçte insanların diledikleri gibi hareket etmeleri ve tam bir serbestliğe sahip olmaları (feodalizmin aksine) gerekmektedir. Liberalizmin, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (laissez fair, laissez passer)" deyiminin demek istediği, hür ve bağımsız olan bireylerden kurulu olan bir toplum en iyi ekonomik, siyasi ve sosyal bir toplum olacaktır.Liberalizm aynı zamanda bireyciliği doğurmaktadır. Toplumdaki her bireyin "kendi çıkarı" için çalışmasının, aynı zamanda toplum yararına olacağı inancı ifade edilmektedir. Haz-elem felsefesi ise, insanların"elemden kaçan ve hazza giden" yaratıklar olduğu anlamındadır. Bu felsefi ve teorik temeller üzerine yükselen kapitalist üretim tarzı, pratikte sömürünün en yoğun yaşandığı bir tüketim toplumu ortaya çıkarmaktadır. Yani, teori ile güncel pratik çelişki halindedir.⁶⁴

⁶² BÜYÜK LAROUSSE-CİLT 12, s. 60

⁶³ Sezgin KIZILÇELİK-Yaşar ERJEM, a.g.e., s. 233

⁶⁴ Sezgin KIZILÇELİK-Yaşar ERJEM, a.g.e., s. 233

Kapitalist üretim tarzı, tarihsel süreçte saptanmış olan beşinci üretim tarzı ve toplum düzenidir. Ayrıca sınıflı toplumların da sonucusudur.⁶⁵

Kapitalizm ve kapitalizmin gelişmesi üzerinde en önemli yazar ve düşünür olan Marx, kapitalizmi diğer her hangi bir üretim tarzı ve toplum tipinden ayıran temel özelliğinin "üretim ilişkileri" olduğunu söyler. Üretim ilişkileri, üretim araçlarının sahipliği ve kontrol edilmeleri ile belirlenir. Üretim ilişkileri kapitalist toplumlarda toplumsal sınıflara göre biçimlenir. Marx'a göre kapitalist toplumlarda iki temel sınıf vardır: Burjuvazi ve proleterya, Burjuvazi üretim araçlarının sahibidir. Proleterya ise üretim araçlarına sahip olmayan ve emeğinden başka gücü olmayanlardan oluşan sınıftır. Kapitalist ekonominin yasaları altında doğal olarak burjuvazi daha fazla kâr elde etmek için emeğe ürettiğinden daha az ücret vermelidir. Artan rekabet ve kâr marjlarının düşmesi durumunda, kapitalizm en son aşamada emeğe gittikçe daha az ücret verecektir. Sonunda proleterya yoksulluğunun iyice artması nedeniyle kapitalist sistemi bir devrimle yıkacak ve sosyalist toplumu kuracaktır. Kapitalizmin kuramsal açıklaması bu şekildedir.⁶⁶

Kapitalist üretim tarzının doğuşu ise şu şekilde olmuştur:

Feodalite döneminde, basit meta üretimi, gittikçe yaygınlık kazanıyor yani değişim amacıyla üretiliyordu. Bu üretim, kişisel emek ve üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine kurulmuştu.

⁶⁵ Orhan HANÇERLİOĞLU, Toplum Bilim Sözlüğü, Remzi Yay., İstanbul, 1986, s. 18

⁶⁶ Sezgin KIZILÇELİK-Yaşar ERJEM, a.g.e., s. 235

Meta üreticileri, kırdaki olduğu gibi kentte de, sonu, zenginler ve yoksullar olarak farklılaşmalara varan azgın bir rekabete giriştiler. Pazarın genişlemesiyle, durumu az çok iyi olan üretici gittikçe artan bir biçimde, durumu bozulan zanaatkar ve köylüleri işçi olarak tutmaya başladı (merkantilist aşama). Bununla beraber kapitalizmin doğuşu bir başka yol daha izlemiştir. Bu dönemde köylü ve zanaatkarlar ticari sermayenin bağımlılığı altına girmişlerdir. Ticari sermaye, önce meta değişiminde aracı rolündeydi. Daha sonra, lonca kurallarına uygun olarak, küçük üreticiler katında metalar biriktirmeye, onlara hammaddeler sağlamaya, borçlar vermeye koyuldu. İşte küçük üreticilerin, tüccarların ekonomik bağımlılığı altına girmeleri böyle olmuştur. Ticari sermayenin bunu izleyen faaliyeti, zanaatkarları ücretli işçiler olarak çalıştırdıkları tek bir yerde toplamaktan ibaret oldu. Tüccar, sanayici ve kapitalist olurken, ticari sermaye de sanayi sermayesine dönüşüyordu. Bu kentlerdeki dönüşümdür. Benzer bir dönüşüm kırdaki da yaşanmıştır. Ticari üretimini geliştirmesi, paranın gücünü artırmıştır. Bu nedenle feodal beyler de artı-ürünü, para-şeklinde istemeye başlamışlardır. Para ile yapılan işlerin artması, köylülüğü, kırsal burjuvazi ve yoksul köylü olarak farklılaşmaya götürmüştür. Bu gelişmeler karşısında feodalizmin ortadan kaldırılması tarihsel bir zorunluluk haline gelmiştir. Feodalizmin sonlarına doğru şiddetli köylü ayaklanmaları burjuvazinin önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Şayet, yeni ekonomik temele göre kendi siyasal sistemini kurmak isteyen burjuvazi,

aristokrat ve ruhbanlara karşı köylüleri kullanmak durumunda kalmıştır.⁶⁷

Kapitalist üretim tarzının doğmasında en önemli sınıf ticaret burjuvazisidir. Daha sonraları sanayi burjuvazisi de bu sınıfın içinden doğacaktır. Sanayi ve teknoloji toplumuna dönüşümle beraber ikinci bir önemli sınıf da işçi sınıfı olarak doğmuştur. Kapitalist üretim tarzı coğrafi keşifler, icatlar, teknik ve teknolojik gelişmeler, sanayi devrimi, rönesans ve reform hareketleri, laiklik, Fransız Devrimi ile beraber de demokratik parlamentarizm ile birlikte telaffuz edilmelidir.

Feodalizmin son dönemlerinde meşrutu krallık parlamentolarında feodal aristokratlar ve ruhbanlar egemen güç iken; kapitalist ilişkilerine geçilmesi ile beraber siyasal güç de değişmiş ve burjuvazi ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet rejimine ve burjuva demokrasisine geçilen bu yeni dönemde, oluşan ulus devletlerde, sivil ve siyasal haklar genişletilmiştir. Kapitalizmin ileriki aşamalarında sosyal haklar da kazanılmıştır. Bu hakların kazanılmasında en önemli sınıf ise emekçi sınıftır. Ancak bu yeni siyasal sistem, "halkın, halk tarafından ve halk için yönetilmesi" esasına dayansa da genel olarak siyasal sistem ekonomik temelde belirlendiği için burjuvaziye hizmet etmektedir. Oluşturulan anayasaların özü mülkiyeti ve sermayeyi koruyup, genişletmeye yöneliktir. Bununla beraber, kapitalist üretim tarzının belirlediği günümüzün çoğulcu demokrasileri, toplumsal devrimleri önlemek amacıyla alt ve orta tabakaya kısmi sosyal ve ekonomik haklar da

⁶⁷ NİTİKİN, (Çev. Hamdi KONUR), Ekonomi Politik, Sol Yay., Ankara, 1979, s.42

sunmuşlardır. O sebeble günümüzün kapitalist ve demokrasiyle yönetilen toplumları, göreceli denge aşamasına ulaşmışlardır. Az gelişmiş toplumlar bu sürece tam gelemedikleri ve/veya çarpık (arabesk) bu sürece katıldıkları için daha çok çatışma ve bunalım yaşamaktadırlar. ⁶⁸

Dikkatli incelenirse kapitalist üretim tarzının iki evre halinde geliştiği görülür; Tekel öncesi ve tekelci kapitalizm(veya emperyalizm). Her ikisinin de ortak bir ekonomik temeli vardır. Bu temel, üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti ve ücretli emeğin sömürsü. Bununla beraber aralarında farklar da vardır. Tekel öncesi kapitalizm, kapitalizmin gelişme dönemidir, bu dönemde, serbest rekabet vardır ve üretici güçler, az çok düzenli olarak yükselen bir çizgi izleyerek gelişirler. Batı Avrupa ve Amerika'da, tekel öncesi kapitalizm, 19. y.y.'ın ikinci yarısı ortalarına kadar egemen olmuştur. Bu dönemden sonra, kapitalist ülkeler ekonomisi, tekel-öncesi kapitalizme yeni nitelikler katan süreçler yolu ile çalıştırılmıştır: Serbest rekabetin yerini kesin rol oynamaya başlayan tekeller egemenliği almıştır. Günümüzde kapitalizm, gelişmenin en son ve en üst aşaması olan emperyalizme dönüşmüştür. Yani bir anlamda ulusal sömürüden, dünya sömürüsüne geçilmiştir. Bu sebeble, az gelişmiş toplumların gelişmeleri son derece güçtür. ⁶⁹

⁶⁸ BOGUSLAVSKI-KARPUŞIN-RAKİTOV, a.g.e., s.311-316, Ayrıca bkz., SARICA, a.g.e., s.66

⁶⁹ NİTİKİN, a.g.e., s.44-45

2.3. TOPLUMSAL ÇATIŞMA (Fr. Conflit Social)

"Çatışma" kavramının felsefi, coğrafi, askeri vb. bir çok anlamı vardır Genel olarak çatışmanın kavramı, olumsuz ve istenmeyen bir durumu ifade eder. Örneğin çatışanı askeri manası; savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin keşif ve güvenlik kolları arasında ilk silahlı vuruşma anlamına gelir; veya, felsefi manada çatışma; yasaların ve/veya önermelerin kendi aralarında çelişikliği, antinomi halidir. Kısaca çatışmanın sözlük manası, vuruşmak, kavga etmek, birbirini tutmamak, çelişik olmak vb. anlamlara gelmektedir.⁷⁰

"Toplumsal çatışma" ise toplumbilimin ilgi sahasına giren olgulardan birisidir. Toplumbilime göre çatışma "normal" bir toplumsal olgudur.

Toplumsal çatışmanın tanımını şu şekilde verebiliriz: "En azından iki toplumsal etkin varlığı (işçi/işveren, devlet/din, Köy/kent vb.) karşı karşıya getiren toplumsal etkileşim süreci toplumsal çatışmadır."⁷¹

Çatışma en genel anlamda karşıtların savaşımıdır. Karşıtların savaşımı evrensel bir yasadır ve doğada olduğu gibi bilinçte ve toplumda da işler. Sınıflı toplumlarda çatışma genel olarak ekonomik temel ile belirlenen toplumsal uyumsuzluklar (antagonist) karşıtlığıdır.⁷²

Toplumsal çatışma olgusu toplumda son derece önemli işlevlere sahiptir. Çatışma olgusundan hareketle Karl Marx, George Simmel, L. Gumplewice, Ralph Dahrendorf. Lewis A. Coser, C.

⁷⁰ TÜRKÇE SÖZLÜK, 1. Cilt, TDK adına Milliyet Yay., İstanbul, 1992, s. 283

⁷¹ BÜYÜK LAROUSSE, Cilt 5, Milliyet Yay., İstanbul, 1993 s. 283

⁷² Orhan HANÇERLİOĞLU, Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Yay., İstanbul, 1986, s.70

Wright Mills tarafından ileri sürülen çatışma kuramlarına göre; toplumsal yapının dinamizminin kaynağı, toplumsal yapının kendi içinde doğal olarak yarattığı çatışmadır. Yine bu kuramcılara göre çatışma ve çelişki toplumsal birim ve ögeler arasında sürekli vardır. Çatışmacıların bakış açısına göre, çatışma, toplumun bütünlüğü için son derece işlevseldir. Bu bağlamda toplumsal bütünleşme toplumsal ögeler ve birimler arasındaki ahenk ve uyuşmanın sonucu değil, toplumsal birim ve ögeler arasındaki çatışmaların ortaya koyduğu zıt güçlerin dengelenmesi sonucu ortaya çıkar. Çatışma toplumun amaçlarını yerine getirmesine, ilerlemesine katkıda bulunan bir olgudur.⁷³

Klasik dönem çatışma kuramı ile çağdaş çatışma kuramları arasında niceliksel bir fark vardır. Klasik dönem çatışma kuramı, öncelikle üretim tarzı ile belirlenen toplumsal sınıfların çatışmalarını konu edinir. Üretim tarzı dediğimiz alt yapı, siyasal, dinsel, eğitimsel vb. değer ve norm sistemlerini kapsayan üst yapıyı belirler. Toplumsal çatışmanın temelinde yatan, belirleyici faktör "ekonomi"dir. Çağdaş çatışma kuramları ise nitelik açısından klasik çatışma kuramına bağlı iken niceliksel olarak toplumsal güç ve otorite ilişkileri üzerinde yoğunlaşırlar. Çağdaş çatışmacılar için toplum; çatışmaların sürüp gittiği bir süreçtir. Dinamik bir bütündür. Bu bütünün temel nitelikleri otorite/güç ilişkileri içinde belirlenir. Otorite/güç ilişkilerinin varlığı, çatışmanı kaçınılmaz olarak varlığını göstermektedir. Bu açıdan çatışma toplumun doğal bir niteliğidir ve toplumsal değişimin de gizli gücüdür. Toplumsal

⁷³ KIZILÇELİK-ERJEM, a.g.e., s. 86-87

değişme bir güç dengesinden diğer bir güç dengesine geçiştir. Geçiş dönemi ise çatışma durumunun keskinleştiği ve dolayısıyla çatışan, çıkarları birbirlerine uymayan ikili yapıların yoğunlaşarak mevcut güç dengesini değişime zorladığı dönem olarak nitelendirilebilir.⁷⁴

Klasik ve çağdaş çatışma kuramlarına uygun olarak diyebiliriz ki, bir toplumun yapısı, eşitliğe dayanmayan ve istismara açık bir sınıflararası ilişiyi (üretici çoğunluğun üretim araçlarına ve dolayısıyla artı-ürüne sahip olmamaları durumunu) yansıtıyorsa, çatışkın niteliktedir. Çatışma genellikle ekonomik sürece ve onun belirlediği siyasal aygıt(devlete) egemen olma mücadelesi biçiminde görünür.⁷⁵

Toplumsal çatışmaların toplumbilimsel çözümlemesi yapılırken üç sorun üzerinde durulma zorunluluğu vardır. Çatışan grupların ve/veya sınıfların tanımlanması, çatışmanın şekilleri, çatışmanın işlevi (toplumsal değişme bağlamında).

Sınıflı toplumlarda değişik biçimlerde dört büyük çatışma yaşanmış veya yaşanmaktadır; Birincisi proleterya-burjuvazi çatışmasıdır ki, burjuvazi daha çok sömürme ve proleterya da ekonomik, siyasal ve sosyal haklarını kazanma için çatışır. İkincisi, din-laisizm çatışmasıdır ki, din kurumu toplumdaki ayrıcalıklı yerini korum, sürdürme veya eski dinsel yapıya döndürme isterken, ulusal devlet egemenliğin kaynağını Tanrıdan alıp ulusa mal etmek ister. Üçüncüsü, ulusal-yerel (bölgesel) çatışmadır ki, ulusal devlet, ulusal birliği sağlama ve merkezi otoriteyi güçlendirme isterken

⁷⁴ Ülgen OSKAY, Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi, Ege Ü.E.F. Yay., No: 25, İzmir, 1983, s. 52-53

⁷⁵ Doğu ERGİL, Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım, T.İ.B. Yay., No: 21, Ankara, 1978, s.10

yerel azınlık veya topluluklar ekonomik ve kültürel eşitsizlikler gerekçesiyle ulusal devlet ile çatışırlar. Ulusal devlet birleşme, yerel unsurlar ise (genellikle) ayrılma için çatışır. Dördüncüsü de tarım-sanayi çatışmasıdır. Ekonomik temelde tarım ile sanayinin çıkarları birbirine eş değildir. Sanayi güçlendikçe tarım zayıflar. Endüstri meta, tarımsal metadan üstündür. Tarımla köylü sınıfı sanayi burjuvazisi ile çatışmaya girer.⁷⁶

Çatışmalar toplumsal yapıda yumuşatılmıyor ise toplumsal bunalım doğar. Toplumsal bunalımların da çözümsüz olduğu durumlarda toplumsal yapı çözülür, parçalanır ve devrim olur.

2.4- TOPUMSAL BUNALIM (Fr. Crise Sociale)

"Bunalım" kavramının da "çatışma" gibi tabbi, ticari vb. değişik anlamları vardır. Bunalım da çatışma gibi olumsuz ve istenmeyen bir durumu ifade eder. Örneğin tıp biliminde bunalım, bir hastalıkta iyileşme veya ölümle sonuçlanan, birdenbire olan fizyolojik değişiklik manasına gelir. Bunalımı ticari manada kullandığımızda, çoğunluğa ilişkin satın alma gücünün durması, satış değerlerinin düşmesi, çalışma gücünün azalması gibi sebeplerle ortaya çıkan ekonomik durumdur. Genel olarak bunalımın sözlük manası; doğal bir süreçte aniden oluşan aykırılık, bunluk, buhran, kriz anlamındadır.⁷⁷

⁷⁶ S. M. LİPSET, (Çev. Mete TUNÇAY), Siyasal İnsan, Teori Yay., Ankara, 1986, s. 65-72

-Ayrıca bkz., Ahmet KOTİL, "Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans., Cilt 7, İletişim Yay., s. 2002

- Ve ayrıca bkz., Ergun Özbudun, Siyasal Partiler, A.Ü.H.F. Yay., No: 471, Ankara, 1983, s. 24-26

⁷⁷ T.D.K. TÜRKÇE SÖZLÜK, Cilt 1, Milliyet Yay., istanbul, 1992, s.230

"Toplumsal bunalım" ise toplumbilimin incelediği en temel olgulardan birisidir. Toplumsal bunalım, olumsuz bir durumu ifade etse de "intihar" gibi normal bir olgudur. Bunalımın yaşanmadığı bir toplumdaki söz etmek mümkün değildir. Tarihsel süreç içerisinde her toplum belirli dönemlerde değişik bunalım aşamalarında geçmiştir. Toplumsal bunalımlar çatışma ve toplumsal değişimin de hem sebep, hem de sonucudur.

Bir toplumun önemli bir kesimini etkileyen, bu toplum kesimince hoş karşılanmayan, çözümü konusunda bir şeyler yapılabileceğine inanılan ve kolektif bir çalışma ile çözümlenebilen her problem toplumsal bunalımın temel kaynağıdır. Günümüzde en önemli toplumsal problemler arasında işsizlik, yoksulluk, yabancılaşma, etnik çatışmalar vb. toplumsal bunalımı da beraberinde getirmektedir.⁷⁸

Bir başka anlatımla, bunalım, toplumsal değişimler uymamaktan doğan tedirginliktir.⁷⁹

Genel olarak toplumsal bunalımları; ekonomik, siyasi ve sosyal bunalımlar olarak ele alıp incelemek mümkündür.

Çatışma kuramlarına göre, toplumsal bunalım ekonomik temelde ve otorite/güç ilişkilerinde belirlenir, ortaya çıkar. Toplumsal bunalım, çalışan insan yığınlarının yoksullaşmalarının ve güçsüzleşmelerinin sonucunda doğar. Bundan ötürü, siyasal ve sosyal bunalımlar da baş gösterir. Ama bütün bunların nedeni temelde ekonomik sebeplidir. Bunalım çok üretilip az tüketilme olgusunda doğar, buysa kapitalist sistemin temel çelişkisidir. Para

⁷⁸Sezgin KIZILÇELİK-Yaşar ERJEM, a.g.e., s. 379

⁷⁹Orhan HANÇERLİOĞLU, a.g.e., s. 53

belli ellerde toplandıkça öbür ellerde zorunlu olarak azalır. Halk yığınlarının tüketimi, ihtiyaçlarıyla değil satınalma güçleriyle sınırlıdır. Bundan dolayıdır ki her kapitalist yükseliş zorunlu olarak bir kapitalist alçalışı kovalar. Bu tür bir toplumsal bunalım döneminde çatışmanın her türlü zorunludur. Çatışmalar sonucunda sistem yeni bir dengeye yönelir, bunalımların devresel niteliğinin nedeni de budur.⁸⁰

Toplumsal değişmeyi inceleyen Kongar, toplumsal bunalımlara (dolayısıyla toplumsal değişmeye) ya da kendi deyimi ile "devrim"e yol açan koşulları üç ana grupta toplamıştır; siyasal koşullar, ekonomik koşullar ve toplumsal (sosyal) koşullar. Kısaca bu koşullar aşağıda verilmiştir.

1) Toplumsal Bunalımın Siyasal Koşulları

a) Mevcut siyasal rejimin, en güçlü toplumsal kudretin iktidara gelmesini önlemesi.

b) Mevcut yönetici kadronun nasıl değişeceğini belirlenmemiş olması.

c) Yönetici kadro ya da sınıfın, toplumun öteki sınıflarına ya da gruplarına kapalı olması.

d) Yöneticilerin dayandıkları toplumsal güçlere veya sınıflara yabancılaşmaları.

e) Yönetim mekanizmasının yetersizliği.

f) Siyasal çatışmaların kurallar ve kurumlar yoluyla kanalize edilememesi.

g) Siyasal düzenin savaş vs. gibi nedenlerle zayıflamış olması.

⁸⁰ HANÇERLİOĞLU, a.g.e., s. 53

2) Toplumsal Bunalmın Ekonomik Koşulları:

a) Ulusal gelir dağılımının adaletsiz ve iç sömürünün yüksek oluşu. Toplumun çeşitli sınıf ve grupları, gelir eşitsizlikleri ne ölçüde büyük olursa, memnuniyetsizlik ile sınıflar ve gruplar arası düşmanlık ve çatışma o ölçüde artar.

b) Ekonomik kalkınma ya da büyüme hızının yetersiz oluşu. Ulusal gelir artışı, beklentileri karşılayamayacak kadar düşükse, yönetici kadronun başarısızlığı hakkındaki kanı yaygınlaşır.

c) Belli bir ölçüde ekonomik kalkınma ya da büyümenin başlamış olması. Böyle bir ulusal gelir artışı umut ve beklentileri artırır ve daha hızlı bir ulusal gelir artışının sağlanması için devrime yol açabilir. Devrim Brinton'un ifadesiyle genellikle, umutsuzluktan değil umuttan doğar.

d) Dağıtılacak ulusal gelirin yükseltilmesine yol açacak ilave gelirin (sömürgelelerden gelen ya da bol doğal zenginlik gibi) olmaması. Bu durumda, ekonomik büyümenin yükü tamamen işte çalışanların üzerine bineceğinden, huzursuzluk artar.

3) Toplumsal Bunalmın Sosyal Koşulları:

a) Toplumun bütünleşmesine yardımcı olan öğelerin (hukuk, eş güdümcü ve mesleki örgütler, piyasa mekanizması, siyasal partiler, aile gibi) denetim ve bütünleşme işlevini kaybetmesi.

b) Toplumdaki değerlerin ve kuralların geçerliliklerini kaybetmeleri ve yerlerine yenilerinin konulamaması. (anomi durumu)

Bu durum şu sonuçları doğurur:

i) Toplum liderlerinin kişilerin ihtiyaçlarına duyarlı olduğuna inanılır.

ii) Düzensiz ve kuralsız bir toplumda hiç bir şeyin başarılacağına inanılmaz.

iii) Hayatın amaçlarının gelişme yerine gerileme gösterdiğine inanılır.

iv) İnsan bir boşluk ve hiçlik duygusuna kapılır.

v) Bireyler, toplumsal ve psikolojik destek için kişisel ilişkilerine güvenemezler.

Bütün bunlar bir devrimin ortaya çıkışına yol açabilir.

c) Toplumsal yapıdaki tutarsızlıkların miktarı(Kurumlar ve birimler arası tutarsızlık)

d) Toplumsal yapının basitliği, karmaşık olmaması. Böyle bir yapıda memnuyetsizlikleri emecek mekanizmalar bulunmaz.

e) Toplumdaki çıkar çatışmalarının şiddeti.

f) Toplumsal hareketliliğin olmayışı.

g) Aydınların kendilerini çekmeleri.

h) Toplumdaki ideolojik çatışmaların şiddeti ve şekli.

i) Toplumsal beklentiler, özellikle ekonomik olanlar, o toplumun olanakları tarafından karşılanamayacak düzeye ulaştığı, yani insanlar elde edemeyecekleri şeyleri istemeye başladıkları zaman, ortam devrime hazır olur.⁸¹

Toplumsal bunahımı yaratan bu koşullara; Siyasal yapıda anayasanın toplum gerçeği ile uyuşmaması, topluma dar gelmesi; Ekonomik yapıda, bitmek bilmeyen bir hiper enflasyonun bölüşüm

⁸¹ Emre KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Yay., İstanbul, 1985, s. 306 vd.

adaletsizliğini derinleştirmesi; Sosyal yapıda da "sosyal devlet" ilkesinin olmaması veya görünürde olması koşulları da eklenebilir.

Bu koşulların kendi aralarında etkileşimlerinin olduğu da unutulmamalıdır. Bunlardan biri veya birkaçı toplumsal bunalımları başlatır. İktidar bunlara çare bulamaz ise bu koşullar devrimi davet eder. Tüm bu koşullar devrimin nesnel koşullarıdır.⁸²

2.5- TOPLUMSAL SINIFLAR (Fr. Classes Sociales)

"Toplumsal sınıf" olgusu, "insanlar arasındaki eşitsizlik, ilkesinden çıkış noktasını alır. Felsefe ve toplumbilim tarihi incelendiğinde, filozof ve toplumbilimcilerin pek çoğunun düşünsel ve toplumsal çözülemeye nesnel olarak "eşitsizlik", toplumsal manada da "insanlararasındaki eşitsizlik" realitesi ile başladığını görmekteyiz. Konu hakkındaki tartışma ise eşitsizliğin "dünyevi" veya "uhrevi" kaynakları olduğu sorunları üzerinde yoğunlaşmıştır.

J.J. Rousseau, ilkel komünal toplumda, "doğal yaşam"a bağlı olarak insanlar arasında eşitliğin bulunduğunu ve insanların mutlu olduklarını; ancak tarımın ve mülkiyetin başlamasından sonra insanların aralarında yaptıkları "toplum sözleşmesi" ile devlet düzenine geçtiklerini (bu ilk sınıflı toplum ile de) eşitliklerini, dolayısıyla mutluluklarını kaybettiklerini, insanlığın kurtuluşunun ise tekrar doğal yaşama geçmeleri ile mümkün olacağını söyler.⁸³ Rousseau'nun bu tespit eşitsizliğin dünyevi karakterini vurgulamaktadır. Buna göre ilk tarım toplumunda toprağa ve

⁸² KONGAR, a.g.e., s. 309

⁸³ Jean-Jaques ROUSSEAU, Toplum Sözleşmesi, Adam Yay., İstanbul, 1987, s.14-31 vd.

toprağı ekip-biçecek araçlara sahip olup - olmama toplumsal sınıfları doğurmuş ve üretim ilişkileri de devleti ortaya çıkarmıştır.

Bu ve benzeri görüşlerin tersine, eşitsizliğin uhrevi kaynaklı olduğunu ve doğal bir olgu olduğunu iddia edenler de olmuştur. Aquino'lu Thomas'ın devlet öğretisine göre; İnsan toplumsal bir yaratıktır ve devlet doğal bir zorunluluktur. Devlet tanrının istemiş olduğu bir kurumdur, dolayısı ile de devletin başındaki yönetici sınıfa (otoriteye) itaat bir ödevdir. Devletin ereği, erdemli bir yaşayış için insanı yetiştirmedi; insanı sonunda Tanrı ile birleştirmeye hazırlamadır. Bu hazırlığa da başlıca kilise aracılık ettiği için, kilise dünya devletinden üstündür.⁸⁴ Gerçekte Thomas'ın bu öğretisi ağırlıklı olarak bütün Orta Çağ toplumları sınıfsal yapısını da şekillendirmiştir. Kısaca bu toplum tipinde (feodal toplumda); dua eden sınıf (ruhban) ve Tanrı adına yöneten sınıf (aristokrasi) üretim tarzının şekillendirdiği dinsel sömürüyü emekçi köylü sınıfına uygulamıştır.

Toplumsal eşitsizlikler ister dünyevi olsun, ister uhrevi olsun, efendi-köle, senyör-serf, burjuva-proleter gibi ilkel komünal toplumdaki gibi hep olmuştur. Ancak, Fransız Devrimi'nden sonra toplumsal eşitsizlikler doğal karşılanmamaya başlanmıştır. Yeni dönemde "yasalar önünde eşitlik" ilkesinin kabulü ile beraber, bazı sınıflara tanınan ayrıcalıklı haklar ortadan kalkmış ve insanlar, eşitsizliklerin toplumun düzenleniş biçiminden kaynaklandığını farkına varmışlardır.⁸⁵

⁸⁴ Macit GÖKBERK, Felsefe Tarihi, Remzi Yay., İstanbul, 1985, s. 174

⁸⁵ Özer OZANKAYA, Toplum Bilime Giriş, S. Yay., Ankara, 1984, s. 145

Toplumun birbirinden farklı, biri öbürünü daha çok etkileyebilen toplumsal, ekonomik, ekinsel kesimlere ayrıldığı; her kesimin kendi içinde ortak özelliklere sahip olduğu görülüyor. İşte bu toplumsal kümelere "toplumsal sınıf" adı verilmektedir.⁸⁶ Kısaca toplumsal sınıflar, birbirlerine karşı eşitsiz ama kendi içlerinde eşittirler. Alt sınıf ile üst sınıf eşit değildir, ama üst veya alt sınıfta bulunanlar ortak özellikleri sebebiyle eşittirler.

"Toplumsal sınıf" ve "sınıf çatışması" kavramları dile geldiği zaman Karl Marx ismi çağrışım yapmaktadır. Bu çağrışım Marx'ın sınıf kavramını icat etmiş olduğundan değildir. Yukarıda belirttiğimiz gibi toplumsal sınıfların varlığı ve hatta çatışması sorunsal üzerinde ondan önce de düşünenler olmuştur. Marx'ın getirdiği yenilik sınıf olgusunu değişik bir perspektif içinde ele alışında, onların varlığını belirli tarihsel süreçlere bağlamasında yani sistemleştirmesinde ve sınıf kavgasını ekonomik ve siyasal yapının ana eksenine getirmiş olmasında görülür. Sınıf kavramının incelenmesine Marxist doktrin ile başlamak ve bu öğretiyi çıkış noktası olarak almakta sistematik yönden yarar vardır. Çünkü, Marx sadece bu kavramın toplumbilimsel tahlilinde yeni bir görüş açısı getirmekle kalmamış, aynı zamanda toplumun sosyal yapısı ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiyi ilk defa olarak bütüncül bir görüşle ortaya koymuştur. Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, bu konuda sonradan geliştirilen görüşler ve kuramlar, ister Marxist kuramın yanında, isterse onun karşısında yer alsın, mutlaka bu kuramın esaslarına atıfta bulunmak, onu adeta bir

---

⁸⁶ Aynı eser, s. 146

nirengi(başlangıç) noktası olarak kullanmak zorunluluğunu duymuşlardır.⁸⁷

Marxist kuramın orijininde "alt yapı üst yapıyı belirler" varsayımı vardır. Buna göre ekonomik temele dayanan maddesel yaşam (alt yapı) siyasal ve sosyal, dinsel, hukuksal, sanatsal, vd. manevi yaşantıların tümünü (üst yapıyı) biçilendirir. Öyleyse toplumların, toplumsal yapısını nitelik olarak belirleyen üretim ve üretim tarzıdır. Üretim tarzını ise, üretim ilişkileri ve üretim araçları belirler. Tarih göstermiştir ki ilkel komünal toplum dışındaki toplumlarda çıkarlara dayalı eşitsizlikler hep varolagelmıştır. Toplumsal sınıfları belirleyen gerçeklik ise burada aranmalıdır.

Bir bireyin varoluşunun maddi koşulları onun üretim sürecindeki yer ile belirlenir. Birey, maddi koşullara bağlılığında yalnız olmadığına göre, belirli maddi koşulların karşısında aşağı yukarı aynı şekilde etkilenen diğer bireylerle birlikte toplumsal sınıfları oluşturur. Tarihte bireyleri etkileyen ortak koşulları en üst düzeyde belirleyen ve bireyleri kümелendirdiği gibi bu kümeleri birbirinden ayıran temel olgu mülkiyet veya modern anlamda sermayedir. Yalnız, mülkiyet soyut bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Burada söz konusu olan üretim araçlarının mülkiyetidir. Bu tür mülkiyetin ortaya çıkardığı üretim ilişkilerine bakarsak,; siyasal anlamda, mülk sahibi (veya sermayedar) sınıfın

---

⁸⁷ Münci KAPANI, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yay., Ankara, 1989, s.98

mülk sahibi olmayanlar üzerindeki egemenliğinin temeli anlaşılır.⁸⁸

Toplumsal sınıfların oluşumu için, üretim araçlarına sahip olma veya olmama koşulu tek başına yeterli değildir. Üretim araçları karşısında ayrı ayrı pozisyonda bulunanların, aynı zamanda birbirleri ile devamlı münasebet halinde bulunmaları, kendi gruplarının ve başka gruplara karşı muhalefetlerinin farkına vararak bir birlik teşkil etmeleri gerekir. Milyonlarca insan sadece ortak özelliklere sahip olmakla sınıf sayılmazlar, bütün bu fertler yine grup halinde bulunan diğer milyonlarca fertlere karşı olarak kendi birliklerinin şuuruna (sınıf bilincine) varmalıydılar.⁸⁹

Marx'a göre toplumsal sınıfların oluşmasında bir üçüncü şart da "örgütlü mücadele"dir. Asıl mesele sınıflar arasındaki karşıtlığı ve mücadeleyi zaruretini anlamak, bu mücadeleyi organize etmektir. Bunu yapmak için de mücadele içindeki proleteryanın gerçek ifadesi olacak bir "parti" kurmak, örgütlemek gerekir.⁹⁰ Çünkü, sosyal yapıda yerlerini alan grup ve tabakalar, üyeleri arasında siyasal bir birlik ve örgütsel bir bağ kurup, çıkar ve haklarını korumak için ulusal düzeyde mücadeleye girmezler ise; kendisi için bir sınıf olma özelliğini kazanamayacağı gibi siyasal olarak da diğer egemen sınıfların etkinliği altında kalırlar.⁹¹

Marx, "sınıf bilinci" kavramı ile toplumsal sınıfın toplumbilimsel analizinden, siyasal teorisinin analizine

⁸⁸ Doğu ERGİL, Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım, T.I.B. Yay., No:21, Ankara, 1978, s. 12-13

⁸⁹ Raymond ARON, Sınıf Mücadelesi, (Çev. Erol GÜNGÖR), Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür yay., İstanbul, 1973, s. 21

⁹⁰ Aynı eser, s. 28

⁹¹ ERGİL, a.g.e., s. 13

geçmektedir. Marx'ın siyasal teorisi ise "sınıf karşıtlığı" ve "sınıf mücadelesi" üzerine kuruludur.⁹²

İlkel komünal düzenin dağıtılmasından beri, bütün uzlaşmaz karşıt sınıfların bulunduğu toplumların tarihi, sınıflar arasında savaşlar tarihi olmuştur. Özgür insan ve köle, patrisyen ve pleb, soylu ve serf, kapitalist ve işçi, kısaca ezen ve ezilen, kimi zaman gizli, kimi zaman açık olarak, ya toplumu devrimci ve yeniden biçimlendirmeye sonuçlanan, ya da savaşan sınıfların yıkılmasıyla sonuçlanan, sürekli bir savaşım vererek, öteden beri birbirlerinin karşısında bulunuyorlardı. Uzlaşmaz karşıt sınıf biçimlenişleri birbirleri ardınca geldikçe, sömürünü biçimleri değişmiştir, ama emekçi sınıflar hep ezilenler olarak kalmıştır. Köleler ve köle sahipleri, serfler ve toprak sahipleri karşıt sınıf biçimlenişinin başlıca sınıflarıdır.⁹³

Bununla birlikte, bütün sınıflı toplumlarda, temel sınıfların yanında "temel olmayan" sınıflar da vardır; köleci toplumda, ilkel komünal sistemden kalan özgür yurttaşların yani küçük köylü ve zanaatkârların temel olmayan sınıfları bulunuyordu. Köleci sistem geliştikçe bu toplumsal gruplar dağıldı ve lumpen proleterya saflarına katıldılar. Feodalizm koşullarında, loncalarda ve ortaklıklarda örgütlenen zanaatçı ve esnaf toplumsal katmanı bulunuyordu. Ortaçağın sonlarına doğru, bir sonraki toplumsal-ekonomik biçimlenişin esas sınıfları olacak olan burjuvazi ve işçi sınıfı oluşmaya başlamıştı. Kapitalist ülkelerin pek çoğunda ise toprak beyleri ve köylüler, temel-olmayan sınıflar olarak, uzun süre

⁹² KAPANI, a.g.e., s. 100

⁹³ BOGUSLAVSKİ-KARPUŞİN-RAKİTOV, a.g.e., s. 294-296

varlıklarını sürdürdüler. Kapitalist sınıfın temel olmayan sınıfları arasında en önde geleni küçük burjuvazidir. Temel olmayan sınıflar tarihsel süreçte esas sınıflardan birine dahil olarak sınıf savaşımına katılırlar. ⁹⁴

Toplumsal sınıfları sınıf anatomisi ile açıklayan Boratav'a göre; temel-olmayan sınıflar, ikincil bölüşüm ilişkileri ile ve toplumsal tabakalaşma ile açıklanabilir. Buna göre; Toplumsal sınıf ve toplumsal tabakalar arasındaki ayrım çizgisi "artığın yeniden paylaşım süreci"nde belirlenir. "Her toplumsal kuruluşta, temel bölüşüm ilişkileri içinde "artık", piyasa-ıçi ve piyasa-dışı mekanizmalarla yeniden paylaşılır ve aktarılır. Bu yeniden paylaşma-aktarma süreçlerine "ikincil bölüşüm ilişkileri" diyebiliriz. İkincil bölüşüm ilişkilerine birbirinden ayırd edilebilen düzenli biçimler içinde katılanlar belirli toplumsal grup ve tabakaları oluştururlar... Ekonomiye egemen olan sınıfların alt-gruplarını, ara tabakalardan ayırd etmek gerekir. Kapitalist bir ekonomide birinci kategori, sınai, mali, ticari sermaye ve rantiyeler arasında artı-değerin paylaşılması biçiminde ortaya çıkar. İkinci kategoriye giren ara-tabakaların başlıcaları ise, bürokrasi, serbest meslek sahipleri ve (Türkiye gibi bir az gelişmiş toplumda daha fazla önem taşıyan) "marjinal gruplar"dır. Ve bunlar varlıklarını piyasa mekanizması veya devlet aracılığı ile gerçekleştiren artık-aktarımları ile sürdürürler... "Küçük burjuvazi" terimi ile genellikle bu ara tabakaların tümü veya bir kısmı kastedilir. Görüldüğü gibi toplumsal sınıfların aksine, toplumsal grup ve tabakaların

---

⁹⁴ BOGUSLAVSKI-KARPUŞIN-RAKITOV, a.g.e., s.296-297

belirlenmesinde diyalektik d alitenin varlığından söz etmek yararsızdır: zira bu durumda artığı yaratan ve artığa el koyan iki sınıfın dolaysız karşıtlığı söz konusu değildir. ⁹⁵

Sonuç olarak, sınıflar nesnel olarak yani "kendiliğinden" vardır. Ancak, onların bu kendiliğindenliği ile sözü geçen sınıf ve tabakaların bilinç düzeylerini, ideolojilerini, toplumsal ve siyasal hayattaki etkinliklerini nesnel varlıkları ile, yani sınıf anatomileri içinde saptayamayız; Bunun için "kendisi için sınıf" kavramı ile belirlenen ikinci bir düzleme ihtiyaç vardır. Bu ikinci düzlem sınıfların rollerini içerir, birinci düzlem ise sınıfların nesnel varlığına işaret eder. ⁹⁶

Marxist kurama göre, "kendisi için sınıf" kavramı ile belirlenen temel olmayan sınıflar da temel sınıflardan birine dahil olarak sınıf savaşımına katılırlar. Sınıf savaşımı, toplumsal yaşamın en temel bütün yönlerini sardıkça, doğal olarak, ekonomik, toplumsal ve entellektüel alanlar gibi belli başlı her alanda da gelişir. Marx ve Engels, sınıf karşıtlığının bulunduğu bütün toplumlarda, sınıf savaşımının ekonomik, siyasal ve ideolojik savaşım biçimlerine bürünerek üç ana doğrultuda geliştiğini göstermişlerdir. Her savaşım, kendi çıkarlarını korumak ve savunmak için farklı sınıflar tarafından açılır, ama, kuşkusuz bu savunmanın yöntemleri farklıdır; Ekonomik savaşım içinde kapitalistler daha çok k r için, emekçiler de "insan haysiyet ve Őerefine yakışacak biçimde yaşamak" için ve ekonomik ve sosyal

⁹⁵ Korkut BORATAV, 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yay., İstanbul, 1991, s.9

⁹⁶ BORATAV a.g.e, s.10-11

hakları için savaşırlar. Devlet, iktidar araçlarıyla birlikte egemen sınıflardan yana savaşıma katılırsa, ekmeçilerin ekonomik savaşımları siyasal savaşıma dönüşür. Siyasal savaşım doğrultusundaki ilk adım siyasal grevlerdir. Ancak işçilerin siyasal savaşım politikaları, dönemin toplumsal şartlarına bağılı olarak reformcu (ya da Lenin'in deyimlendirdiğı gibi sendikalist) ya da devrimci türden olabilir. Reformcu politika toplumu kapitalizmin ötesine götürmeyi amaçlamaz. Mülkiyetin temelini dokunmaz, ama mevcut toplum düzeni içerisinde emekçilerin yaşam koşullarını iyileştirme savaşımlarıyla kendisini sınırlamıştır. Bunun tersine, devrimci politika, proleterya savaşımlarıyla tam da bu sistemi alaşağı etmeye yönelmiştir. Reformcu politikaya sendikalar ve sosyal demokrat partiler klavuzluk ettiği halde, devrimci bir politika, "işçi sınıfı partisi" ne gereksinim duyar. Böyle bir parti devrimin siyasal kavrayışını geliştirebilir. Ekonomik savaşımdan siyasal savaşıma geçen toplumsal sınıflar bu aşamada ideolojik savaşıma da girerler. Kapitalist toplumda "burjuva ideolojisi"ne karşı "bilimsel sosyalist ideoloji" çıkar. Siyasal savaşım pratik, ideolojik savaşım da teorik yanlarını oluşturmak kaydıyla esasen paranın iki yüzü gibidirler. En son, her üç savaşım da "toplumsal ilerlemenin itici gücüdür".⁹⁷

Bu mücadeleden sonra Marxist kuramın sınıf savaşımları şöyle noktalanır: Geleceğin hakim sınıfı proleterya olacaktır. Proleterya, tarihin normal akışını hızlandıracak bir devrimle devlet mekanizmasına (siyasal iktidara) el koyacak ve diktatörlüğünü kuracaktır. Proleterya diktatörlüğü yolundan da, burjuvazinin

⁹⁷ BOGUSLAVSKI-KARPUŞIN-RAKİTOV, a.g.e., s.297-302

tasfiyesi suretiyle ve zamanla (bu zamanın süresi belirlenmemiştir) son hedef olan tek sınıflı topluma (sosyalizm) ve daha sonra da sınıfsız topluma (komünizm) geçilecektir.⁹⁸

Marx'dan sonra gelen çağdaş çatışmacılar, Marx'ın görüşlerini temel almak kaydıyla toplumsal sınıf kavramına bazı eklemeler yapmışlardır. Bu bilimadamları sorunun nesnel ölçütlerine ve üretim sürecindeki karşıt rol ve çıkarlara önem vermişlerdir. Şimdi bu gelişmeleri de göz önünde tutarak, çatışma yaklaşımı çerçevesinde yapılmış "toplumsal sınıf" tanımlarından birkaçını verelim:

- Toplumsal sınıf, bir üretim sistemi içinde belirli bir yere sahip tarihsel bir kategoridir. Toplumsal sınıfın üyelerinin üretim araçlarıyla belli ilişkileri vardır. Toplumsal sınıflar, üretim araçlarının dağıtılmasında belli bir pay alırlar. Üretim araçlarıyla ilişkiler, mülkiyet ilişkileri üzerine kurulmuştur. Ve en az bir halde de olsa, sınıf bilincine varmayan kesim toplumsal sınıf olamaz.⁹⁹

- Toplumsal sınıflar, ekonomik ürünlerin üretiminde, dolaşımında ve bölüşülmesinde belirli bir rolü olan gerçek toplumsal birliklerdir. Bu rol iktidarı ele geçirmek için aralarında mücadele eden bu sınıfların yaşama düzeyini, sınıf bilincini, ideolojisini, kültürünü, siyasal tutumunu vb. belirler.¹⁰⁰

- Toplumsal sınıflar: üretim güçlerini belli gelişme aşamalarında üretim araçlarını ellerinde bulundurup bulundurmama durumları, toplumsal işbölümü düzenindeki

⁹⁸ KAPANİ, a.g.e., s.101

⁹⁹ Doğan ERGÜN, Sosyoloji El Kitabı, Gerçek Yay., İstanbul, 1984, s. 46

¹⁰⁰ Aynı eser, s. 47

yerleri, zenginliklerini elde etmede kullandıkları araçları ve toplumsal zenginliklerden aldıkları payın büyüklüğü bakımından birbirlerinden ayrılan geniş insan kümeleridir.¹⁰¹

- Toplumsal sınıf, bir makro grubun üretim sürecindeki belirgin bir mevkiyi işgal etmesi demektir. Yani sınıfı belirleyen ana değişken, üretim sürecinde belirgin bir mevkiye sahip olan bir makro toplumsal grubun, bu süreç içerisinde başka toplumsal sınıflarla kurduğu ilişkidir. Ortak bir toplumsal duruma sahip mesleki grupların ötesinde, bir sınıfın varlığını belirten özellik, üretim sürecindeki mevkiidir. Bu açıdan, işçileri bir sınıf içerisinde toplayan ortak özellikleri başka bir sınıf, yani burjuvazi tarafından sömürülmeleridir. Demek ki toplumsal sınıfların tanımını, sınıf çatışmasından bağımsız olarak ele almak pek mümkün değildir.¹⁰²

Toplumsal sınıfların oluşumundaki gerekli şartları göz önüne alarak biz de aşağıdaki gibi bir toplumsal sınıf tarifi önerebiliriz:

- Üretim aşamasında, üretim araçlarına sahip olma veya olmama esasına göre çıkarları farklı, tarihsel süreç içerisinde kendi sınıf bilincine erişmiş ve çıkar mücadelesi için siyasal örgütüne sahip olan toplumsal kümelere, toplumsal sınıf denir.

2.6- SİYASAL PARTİ (Fr. Parti Politique)

(Köken ve Tanım Sorunu)

Araştırmamızın en önemli kavramına gelmiş bulunuyoruz. Araştırmamız, siyasal parti gerçeğinde toplumsal yapıyı anlamaya

¹⁰¹ Orhan HANÇERLİOĞLU, Toplum Bilim Sözlüğü, Remzi Yay., İstanbul, 1986, s. 350

¹⁰² Barlas TOLAN, Toplum Bilimlerine Giriş, Gazi Üniversitesi Yay., No:49, Ankara, 1985, s. 274

yönelik olduğuna göre, siyasal partinin ne olduğunu veya ne olmadığını söylemek durumundayız.

Günümüzde siyasal partiler, gerek Batı demokrasilerinde olsun, gerek Türkiye gibi arabesk demokrasilerde olsun, ve gerekse Orta Doğu'nun Baas tipi totaliter rejimlerinde olsun, her türlü rejimin işleyişine yön veren ve etkileyen kurum veya örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öyleyse nedir siyasal parti?

Fransızcadan dilimize gelmiş olan "parti" kelimesinin sözlük anlamı, "parça", "kısım" anlamına gelmektedir.

Bizim bugün parti dediğimiz kuruluşa Osamlicada "firka" denirdi. "Fark, tefrik, firak" gibi hep bölünme, ayrılma ifade eden kelimelerle hısımlığı olan bir adlandırmaydı bu. "Firka", üyelerinin inançları ve amaçları bakımından öteki kuruluşlardan ayrılan, onlardan ayrı bir kişiliği olan bir kuruluştur. Bu bağlamda "firka" ile "parti" aynı gerçekliğe işaret etmektedir.¹⁰³

Siyasal partilere, kabaca, "çağdaş siyasal rejimlerde görülen, modernleşme ile ortaya çıkmış siyasal örgütler" olarak bakarsak baştan hataya düşeriz: siyasal partilerin neden feodal toplumda yok iken, kapitalist toplumda ortaya çıktığını; kuruluş amaçlarını ve kimlere hizmet ettiğini., hizipleşme ve baskı gruplarından farklılıklarının neler olduğunu., açıklamak zorundayız. Kısaca toplumsal yapı ile ilişkilendirilmeyen siyasal veya hukuksal parti tanımlarının yanlış ve eksik olduğu kanaatindeyiz. Öyleyse tarihsel

¹⁰³ Server TANILLI, Devlet ve Demokrasi, Cem Yay., İstanbul, 1993, s. 205

süreç içerisinde, siyasal partilerin ortaya çıkış sebepleri üzerinde, toplumsal yapı ile ilişkisini kurarak düşünelim:

1) İlkel Komünal Toplumda Siyasal Partiler Yoktu.

Çünkü,

İlkel komünal toplum "ortaklaşa mülkiyet" esasına dayanmaktaydı. İnsanların bilinen tek eylemleri, yani bitkileri toplama ve avlanma eylemleri bir tek mülkiyet biçimine yer veriyordu ki oda, "ortaklaşa mülkiyet"tir. Bununla beraber, üretici güçler düzeyinin düşüklüğü ve çalışmanın toplumsal niteliği de düşünüldüğünde, bu toplumda servetlerin üleşilmesi de "eşitlik" esasına göre olmaktaydı. Bu temelde belirlenen bir toplumda yani toplumun tüm üyelerinin birbirlerine karşı eşit olduğu bir toplumda, toplum üyelerinin karşıt gruplara bölünmesi söz konusu olamazdı. Toplumsal sınıflardan ve sömürüden söz edemeyeceğimiz ilkel komünal toplumda, toplumsal iş bölümünün de gelişmediği düşünülecek olursa, topluma egemen bir iktidardan yani "devlet"ten de söz edemeyiz.¹⁰⁴ O halde toplumsal siyasanın belirlenmediği ilkel komünal toplumda doğal olarak siyasal partilere de rastlanamazdı.

2) Asyatik Toplumda Siyasal Partiler Yoktu.

Çünkü,

Asyatik toplum özellikle Doğu'da, hem köleci topluma hem de feodal topluma denk düşecek bir zamanda binlerce yıl sürecek bir durgunlukla yaşamıştı.

Bu toplum tipinin oluşması ilkel üretim tarzının değişmesi ile olmuştu. Emeğin üretkenliğinin artması ve toplumsal

¹⁰⁴ Server TANİLLİ, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, 1. Cilt, (ilk Çağ), Say Yay., İstanbul, 1988, s. 18

işbölümünün bir önceki evreye göre daha da gelişmesi ile beraber insanlar soya göre örgütlenmeye ve ev ekonomisine geçmeye başlamışlardı. Başlangıçta beş-on kişiden oluşan bu topluluklar daha sonraları yüzlerce üyeye sahip oldular. Böylece birbirlerinden bağımsız komünler oluşmaya başladı. Eş zamanlı olarak hayvancılığa ve tarıma geçişle birlikte topluluk işbölümü de yaygınlaştı. Ayrıca komünler içinde zanaat ve gelişmeye başladı. Ancak komünler kendi kendilerine yeterli olduğu için çeşitli komünler arasında işbölümü gelişmedi.¹⁰⁵

Asyatik toplumda üretim aracı olan toprağın, hayvanların ve zanaat aletlerinin mülkiyeti köy topluluğuna aitti. Kişiler köy topluluğunun birer üyesi olarak üretim araçlarının tasarrufuna sahiptiler. Dolayısıyla bireysel mülkiyetin gelişmediği köy komünlerinde herkes eşitti ve sömürü de yoktu. Komün üyelerinin hepsi üretici sınıfı.¹⁰⁶

Tarihte üretici sınıfın karşısına, onun artı-ürününe el koyan başka bir sınıfın (ya da kesimin) çıkmasının ilk örneği Asyatik toplumdur. Bu aylak sınıfın oluşması ve devlet mekanizmasının da ortaya çıkması yine üretim sürecinde belirlenmiştir. Kurak Doğu bölgelerinde oluşan Asyatik toplumda asıl üretim dayandığından suyun hem tutumlu hem de toplumsal olarak kullanılması yapay sulama kanallarını gerektiriyordu. Tek başına köy komünlerinin yapamayacağı bu gereksinme sonucu, hem sulama kanallarının inşası hem de köylerin korunmasını sağlayan bir yönetici sınıf,

¹⁰⁵ NİKİTİN, a.g.e., s. 33-34

¹⁰⁶ Halil CİN, Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, S.Ü., Yay., No:27, 1987, Konya, s.82-83

devlet mekanizmasını kurmuştu. Yönetenler bu hizmetlerinin karşılığı olarak da her hangi bir aracı kurum olmadan artı-ürüne el koyuyorlardı. Bu şekilde belirlenen devlet, komünler haricindeki toprakların da sahibi idi. Esasen köy komünlerinin de ortaklaşa kullandıkları mülklerin sahibi fiilen devlet idi. Hayatın her alanına müdahale eden, despot bir devletti bu.¹⁰⁷

Üretim tarzının belirlediği siyasa, siyasal partilerin oluşumuna uygun değildi. Şayet üretici güçler gelişmemişti. Toplumsal farklılaşma zayıftı. Zoru elinde bulunduran despot devlete karşı birbirlerinden bağımsız ve kendi içine kapalı köy topluluklarının yapabileceği bir şey yoktu.

3) Köleci Toplumda Siyasal Partiler Yoktu.

Çünkü,

Köleci toplumun oluşması bireysel emeğin ortaya çıkması ile başlamıştı. Ortaklaşa emek, üretim araçlarının ortak mülkiyetini gerektirmesine karşılık, bireysel emek de üretim araçlarının özel mülkiyetini gerektiriyordu.

Üretim araçlarında özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte, kabileler veya komünler arasında olduğu gibi insanlar arasında da servet eşitsizliğinin belirdiği görüldü. İnsanlar, zenginler ve yoksullar olarak bölündüler. Üretici güçlerin gelişmesiyle insanlar, yaşamak için kendilerine gerekli olanda fazla geçim araçları ürettiler. Bu koşullarda, savaşla elde edilen, daha çok çalışan insan kullanılması olanaklı hale geliyordu. Yani savaş tutsakları köle haline getiriliyordu. Köle emeği böylece eşitsizliği

¹⁰⁷ Emre KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Yay., İstanbul, 1985, s. 134

keskinleştireyordu. Köleleri sömüren aileler hızla zenginleştiler. Servet eşitsizliğinin artması ile, zenginler, yoksul ve borçlu olan kendi yurttaşlarını da köleleştiriyorlardı. Toplum ilk kez, köle sahipleri ve köleler olarak ikiye bölündü. İnsanlar arasında artan eşitsizlik, sömürenler sınıfının sömürülen sınıf üzerinde baskı organı olan devletin oluşumunu getirdi.¹⁰⁸

Şimdi bir an için düşünelim: Kölelerden, "konuşan bir alet" olarak söz edildiği, kölesini öldüren bir efendiye hesap bile sorulmadığı ve efendinin köle emeğinin ürünlerine toptan sahip olduğu bu dönemde kölelerin siyasal partileşmesi söz konusu olamazdı. Zira kesin egemenlik efendilerde idi. Efendilerin de egemenliğinin devamı için partileşmesine gerek yoktu.

Köleci toplumlar çağında ilerici bir adım sayılan "Atina Demokrasisi"nden bahsetmek sanırız yararlı olacaktır.

Yurttaşların el kaldırıp, toplumsal kararları beraberce aldıkları, "gerçek demokrasi" denilen "Atina Demokrasisi"ni fazlaca abartmamak lazımdır. Çünkü bu toplumun siyasası "köleci demokrasi" niteliğinde idi. Bu toplumda asıl üreticiler köle statüsünde olduğundan, özgür yurttaşlar, çalışan kitlenin pek küçük bir bölümünü oluşturuyordu. köleler ise herhangi bir sosyal hakka sahip olmak şöyle dursun, gelgeç her türlü direnişlerini izleyen devlet organlarınca eziliyorlardı. Böylece sayıları, özgür yurttaşlardan hiç de az olmayaan köleler, her türlü insani haktan yoksundular. Özgür halkın hemen yarısına yakın kadınlarla metekle de siyasa yönden ayrıcalıklı değillerdi. Sonuç olarak,

---

¹⁰⁸NIKİTİN, a.g.e., s. 34-35

Atina'da halkın ancak altıda yada yedide bir isiyasal haklara sahipti.¹⁰⁹ Kısaca, siyasal yönetimin adı "demokrasi" de olsa, toplumsal yapı kölelikle belirlenince, siyasal partileşme olgusu da elbette gerçekleşemezdi.

4) Feodal Toplumda Siyasal Partiler Yoktu.

Çünkü,

Köleci toplum, bağrında barındırdığı çelişkiler yüzünden yıkılmıştı. Yürürlükteki sömürü biçimi, esas üretici güç olan köleleri çökertmişti. Sık sık köle ayaklanmaları bu sebeple yaşanmıştı. Toplumsal ekonomi, savaşlarda tutsak edilen ve köleleştirilen insanlara dayanıyordu. Bu üretim gücünün temini için sürekli savaşmak gerekiyordu. Savaşacak olanlar ise köylü ve zanaatkârlar idi. İşte köleci toplumun ikinci bir çelişkisi bu durumda yaşandı. Şayet, savaş vergileri de yine bu kesimlerin üzerindeydi. Ayrıca, ucuza gelen köle emeği üzerine kurulan büyük üretim rekabeti, köylüleri ve zanaatçıları yıkıma götürüyordu. Bu rekabet, köleci devletlerin, ekonomik, siyasi ve askeri gücünü tamamen yıkıyordu. Zaferleri, bozgunlar izledi; önceden kölelerin ucuza sağladığı kaynak da kurumuştü. Bunun sonucu, üretimin genel azalması doğdu. Sonuç olarak, köle emeği üzerine kurulmuş olan üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesine engel oldu. Bu durumda eski üretim ilişkilerinin yerlerini, toplumun başlıca üretici gücü olan kölelerin statüsünü değiştirecek yeni ilişkilerin alması gerekiyordu. Bu tarihsel bir zorunluluktü.¹¹⁰

¹⁰⁹ Server, TANILLI, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt 1, (İlk Çağ), Say Yay., İstanbul, 1988, s. 330

¹¹⁰ NIKİTİN, a.g.e., s. 37-38

Köle emeği üzerine kurulan büyük ekonominin yıkılmasıyla, küçük işletme daha yararlı hale geldi. Azat edilen kölelerin sayısı yükselirken latifundialar da, kolonlar tarafından ekilip-biçilen küçük paylara bölünüyordu. Kolon, artık köle değildi, o, belirli miktarda ürün ya da para karşılığında, ömür boyu yararlanacağı bir toprağa sahip olan bir çiftçi idi. Ama, özgür bir çiftlik sahibi de değildi. Toprağa bağlıydı, toprağını bırakıp gidemezdi, ama toprakla birlikte satılabiliriydi. Bu kolonlar, Orta Çağ serflerinin öncüleriydi. köleci sistemin bağrında, bir yeni üretim tarzının, feodal tarzın doğuşu işte böyle olmuştur.¹¹¹

Feodal toplumda yine asıl üretim aracı topraktır. Yani feodalite tarım ekonomisine dayalıdır. Bu toplum, tipinde toprağın mülkiyeti ilk önceleri "kral"da idi. Daha sonraları krallar, kendisine bağlılık yemini eden soylulara topraklarını böldü. Kral için savaşacaklar ve vergi vereceklerdi. Başlarda soylu feodal beylerin, kralın birer bürokratu gibi görüldüğü söylenebilir.¹¹²

Bu şekilde beliren feodalite sonraları değişime uğramıştır. Şato sahibi senyörler güçlendikleri oranda kendi bölgelerinde egemenliği temsil eder duruma gelmişlerdir. Krallık kurumu yine vardır ancak işlevi azalmıştır.¹¹³

Demek ki feodal toplumun üretim ilişkilerinin temeli, feodal beyin (senyörün), toprak üzerindeki mülkiyet hakkı ile serf(bağımlı köylü) üzerindeki sınırlı mülkiyet hakkında yatmakta idi. Serf, bir köle değildi. Topraktan yararlanma hakkına sahipti. Bu üretim

¹¹¹ Aynı, eser, s. 39

¹¹² KIZILÇELİK-ERJEM, a.g.e., s. 165

¹¹³ Server TANİLLİ, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt 2, (Orta Çağ), Say Yay., İstanbul, 1988, s. 291

tarzında asıl üretici sınıf kırdı köylüler, kentlerde ise zanaatkârlar idi. Ancak, bunların artı-ürünleri bağlı buldukları beylerinin idi.¹¹⁴

Bu ekonomik temelde belirlenen feodalitede toplumsal sınıflar; aristokratlar ve üreten emekçiler (köylü/zanaatkâr) den oluşmaktaydı. Bunların üzerinde bir de ruhban sınıfı vardı. Esasen ruhban sınıfı, aynı zamanda, büyük topraklara sahip din adamlarından oluşuyordu. Şöyle de diyebiliriz, feodal sömürünün en tepesinde kilise vardı.¹¹⁵

Feodal ekonomik yapılanma ve bu yapının ortaya çıkardığı toplumsal sınıflar; Dua edenler, savaşanlar ve üretenler olarak belirlenen feodal toplumda siyasi birliğin olmadığını görüyoruz. Şeklen devlet vardır ancak, egemenlik, devletin içindeki feodal aristokratlardadır. Ruhbanlar da Tanrısal güçleri sebebiyle bu egemenliği kendilerine zarar gelmeyecek şekilde sınırlamaktadırlar.¹¹⁶

Feodal toplumsal yapıda siyasal partiler kuramsal olarak yine ortaya çıkamazdı. Nedeni ise, göreceli olarak üretici güçler gelişmiş ve toplumsal işbölümü de bir önceki yapıya göre gelişmişti. Ancak, egemenliği ortak kullanan aristokrat ve ruhbanın karşısına egemenliğe ortak olmak isteyebilecek bir sınıf gelişmemiştir. Ruhbanın aforozu ve senyörün kılıcı arasına sıkışmış olan köylü ve zanaatkâr, siyasal partileşme yapabilecek özgür ve ilerici bir sınıf değildi. Yine köleci düzende olduğu gibi, egemenliği zaten elinde

¹¹⁴ NIKİTİN, a.g.e., s. 39

¹¹⁵ SARICA, a.g.e., s. 39

¹¹⁶ TANILLI, a.g.e., s. 291 vd.

tutan senyörlerin de partileşmeye ihtiyacı yoktu. Şayet siyasal partileşme, belli bir toplumsal sınıfı iktidara yürüten, iktidara geldikten sonra da dayandığı toplumsal sınıf çıkarına, iktidarda kalmak için çaba harcayan toplumsal ve örgütlü bir harekettir.

5) Kapitalist Toplumda Siyasal Partiler Vardır.

Çünkü,

Üretici güçler gelişmiş, toplumsal farklılaşma çoğalmış, toplumsal sınıflar gelişmiştir. Tarih sahnesine, tarihin en devrimci iki sınıfı çıkmıştır: Proleterya ve burjuvazi. Siyasal partiler bu iki sınıfın eseri olmuştur. Bir başka deyimle, burjuvazi ve proleterya toplumsal yapıda yerlerini almasa, siyasal partiler de ortaya çıkamazdı. Şimdi bu tarihsel gelişimi görelim:

Feodal üretim tarzının belirleyici öğeleri, toprakta büyük mülkiyetle, özerk köylü emeğinin bir arada bulunuşuydu. 15.y.y.'ın sonlarına doğru, bu öğelerin her biri çözülmeye başlamıştı. Hiyerarşili, baş feodal(süzeren) ve feodal bey (vassal) ilişkisine dayanan ve süzerene karşı vassalın üstlendiği borçlarla yükümlü bir mülkiyet, sınırsız ve hukukça bağınaz bireysel mülkiyete dönüşmeye başlamıştı. Vassalın tasarrufuna verilen fiefler (toprak parçaları) başkalarına devredilebilmekte, parçalanabilmekte ve elinde parası olanlara satılabilmekteydi. Feodal mülkiyetin hukuksal özgüllüğü son dönem silinmekteydi. Öte yandan, küçük köylü mülkiyetinde de çözülme baş gösterdi. Kırsal kesimde, mülklerde derin bir farklılaşma başlamıştı. Bir yanda hali vakti yerinde bir avuç toprak sahibi vardı, öte yanda da, pek az toprağı olan ya da hiç olmayan köylü kitlesi. Bu topraksız kitle, büyük ölçüde, doğrudan üretici

değildi artık. Yani, feodal sömürüye tabi köylülerin temel özelliğini yitirmişlerdi. Bunlara ek olarak pazarın genişlemesi neticesinde malikhaneler, birer ticarethane durumuna geldiler. Artık senyörler toprakları işlesinler diye köylülere bırakmak yerine çok daha kârlı olan, çiftlik kiracılığı gibi eğilimlere yöneldiler. Toprakda bunlar olurken şehirlerde de artık yeni bir üretim biçiminin, yeni bir siyasanın, kısaca yeni bir toplumun temelleri atılıyordu: Sınai ve ticari gelişme.¹¹⁷

Denizaşırı ülkelerdeki keşiflerle ticaret genişlemişti. Bunu izleyerek Avrupa'ya akan altınlar, bir taraftan fiyatları yükselterek ticari kapitali büyütüyor ve ticaret burjuvazisine karlı yeni iş alanları açıyor, bir taraftan da taşınmaz mal gelirleriyle yaşayan soyluları fakirleştiriyordu. Yukarıda değindiğimiz gibi tarımsal üretim de ticari kapitale bağlı duruma gelmiş ve kentin, kıra göre üstünlüğü ortaya çıkmıştı. Ticarete artan kâr olanaklarıyla birlikte, bireyciliğin gelişmesinde; dinde Reformasyon Hareketi, Rönesans ve Humanizma da rol oynadı.¹¹⁸

Feodalizmden, kapitalizme geçiş dönemi olan "Merkantilist" zamanda ticari sermaye, hem tarımsal üretime, hem de sanayi kapitalizminin ilkel bir örgütlenişi olan ev sanayiine hakimdi. Toptan ticarete ve dış ticarete de "tekel"e sahipti. Ticaret burjuvazisi edindiği tekellere ve bunların korunmasına "devlet" sayesinde erişebildi. Aşağıda anlatacağımız üzere tüccar ile devlet çıkarları arasında bir uyum vardı. Bu tür ekonomik temele dayanan

¹¹⁷ Server TANİLLİ, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt 3, (16. ve 17. y.y.'lar), Say Yay., 1988, İstanbul, s. 15-18

¹¹⁸ Gülten KAZGAN, İstisadi Düşünce, Remzi Yay., İstanbul, 1984, s. 28

mutlaka monarşiler Avrupa'da 15. ve 18. y.y. 'lar arasında yaşadı.

119

Bu dönemde kapitalizme yol açabilecek sermaye birikiminin bir başka aracı "tefecilik" oldu. Tefecilerin altın çağı, köylüler gibi, feodaller de ticari ilişkilerin içine sürüklendiklerinde başladı. Soylular sık sık onlara baş vurmamak zorunda kaldılar. Çünkü, giderlerini kendi gelirleriyle karşılayamıyorlardı.¹²⁰

Demek ki kapitalizme yol açan temel değişimler: Asıl üretim aracı olan topraktan kopan ve mülksüzleşen büyük bir köylü kitlesi, sanayi devrimine yol açacak olan teknik buluşlar ve ev-sanayi, keşifler ve sömürgeler ile çoğalan ticari sermaye ve tefeci sermayesi idi.

Feodal üretim tarzında yukarıda anlattığımız dönüşümler olurken, kaçınılmaz olarak toplumsal sınıflarda ve siyasal yapıda da değişimler olmalıydı ve oldu da.

İki yeni toplumsal sınıf oluşmaya başlamıştı: Burjuvazi ve proleterya.

16. y.y.'da burjuvazinin oluşumundan bahsederken; söz konusu olan Orta Çağ'ın daha önceki dönemlerinde sayıları hayli fazla olan, ticaret ve tefeci sermayeyi ellerinde tutanlardan değil ve fakat bir girişimci sınıftan ve feodalizme zıt yeni bir üretim tarzının taşıyıcılarından bahsediyoruz. Bu yeni sınıf kent burjuvazisinden siyasal tabanı bakımından farklıdır. Yerel korporatif ayrıcalıkların karşısındadır ve kralın ulusal çapta kendisini korumasını istemektedir. Son olarak, aristokratlara ve

119 Aynı eser, s. 29

120 TANILLI, a.g.e., s. 23-24

onların tekelindeki ayrıcalıklara karşıdır. Onun siyasal tekelini kıskanmaktadır. Burjuvazi, olumsuz açıdan, kendi benzerini, ücretli işçiler sınıfını da doğurmuştur. Bu sınıf da yapısı bakımından söz konusu olan dönemde türdeş değildir. Bunun da kaynağında kapitalist sömürü biçimlerinin çokluğu ve çeşitliliği bulunuyordu. Bu sınıf, imalathanelerde çalışan işçilerin yanı sıra Engels'in "proleterya-öncesi" diye adlandırdığı başka katmanları da içine almaktadır. Bu proleterya-öncesi katmana, artık baş olma olanağından yoksun kalfa-zanaatçılar, tarım işçileri ve son olarak da, bir köyden bir köye iş arkasından koşan gündelikçiler giriyordu. Ne var ki bu proleterya sınıfını doğuran temel sosyal öge, topraksız köylüler ve varını yoğunu yitirmiş zanaatçılardı: Kentlerdeki aşağı halk tabakalarını da eklemeli bunlara. 16. y.y.'ın işçileri ücretli köle gibiydiler. Oluşum halindeki burjuva toplumu, feodalitenin zorlu çalışma sisteminin miraçısı olmuştu. Kaçan işçiler kırbaçlanmaktan asılmaya kadar cezalandırılıyordu. Bu sebeple bu dönemdi ilk işçi başkaldırmaları da görülmeye başlanmıştı.¹²¹

Özetlersek, yeni oluşmaya başlayan kapitalist toplumda aristokratlar/ruhbanlar, toprak burjuvaları ve köylüler sınıflarına, ticari burjuvazisi ve daha sonraları sanayi burjuvazisi ile işçi sınıfı eklenmişti. Üretim tarzında dönüşüm ve toplumsal sınıfların aldığı yeni şekil ister istemez siyasal yapıda da değişimi gerekli kıldı: İlk önce ticaret burjuvazisinin ortaya çıkmasıyla birlikte tarımsal ekonomi düzeni sarsılıp ticari servet karşısında toprak serveti ve bunun sahibi soylular ekonomik açıdan önem ve üstünlüklerini

¹²¹ TANILLI, a.g.e., s. 31-32

yitirirken, siyasal düzende de "yeni sınıf", meşruti meclislere ağırlığını koymaya başlamıştı. Feodal sınıfların varlığı burjuvazinin uygulayacağı ekonomik stratejiyi engelleyici olduğundan, bunların ekonomik alanda güçsüzleşmelerine paralel olarak siyasal alanda da ortadan kaldırılmalarının ve merkezi devletin kurulmasını gerekli olması, burjuvazi krallar ve feodal beyler arasındaki çatışmada kralların yanını tutmaya itmiştir. Dolayısıyla çatışma, kralların zaferi ve mutlak monarşilerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Meclislerde soyluların etkinliği azalmış ve burjuvazinin etkinliği artmıştır. Burjuvazinin ekonomik üstünlüğüne paralel olarak siyasal yönden de meclislere girmek ve soyluların haklarına sahip olmak yolundaki istek ve çabalarına krallar tarafından ekonomik önemleri dolayısıyla karşı çıkılmamıştır.¹²² Şaşırtıcı bir yanı da yoktur bunun; Çünkü, burjuvazinin devletin kasalarına soktuğu para, feodal monarşinin temel maddi dayanaklarından biri oluyordu. Krallığın, ulusal burjuvazi ile ilgili olarak, belli bir süre, koruyucu bir politika izlemesinin nedeni de budur.¹²³ Örneğin İngiltere'de 14. y.y. sona ermeden önce, parlamentonun her iki dâhının, Lordlar Kamarası ile Avam Kamarası'm varlığı ortaya çıkmış ve yetkileri saptanmıştı. İngiltere'de bugün demokrasi ve siyasal partili yaşam sürse de parlamentonun bu ikili yapısı devam etmektedir.¹²⁴

¹²² Nükhet TURGUT, Siyasal Muhalefet, Birey Toplum Yay., Ankara, 1984, s. 23

¹²³ Server TANILLI, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt 3 (16. ve 17 y.y.'lar). Say Yay., İstanbul, 1987, s. 33

¹²⁴ Server TANILLI, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt 2 (Orta Çağ), Say Yay., İstanbul, 1988, s. 511

Böylece siyaset sahnesinde etkinliğini başlatan burjuvazi, 18. y.y.'dan itibaren, savunduğu liberal felsefeye ters düşen ve artık ekonomik çıkarlarının önünde engel oluşturan mutlak monarklara, parlamenter sistem ve demokratik değerlerin savunucusu olarak tepki göstermeye başlamıştır. Bu tepkinin başlattığı yeni çatışmada, monarklar bu kez, geleneksel ayrıcalıklarını yitirmek istemedikleri için, eski rejimden yana olan soylularla birleşmişlerdir. Burjuvazinin başlattığı bu mücadele sonunda, önceleri mutlak monarkların ve soyluların iktidarının sınırlandığı , meclislerin yetkilerinin artırıldığı meşruti monarşilerin, daha sonraları da demokratik parlamenter sistemin kurulduğu görülür. Bu yoldaki evrim düşün alanında da siyasal pratikle birlikte yürümüş, mutlak monarşilerin kurulduğu sırada egemenliğin kaynağını yine kralda görmekle beraber onu dinsel temellerden soyutlayarak laik niteliğe kavuşturan görüşler, sınırlı monarşi çabalarıyla birlikte halk egemenliği (zamanla da ulusal egemenlik) fikrine dönüşmüşlerdir. Bu düşünce eylem ortamı içinde kamuoyunun, parlamento ve siyasal partilerin birbirlerini karşılıklı etkileyen bir doğuş ve gelişme süreci içinde rol oynadıkları göze çarpar. Burjuvazinin ortaya çıkışı, yönetenlerden farklı nitelikte görüş ve isteklerinin belirmesi ve bunların açıkça duyurulması, böylelikle kamuoyunun belirmesi ve gelişmesini sağlamıştır.¹²⁵

Özetlersek, feodal yapı çözülüp kapitalist topluma geçilirken yeni üretim tarzı sonucu hızlı bir şehirleşme, endüstrileşme (sanayi devrimi) ve bunlara bağlı olarak da işbölümünün çoğalması sonucu

¹²⁵ Nühket TURGUT, a.g.e., s. 23

uzmanlaşma yaşanmıştır. Bu durum aynı zamanda, toplumda geleneksel bağ ve sınıfların çözülüp onların yerine yeni bağların ve sınıfların ortaya çıkması demektir. Siyasal partiler de ortaya çıkan yeni toplumsal sınıfların (burjuvazi ve proleterya) çıkarlarını geliştirmek için kurdukları politik bir örgütlenme şekli olarak belirlemiştir. Öreğin İngiltere'de endüstri bölgeleri belli bir sınıfın partisi olan İşçi Partisi'nin, kırsal bölgeler ise başka bir sınıf temsil eden Muhafazakâr Parti'nin geçmişten günümüze kalesi sayılmaktadır. İngiliz partilerinin farklı sınıf tabanları yine İşçi ve Muhafazakâr Partilerin izledikleri politikada ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyimle, bir siyasal parti ne kadar "kitle partisi" kişiliği taşırsa taşısın temel politika ve felsefesi daima belli bir sınıfın elde ettiği ayrıcalıklara göre belirlenecektir.¹²⁶

Siyasal partilerin kurulmalarını kapitalist üretim tarzı ve kapitalist sınıflar temelinde olmuştur. Toplumsal sınıfların partileşmelerine baktığımız zaman, ilk önce soylulara karşı diğer toplumsal sınıfların da desteğini arkasına alan burjuvazinin, liberal ve muhafazakâr partileri kurduğunu görüyoruz. Bu partileşme hareketi genellikle parlamentoda doğmuştur. Şayet, il önceleri mülk ve servete dayalı olarak oluşturulan meşruti parlamentolarda, sınırlı oy ve sınırlı temsil ilkeleri gereği aristokratlar ve burjuvalar bulunuyordu. Bunların parlamento grupları sonradan siyasal partiye dönüşmüştür. Burjuvazi, arkasına halk desteğini alarak yani işçilerin, köylülerin, esnaf ve zanaatkarların başlattığı isyanlardan da yararlanarak kral ve aristokratlara, bunların

¹²⁶ Gencay ŞAYLAN, Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, V Yay., Ankara, 1986, s. 174-175

mutlakiyetçi düzenine ve ideolojik kaynak oluşturan kiliseye karşı savaş açmış ve başarıya ulaşmıştır. Bu çatışma sonucunda cumhuriyet rejimleri kurulmuştur. Bir başka deyişle toplumsal siyasa, toplumsal üretim tarzına denk duruma getirilmiştir. Aristokrasi ve burjuvazi arasında, burjuvazinin lehine biten çatışma, yeni toplumda bu kez burjuvazi ve işçi-köylü sınıfları arasında başlamıştır. Genel oy, seçme ve seçilme hakları, anayasa, sendikalaşma gibi siyaset kurumlarının genişlemesi ile beraber bu kez parlamento dışında çeşitli grup ve örgütler, özellikle de sanayi ve tarım sendikaları, sosyalist ve komünist partilerin çekirdeğini oluşturmuştur. Ulusal burjuva devletlerinin oluşumu ile beraber halk egemenliğine dayalı parlamentoların oluşması ve siyasal partilerin toplumsal sınıf temelinde örgütlenip siyaset yapmaları 19.y.y.'a denk düşmektedir.¹²⁷

Bu uzun çözümlmeden sonra, siyasal partilerin tanımlanmasında en temel gerçeğin toplumsal sınıflar olduğunu söyleyebiliriz. Bir itiraza mahal bırakmamak için ideolojik temelde sosyalist ve liberal partilerden ayrılan dinci-muhafazakâr ve faşist partilere de değinecek olur isek; sözü geçen partilerin de esasen toplumsal sınıflara dayandığını söyleyebiliriz. Faşist partiler ve faşist ideoloji burjuva sınıfının farklı bir örgütlenişi ve düşüncesidir; Devletin ön planda bulunduğu bu inanışta partileşenler ırk temelinde birleşmiş burjuvalardır. Zaten faşist partiler, partileşmenin başladığı ilk yıllardan daha sonraları ortaya çıkmışlardır. Yeni kapitalizmin tekelleşme aşamasında beliren bu

¹²⁷ Fahir, ARMAOĞLU, 20.y.y. Siyasi Tarihi, Cilt 1, İş Bankası Yay., No: 252, Ankara, 1991, s. 6, vd. Ve Nükhet TURGUT, a.g.e, s.25

partileri özellikle tekelci sermayeden üzerinde yükselmiş bir ideolojiye sahiptir. Bununla beraber, burjuvazinin değişik gruplarının çıkarlarını birbirine bağlamayı amaçlar.¹²⁸ Dinci-muhafazakâr partilere gelince; ilk önce Batı'da ortaya çıkmış olan bu partiler de mezhep kavgaları sonucu ortaya çıkmış gibi görünseler de belirli toplumsal sınıflara dayanmaktadırlar. Batı'da 1914 yılından önce sağcı Hristiyan partileri kurulmuş ve günümüzde de "hafif sol renkli" hristiyan demokrat partileri kurulmuştur. Genel olarak dinci-muhafazakâr partiler burjuvazinin yanındadırlar. Köylü sınıfının da destek verdiği bu partiler işçi sınıfından ve ideolojisinden uzaktırlar.¹²⁹

Siyasal partilerin sınıf temeli üzerinde yükselmediğinin kanıtı olarak "tek-partili rejim"ler örnek gösterilir: oysa bilinmelidir ki "tek-parti", siyasal katılmayı rejimin amaçlarına uygun yönde kanalize edecek bir araç rolü oynar. Eğer tek-parti sosyalist bir rejimde ise işçi sınıfının partisidir. Sosyalist rejimin devamı ve geliştirilmesi için bir araç durumundadır. Eğer tek-parti totaliter bir dikta rejiminde ise bu sefer bürokrasinin ve burjuvazinin çıkarlarını ve iktidarını koruyup sürdürmek için kullanılan bir araçtır.¹³⁰

Bir de, siyasal partilerin sınıf temeli üzerine yükselmediğinin kanıtı olarak A.B.D. öteden beri örnekmiş gibi gösterilir. Oysa, tarihteki adlarında "emek" ya da "işçi" sözü geçen ilk siyasal partiler 1820'lerde ve 1830'larda Amerika'da ortaya

¹²⁸ E. LEWERENZ, Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili, Sol Yay., Ankara, 1979, s. 15-38 (Çev. Yalçın DOĞAN) Ayrıca bkz. Ruşen Keleş, Resmi Tarih Sivil Arayış

¹²⁹ M. DUVARGER, Siyasi Partiler, Çev. Ergun ÖZBUDUN, Bilgi Yay., İstanbul, 1986, s. 25-26 vd.

¹³⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, A.Ü.H.F. Yay., No:40, Ankara, 1983, s,27

çıkıştır. İki partili Amerikan siyasal rejiminde alt sınıflar öteden beri demokratları desteklemekte, üst sınıflar ise Cumhuriyetçileri desteklemektedirler. Örneğin, 1948'de işçilerin hemen %80'i Demokrat Parti'ye oy vermişti; bu oran İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya gibi ülkelerdeki sol-kanat partilerin hiç bir zaman erişemedikleri kadar yüksektir. Amerika'da günümüzde de sendikalar ve işçiler Demokrat Parti'yi desteklerler ve şu an iktidardadırlar.¹³¹

Son çözümlemede diyoruz ki, toplumun alt yapısından, onun ürünü olan "sınıflar" gerçeğinden, giderek çatışmasından, soyutlanarak yapılan siyasal parti tanımları, parti gerçeğini yansıtmaz. Sınıflar arasındaki kavga bir yerde iktidar kavgasıdır. Sınıflar iktidar kavgasını, işte siyasal parti dediğimiz örgütler aracılığı ile yapıyorlar. Böylece, **siyasal partiler toplumdaki sınıf çatışmasını siyasal düzlemde dile getiren araçlardır.**¹³² Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur:

Belirli bir siyasal parti, belirli bir toplumsal kesimin veya toplumsal sınıfın çıkarlarının sözcülüğünü yapıyor, derken, o partinin programına, oy aldığı seçmen kitlesine, parlamentodaki temsilcilerinin ya da parti yöneticilerinin sınıf yapısına, ideolojisine ve savunduğu görüşlere, olaylar karşısındaki tepkilerine bakmak gerekir. Bu ölçütlerden bir tanesini ele alıp, diğerlerine bakmaz isek yanlıya düşeriz. Örneğin, belli bir partiye oy veren seçmenleri, bütün öteki ölçütlerden ve genel toplumsal yapıdan ve gelişmelerden

¹³¹ S.M.LİPSET, Siyasal İnsan, (Çev. Mete TUNÇAY), Teori Yay., Anakar, 1986., s. 277

¹³² Server TANILLI, Devlet ve Demokrasi, Cem Yay., 1993, İstanbul, s.205

soyutlayarak ele alacak olur isek Türkiye'de Demokrat Parti'nin, daha sonra bir tarihe değin de Adalet Partisi'nin,işçilerin, köylülerin, emekçi yğınlarının partisi sayılması gerekirdi. Oysa gerçek hiçde öyle değil.¹³³

Siyasal parti tanımlamasında toplumsal sınıflar gerçekliğine ek olarak belirleyici bir öğede, siyasal partilerin süreklilik ve istikrar göstermeleridir. siyasal partiler, siyasal yaşamda kalıcı unsurlardır.¹³⁴ Zaten, toplumsal sınıflar arasındaki çatışma sürekli olduğuna göre, siyasal partiler de siyasal sistemde süreklilik arzetmektedirler.

Bir diğeri, siyasal partilerin örgütsel yapıları vardır. Siyasal partiler yurt düzeyine yayılan, toplumsal sınıfların kendi çıkarları için kullandıkları bir örgütsel aygıttır. Bu örgütlülük formeldir. Bir siyasal örgütte seçmenler taraflara, taraflar üyelere, üyeler de militanlara tabidir.¹³⁵

Son olarak, siyasal partiler iktidarı ele geçirmek isterler. Yani toplumsal sınıflar, siyasal sistemde kendi partilerini oluturup, bu örgütlü mücadele sonuncunda da kendi sınıf çıkarları temelinde toplumu yönetmek ve yönlendirmek isterler.¹³⁶

TANIM:

O halde, siyasal partiler; toplumsal sınıfların iktidarı ele geçirmek ve kendi çıkarları doğrultusunda toplumu yönetmek ve

¹³³ TANILLI, a.g.e., s. 206

¹³⁴ Tom BOTTMORE, Siyaset Sosyolojisi, (Çev. Erol MUTLU), VTeori Yay., Ankara, 1987, s. 30

¹³⁵ Neset ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der. Yay., İstanbul, 1990, s. 379

¹³⁶ Bickan, UYSAL, Siyasal Katılma Davranışına Ailenin etkisi, T.O.D.A.E.Yay., No:209, Ankara, 1984, s. 166

yönlendirmek amacıyla, süreklilik ve istikrar gösteren yaygın birer örgütlenmesidir.

3. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET ÖNCESİ

SİYASAL PARTİLERİN TOPLUMSAL ANALİZİ

Toplumsal yapımızda siyasal partileri araştırmaya başladığımız bu bölümde ilk önce Osm. üretim tarzı üzerinde durulacak ve toplumsal sınıfların Sablonu çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu sayede siyasal partilerin doğuş ve köken sorunu iyi anlaşılmaktadır.

Osm. üretim tarzı ve toplumsal sınıflarına bağlı olarak arabesk, bir siyasal partileşme hareketi başlaması ve bu çarpık gelişmenin günümüze kadar gelen etkileri olması sebebiyle bu geniş şekilde irdelenmeye çalışacaktır.

O halde çabaya Osm. üretim tarzının tespiti ile başlayalım.

3.1- OSMANLI ÜRETİM TARZI:

Osmanlılarda "siyasal partiler" eski üretim tarzından yapıdan yeni üretim tarzına dönüşüm esnasında ortaya çıkmışlardır. Yani toplumsal ekonomik temelin değişmeye başlaması ile beraber, siyasal sistem de değişmeye başlamış ve bu yeni siyasal sistem en önemli siyasal aracı olan "siyasal partiler" i ortaya çıkarmıştır.

Kimi araştırmacılar Osmanlı siyasal partilerini "Batılılaşma" çerçevesinde ele almakta ve işlevselci-modernleşme

kuramları ile ve "Batı özenticiliği" kavramıyla "siyasal partiler" olgusunu izah etmektedirler.

Bizce bu yaklaşım ve kavramlaştırma son derece basit ve yanlıştır. Düşünebiliyormusunuz ki, bir toplumsal yapı belirli bir zaman ve mekanakadar statik olarak kalacak ve sonra birden bire "dış etkenler" sebebiyle yeni bir toplumsal yapıya dönüşecek; Bu çerçevede inceleme konumuz olan "siyasal partiler" de, Osmanlı elitleri tarafından; "Biz güçsüz duruma düştük, oysa Batı güçlendirip Batı'daki toplumsal kurumları (bu arada siyasal partileri de) Osmanlı toplum yapısına aktaralım, böylece sağlam bir toplumsal yapıya kavuşalım", anlayışı ile yaratıldı denilmektedir ki, biz bu görüşlere katılmıyoruz. Şayet bu tür çalışmalar toplumsal yapıya gereğince eğilmemekte; sebepler hiyerarşisinde ancak son sıralarda yer alabilecek belirleyicileri ön plana çıkarmaktadırlar. Toplumsal yapı değişiminde dış öğelerin hiç önemi yoktur demiyoruz. Ancak öncelikle ele alınması gereken iç öğelerdir.

Bu bağlamda ilk önce ekonomik yapıya; buna bağlı olarak da toplumsal sınıflara ve siyasal yapıya gereğince eğilmek durumundayız.

O halde işe Osmanlı üretim tarzının tespiti ile başlayalım;

Hemen şunu belirtelim ki herhangi bir üretim tarzının, özel olarak Osmanlı'da ve genel olarak da dünya toplumlarında saf ve katıksız halinin başlangıçtan sonuca kadar gözlenmesi mümkün değildir. Batı Feodalitesi incelendiği zaman 7. yy.'daki feodalizmle 12. veya 15. yy'daki feodalite arasında nicelik olarak farklar

görülmektedir.¹³⁷ Osmanlıda da toplumsal üretim tarzında 16.yy öncesi ile 16. yy. sonrası arasında niceliksel farklar mevcuttur. Osmanlı üretim tarzı üzerine araştırma yapanların pek çoğunun yanıtladıkları önemli bir nokta da burasıdır.

O sebeple Osmanlı üretim tarzını "klasik dönem" (16. yy. öncesi) ve (16.yy. "yeni dönem"-19.yy arası) olarak ele alıp incelemekte fayda vardır.

3.1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI ÜRETİM TARZI

(16. yy. sonlarına kadar):

Osmanlı Üretim Tarzı; Tarım ekonomisine dayanan ve düzenli artı-ürün'ün sağlandığı bir sistemdir. Bu sistemde en önemli üretim aracı topraktır. Üretim gücü toprağa bağlı olarak şekillendiğine göre, üretim ilişkileri de üretim gücüne göre belirlenecektir. O halde en temel üretim ilişkisi Reaya-Tımar Beyi-Padişah olarak ortaya çıkmaktadır. Yani, bu sistem, emekçilerin bir aracı kurum (Tımar Beyi) ve Padişah (saray) tarafından artı-ürününe el konulması şeklinde belirlenmektedir. Bu şekilde işleyen sistemin adı (Batı'da Feodalite) Osmanlı'da "Miri" dir.¹³⁸

Osmanlı üretim tarzında genel olarak topraklar "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" kabul edilen padişahındır. Toprakta devlet mülkiyeti kaide, özel mülkiyet ise istisnadır. Osmanlı rejimi toprağı üç ayrı şekilde ele alıp düzenlemektedir. Öşriyye, Haraciye ve Arz-ı Miri.¹³⁹

¹³⁷ Emre KONGAR, Türk Toplum Bilimcileri, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İst., 1982, s.451

¹³⁸ Stefanos YERASİMOS, (Çev. Babür KUZUCU), Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt 1., İst., 1980, Gözlem Yayınevi, s. 40

¹³⁹ Emre KONGAR, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt 1., Remzi Kit., İst., 1985, s. 56

Öşriyye Toprakları, üzerinde müslümanlar oturur. Öşriyye sahibi müslümanlar toprağın tam mülkiyetine sahiptirler. Bu topraklar satılabilirler ve İslâm hukukuna göre parçalanabilirler, istendiği şekilde de tasarruf edilebilirler. Öşriyye topraklarını işleyen halk vergi olarak, mirî arazideki gibi "çift resmi" ile mahsülün üzerinden hesaplına "öşür" ödemektedir.¹⁴⁰

Haraciye Toprakları, üzerinde gayri müslümler oturur. Yine bu toprakları işleyenler her türlü tasarruf hakkına sahiptirler. Vergi olarak "Harac-ı Mukassem" adıyla öşür ve "Harac-ı Muvazzaf" adıyla da arazi vergisi ödemektedirler.¹⁴¹

Arz-ı Mirî Toprakları, ise hakim toprak rejiminin temelidir. Özelliği, mülkiyetin doğrudan devlete ait olmasıdır; Bu topraklardaki köylünün bir çeşit kira bedeli şeklinde ödediği verginin devlet tarafından bazı aristokrat-bürokratlara görevlerinin karşılığı olarak bırakılması; toprağı işleyen köylünün "ırsî ve ebedi bir kiracı" niteliği taşımasıdır.¹⁴²

16. yy'ın ilk çeyreğine ait bütçeyi inceleyen Yerasimos, göstermektedir ki; Devlet İmparatorluğun toprak rantının ortalama %51'ine sahiptir. Tımarlar %37'lik bir pay ve özel mülkler ile vakıflar ise %12'lik bir paya sahiptir. Demek ki devlet doğrudan doğruya mülkiyet sahibi olarak toprakların %88'ine sahiptir.¹⁴³

O halde Arz-ı Mirî topraklarını incelememiz Osm. Üretim Tarzı konusunda bizi aydınlatacaktır.

¹⁴⁰ İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İst., 1974, s. 54

¹⁴¹ Cem, a.g.e., s. 54

¹⁴² Cem, A.g.e., s. 55

¹⁴³ Yerasimos, a.g.e., s. 45

3.1.1.1.MİRÎ TOPRAKLAR VE TİMAR REJİMİ

(Tarımsal Üretim)

Osmanlı toprak düzeninde dirlik (tımâr) topraklarının kuru mülkiyeti devlete ve tasarruf hakkı da reayaya (sürüye) aittir.¹⁴⁴

Osmanlı toprakları yönetim açısından eyaletlere ayrılmıştır.Bu şekilde ayrılan topraklar daha sonra tımâr sistemine göre sınıflandırılmıştır.¹⁴⁵

Tımâr sistemi ise Osm. üretim tarzının belkemiğidir."Tımâr sistemi, hem Osm. idaresine, hem ordusuna, hem de maliyesine vücut verdiğiinden askeri, idari ve mali açılardan incelenmelidir." Tımâr üst yapıyı belirleyen temel alt yapıdır.¹⁴⁶

Tımâr rejiminin tarifini şöyle verebiliriz;"Dirlik veya tımâr, devletin miri araziden belli bir kısmının yıllık gelirinin tamamını veya bir kısmın, belli hizmetler karşılığında bir şahsa bırakmasına denir. Devlet, miri araziye yüksek asker veya yüksek bürokratlara hizmet karşılığı teslim etmiştir. Arazi tımâr verilen kişinin değildir. Tımâr sahibi (sipahi) araziye reayaya işletmek üzere tasarruf eder.¹⁴⁷

Osmanlı'da tımâr rejimi; hem üretimin sağlanması, hem askeri hizmetlerin sağlanması ve hem de siyasi idarenin sağlanması işlevini yerine getirmiştir. Toprakta çalışan insanlar hem asker hem de köylüdürler. "Osmanlı ordusunun yeniçerilerden sonra en güçlü örgütü olan Tımârlı Sipahiler, tımâr kurumuna

¹⁴⁴ Halil Cin, Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, S.Ü., Yay., No: 27, 1987, Konya, s. 78

¹⁴⁵ Cem, a.g.e., s. 56

¹⁴⁶ Davut Dursun, Osm. Devletinde Siyaset ve Din, İşaret Yay., İst., 1989, s. 280

¹⁴⁷ Cin, a.g.e., s. 57

dayalı olarak örgütlenen bir ordu idi. Bu ordu sayesinde, devlet hazinesine yük olmadan, güçlü bir atlı ordusunun örgütlenmesi ve siyasi sistemin emrine verilmesi imkanı yaratılmıştır.¹⁴⁸

Genel olarak tımarları hizmet cinsine göre sınıflandırdığımızda; Sivil tımarlar ve Askeri tımarlar olarak ayırıyoruz. Sivil tımarları; Çeşitli görevler ve sosyal hayatla ilgili (vakıf) görevlere verilen tımarlar oluşturmaktadır. Askeri tımarları ise; Asker yöneticilere (bürokrat/aristokrat) verilen tımarlar oluşturmaktadır. İdari açıdan tımarlara dayalı toplumsal hiyerarşi şöyle oluşmaktadır;

Padişah—Paşa—Beylerbeyi—Sancakbeyi—Alaybeyi—Tımarlı SipahilerReaya¹⁴⁹

Tımarları vergi gelir miktarına göre de sınıflandırabiliriz;

Vergi gelir miktarına göre tımarlar üçe ayrılmaktadır. Has, zeamet, tımar. Has yıllık geliri 100.000 Akçeden fazla olan toprak birimidir. Zeametın geliri 20.000-100.000 Akçe arasında ve tımarın ki ise 1.000-20.000 Akçe arasındadır. Has, genellikle yüksek aristokratlara yani vezirlere, paşalara, beylerbeyine, sancakbeyine verilmiştir. Zeamet, tımarlı sipahilerin en büyük subayları olan alaybeylerine ve merkezdeki yüksek memurlara bırakılmıştır. Tımar ise sipahiye verilmiştir.¹⁵⁰

Has ve zeamet sahipleri kendilerine ayrılan topraklarda yaşamaya mecbur değildiler, ancak sipahi mecburdu.¹⁵¹

Tımar rejiminin bir diğer önemli ilkesi; Mirî toprakların bir kısmını tımar edinmiş kişilerin bu haklarını miras yolu ile babadan-

¹⁴⁸ Dursun, a.g.e., s. 280

¹⁴⁹ Aynı eser, s. 280

¹⁵⁰ Cem, a.g.e., s. 56

¹⁵¹ Aynı eser, s. 57

oğula geçirebilmeleridir.¹⁵² Böylece toprağın mülkiyeti devlette olsa da tımar sahipleri mülkiyete sahip gibidirler.

Bir tımarın meydana gelmesindeki temel unsur, toprağı ve evleri ile birlikte köylüdür. Bir tımarı, bir veya birden çok köy meydana getirebilirdi. Tımarın daha büyük olanına ise büyük köyler, kasabalar hatta şehirler, ayrıca da pazar yerleri, limanlar, geçitler, değirmenler gibi özel kazanç sağlayan yerler de dahildir.¹⁵³

Tımar rejiminde reayanın toplumsal konumuna bakacak olursak;

Bu sistemde köylü her şeyden önce hür değildir. Hür olmamasının da belli başlı üç nedeni vardır: (1) Köylünün toprağını terk etmesi yasaktır; (2) Tımarlı sipahiliğe yani yönetici sınıf içerisine yükselmesi yasaktır; (3) Artı ürününe el konulduktan sonra dahi beyine karşı bazı angarya hizmetleri sunma zorunluluğu vardır.¹⁵⁴

Şimdi bunları açalım;

(1)- Köylü toprağını terk edemez. Eğer terk edecek olur ise sipahi onu bulup geri getirmek ve cezalandırmak ile yükümlüdür. Eğer köylü topraktan ayrıлып kente zenaat veya işçiliğe gidecek ise bu ancak devlet onayı ile toprak tasarruf hakkını başka bir köylüye devretmesi ile olabilmektedir.

(2)- Köylü tımarlı sipahiliğe yükselemez. İstisnalar hariç, ilke gereği köylü çocuğu köylü kahr. Reaya, Osmalı üretim tarzının

¹⁵² CEM, a.g.e, s. 58

¹⁵³ Yerasimos, a.g.e, s. 30

¹⁵⁴ Cem, a.g.e., s. 61-62

temel taşıdır. Eğer o üretici sınıftan ayrılır ise artı-ürüne el konulacak başka bir temel sınıf yoktur.

(3)- Köylü angarya işler yapmak zorundadır. Artı-ürününe el konulan köylü, sipahinin gösterdiği yerde; ortak ambar yapmak sipahiyi belirli durumlarda misafir etmek, atına bakmak vb. zorundadır. Buna benzer angaryalar kanunlar ile düzenlenmiştir. Böyle bile olsa tüm bu şartlar gereği Osmanlı reayasının, Avrupa serfinden daha hür olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Tımar rejiminde tımar sahiplerini toplumsal konumlarına baktığımızda;

Tımar sahipleri her şeyden önce yöneten sınıfın içerisindeyler. Yani bunlar üretim faaliyetine katılmadan, reayanın artı-ürününe el koyanlardır.

Tımar sahiplerinin kendi içerisinde dikey hareketlilik vardır. Oysa reaya için aynı şeyi söyleyemiyoruz. Tımarlı sipahi alaybeyi olabilir, ancak reaya sipahi olamaz.¹⁵⁵

Tımar rejiminde her tımar sahibi kendisine bırakılan tımarın gelirine göre belli sayıda asker beslemekle yükümlüdür. Hiyerarşinin en altında yer alan sipahi, tımarın bulunduğu toprakta yaşar, kendisine bağlı olan reayadan şer-i ve örf-i vergileri toplar (artı-ürün) ve geliri ile kendisini ve yetiştirmekle yükümlü olduğu askerleri (cebelle) geçindirir. Sipahi, üretimin yapılması, artı ürünün toplanması ve tımarına ait bölgede düzenin sağlanmasından sorumludur. Sipahi köyde işlenen suçlardan alınan maddi cezaları da kendi üzerine alır.¹⁵⁶

¹⁵⁵ CEM, a.ge., s. 62

¹⁵⁶ Dursun, a.g.e., s. 281

Genellikle sipahilerin kendilerine ait toprakları da bulunmaktadır. Hassa denilen bu topraklarda reaya angarya çalışmaktadır.¹⁵⁷

Tımar rejimi ile belirlenen üretimin bölüşümüne baktığımız zaman;

Hane başına reayanın eline yılda 300 ile 500 Akçeye denk düşecek şekilde ürün geçmektedir. Sipahiye verdiği çift resmi ve öşürden sonra (artı-ürün) bunun bir kısmını yeni seneye ekmek için tohumluk ayırmakta ve kalanıyla da ancak ailesinin ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Bu gelir ile reayanın ticarete yönelebilmesi söz konusu değildir. Ancak aile ihtiyaçlarını, pazarın ana kesimi sipahinin hizmetinde olarak kaydı ile ticaretleşme yoluyla sağlayabilmektedir. Reaya dışında köle statüsünde bulunan ortakçıların durumu daha da kötüdür.

Sipahiler ise üretim faaliyetlerine katılmadıkları halde, aynı bölgede reayanın gelirinden yedi-sekiz kat daha fazla gelir elde etmektedirler ki bu artı-üründür. Ayrıca sipahiler köylünün angarya çalışması ile fazladan emek sömürüsü sağlamaktadırlar. Bir de savaşlardan sonra elde edilen ganimetlerden de pay almaktadırlar.¹⁵⁸

3.1.1.2. KENTSEL ÜRETİM

Kuşkusuz, Osmanlı kenti de öncelikle öteki kentler gibi içinde bulunduğu üretim tarzının özelliklerine göre artı-ürünün denetlendiği yerdir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Yerasimos, a.g.e., s. 35

¹⁵⁸ Aynı eser, s. 40

¹⁵⁹ İlhan Tekeli, Türkiye'de Kentleşme Yazıları, Turhan Kitabevi, Ank., 1982, s. 16

Osmanlı devletinde gelişmiş bir şehirselsel doku vardı. Selçuklulardan kalan şehirler geliştirilmiş ve yeni şehirler de kurulmuştur. Kentsel üretimi kırsal üretimden ayıran en önemli özellikler şunlardır:

(1)- Kentsel üretimde tarım dışı faaliyetler yürütülür; Küçük imalat (zanaat) ve ticaret;

(2)- Bu çeşit ekonomik faaliyetler kendi toplumsal sınıflarını da yaratmıştır: Esnaf ve tüccar. Bu ikisi kentlerdeki orta sınıftır.¹⁶⁰

Ticari faaliyetleri tüccar sınıfı yerine getirir. Tüccarlar genellikle ecnebidir. Osmanlı ekonomi yapısında Anadolu insanı kırlarda köylü, kentlerde ise esnaf olarak tutulmuştur. Kapitalizme doğru evrilme döneminde açıkça görülecektir ki ticareti ellerinde tutan ecnebi tüccarlar, sanayiye de ellerinde tutacaklardır. Yine ileride göreceğimiz üzere, ticari sermaye sanayi sermayesine dönüşecektir. Anadolu insanını ticari sermayeden uzak tutan Osmanlı düzeni, diğer beylik ve aşiretlerin sermaye sayesinde güçlenip yönetime göz koymasından korkmuştur.¹⁶¹ İleride göreceğimiz üzere güçlenen yerel beyler siyasal sistemi de kendi çıkarları doğrultusunda zorlayacaklardır.

İncelediğimiz bu klasik dönemde devlet ticarete müdahalecidir. Ticaret esnasında mahn hazırlanması, nakliyesi, boşaltılması, pazarlaması güçlü bir devlet kontrolünde olsa da ticaret yapan tüccar sınıfıdır.¹⁶²

¹⁶⁰ Ahmet ALKAN, Gelişim Süreci İçinde Kentin Sosyo-Ekonomik Analizi, K.D.M.M., Akademisi, Yayın No: 12, Konya, 1981, s. 29

¹⁶¹ Bülent Ecevit, Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci, Tekin Yay., İst. 1990, s. 62-63

¹⁶² Cem, a.g.e, s. 82

İç ve dış ticareti sağlayan tüccar sınıfı kendi içerisinde farklılaşmıştır. Kapitülasyonların nimetlerinden yararlanan ecebi tüccar palazlanmıştır.

İleride anlatacağımız üzere tüccar sınıfı ne kadar palazlansa da feodaliteyi yıkan Batı tüccarı seviyesine hiç bir zaman gelememiştir. Bunun iç ve dış sebepleri vardır. Dış sebepler ikinci etken durumundadır. Belirleyici ileride anlatacağz, iç sebeplerden en önemlisi; Osmanlı ekonomik anlayışının köy ekonomisini ticari üretimin yıkıcı etkilerinden korumaya yönelik devletçi bir piyasa anlayışı olmasıdır. Ticarete ezdirilmeyen tımar rejimi, devletin esas gelir kaynağı olmasından öte, onun siyasi meşrutiyetinin de temelini oluşturuyordu. O sebeple ticaret başıboş bırakılmamıştır.¹⁶³

Kentsel üretimde ikinci faaliyet kolu "zanaat"tir. Bu üretim şekli el işçiliğine dayanır. Küçük imalât yapılmaktadır, "teknoloji" yaygın değildir.¹⁶⁴

Kentsel ekonomik faaliyetler, hiç birini dışarıda bırakmayacak şekilde örgütlü olarak yürütülmüştür. Bu örgütün adı "Ahi teşkilatı"dır. Her meslek çeşidine denk düşecek ahi teşkilatı da kurulmuştur. Bu örgütlerin kimi sadece dükkan sahiplerinden ve çıraklarından kuruludur, kiminde ise tüccarlar, esnaf, zanaatkârlar ve işçiler bulunmaktadır. Tarihçilerin belirttiğine göre, yeniçeriler, sipahiler, memurlar, hükümet ve saray görevlileri, (Aristokrat/bürokrat), yabancı uyruklular ve işsizler

¹⁶³ Huricihan İslamoğlu-Inan, Osm. Imp.da Devlet ve Köylü, İletişim Yay., İst., 1991, s. 34-35

¹⁶⁴ Alkan, a.g.e., s. 30

dışında kalan erkek nüfusun tamamı bu örgütlerde birisine mutlaka dahildir.¹⁶⁵

Ahi teşkilâtlarının ekonomik niteliğinin yanında, dinsel niteliği de vardır. Ahiliğin asıl amacı, insanların dünya ve ahirette huzur içinde olmalarını sağlamaktır. Haksız kazanç ve rekabet yasaklanmıştır.¹⁶⁶

Kentlerdeki "Ahilik" yada "lonca" adı altındaki ekonomik örgütler, "orta sandıkları" adı altında yardımlaşma ve sosyal güvenlik kurumları oluşturmuşlardır. Örgütler böylece üyelerine sosyal güvenlik sağlamakta, tefecilerden korumakta ve hammadde temin etmekte idiler.¹⁶⁷

Köylere kadar varan bu örgütlenmenin ekonomik ve dinsel niteliklerine ek olarak üçüncü bir niteliği de öğelerini eğitmesi idi.¹⁶⁸

Temelde Ahilik, bir esnaf örgütlenmesidir.

Kentsel üretimin mekana yansımaları bağlamında; Osmanlıda kentsel alt yapıların, toplumsal yapıların yapılması devletin görevi değildi. Bunların yapılması Vakıf kurumu içinde çözülmektedir. Vakıflar kişilerce gerçekleştirilen yönetimi otonom kurumlardır. Vakıfların çoğunluğu kuşkusuz artı-ürün denetleyen askeri sınıf üyelerince kuruluyordu. Vakıf Osmanlı sistemi içinde sağlanan birikim üzerinde ailenin denetimini sürdürmesinin bir yolu olduğu kadar, kentlerin alt yapısının sağlanmasının da yolu idi. Kırsal kesimde de sulama kanalı,

¹⁶⁵ Cem, a.g.e., s. 83

¹⁶⁶ Yusuf Ekinci, Ahilik ve Meslek Eğitimi, M.E.B. Yay., No: 862, İst., 1989, s. 22

¹⁶⁷ Aynı eser, s. 26

¹⁶⁸ Aynı eser, s. 36

kervansaray, han vb. hizmetleri de yine vakıflar yapmakta idi. Toplumda kişilerin güdülerine kalan böyle bir sistemin bu ölçüde, toplumsal alt yapıyı gerçekleştirebilmiş olması için, bazı ön koşulların sağlanmış olması gerekirdi. Önce toplumda belirli bir kesim elinde (ruhban) önemli derecede artı-ürün toplanabilmeli, ikinci olarak da bu artı-ürünün alternatif kullanım (lüks ve zevk tüketimi) yolları kısıtlı olmalıdır.¹⁶⁹

Kentsel üretim ile belirlenen toplumsal sınıflar bağlamında kent yönetimine de bakacak olursak; Osmanlı yerel yönetimi mahalli ve merkezi güçler ile sağlanıyordu. Osmanlı kentinin her alt bölümünde orada yaşayanların seçtikleri bir temsilci vardı. Bu "kethüda" dır. Alt sınıflar ve orta sınıflar bağlı buldukları loncalar kanalıyla bir "kethüda" seçerler. Öte yandan, merkezi gücün temsilcileri askeri sınıf üyeleri, beylerbeyi , sancakbeyi vb. de kentte bulunuyordu. Bunlar artı-ürünü denetleyen esas yöneticilerdir. Bu kesimin çıkarları, loncalardaki kentlilerin çıkarları ile çelişiyordu. İşte bu iki kesimin çatışmasını uzlaştırıcı noktada ilmiye sınıfından gelen ve bir kentte kalış süresi hiç bir kesimle uzlaşmasına olanak vermemek için bir yıl gibi kısa tutulan "kadı" ortaya çıkmakta idi. Kadı hakem görevi yapmaktaydı. Bunlardan hariç, kentte, kadıya bağlı güvenlik gücü olan subaşı, asesler; denetimci muhtesipler; yapı işleri ile ilgili mimar; Saray imarcısı Şehremini; din işleri ve eğitim ile ilgili müfti gibi bürokrat/aristokratlar da bulunuyordu.¹⁷⁰ Bu özellikleri ile Osmanlı

---

¹⁶⁹ Tekeli, a.g.e, s. 23

¹⁷⁰ Tekeli, a.g.e, s. 23-26

kenti Batı'daki gibi ticaretin değil, aristokrat/bürokrasinin merkezi idi.¹⁷¹

Klasik dönem Osm. kent üretimi günümüz kentlerinden oldukça farklıdır. Kentlerin hemen kenarlarında tarımsal faaliyetler yürütülmekte ve kent gelirleri arasında tarımsal pay önemli bir yer tutmaktadır.¹⁷²Kentlerde tüccar, esnaf ve işçilerin sayılarının genel nüfusa göre düşük olması Osmanlı üretim tarzında tarımın belirleyici olduğunu göstermektedir.

1877 Osm. Nüfus sayımına göre İstanbul'un (erkek) nüfusu 700.000 iken¹⁷³ yine İstanbul'da 1109 Ahi (lonca) örgütüne kayıtlı 126.000 (erkek) tüccar, esnaf ve işçi vardır.¹⁷⁴ Aristokrat/Bürokrat ve memurların genel nüfusa göre oranları çok düşük olacağından, İstanbul örneğini tüm ülke geneline yaydığımızda, asıl nüfusun tarımda olduğu anlaşılmaktadır.

Tımar rejiminde belirttiğimiz gibi kır-kent arasında ticari ilişkiler, kapitalist üretim tarzındaki gibi gelişmiş olmasa da vardır. Hatta çağının diğer toplumlarına göre de hayli gelişmiştir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Emre Kongar, Türkiye'nin Toplumsal yapısı, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İst., 1985, s. 64

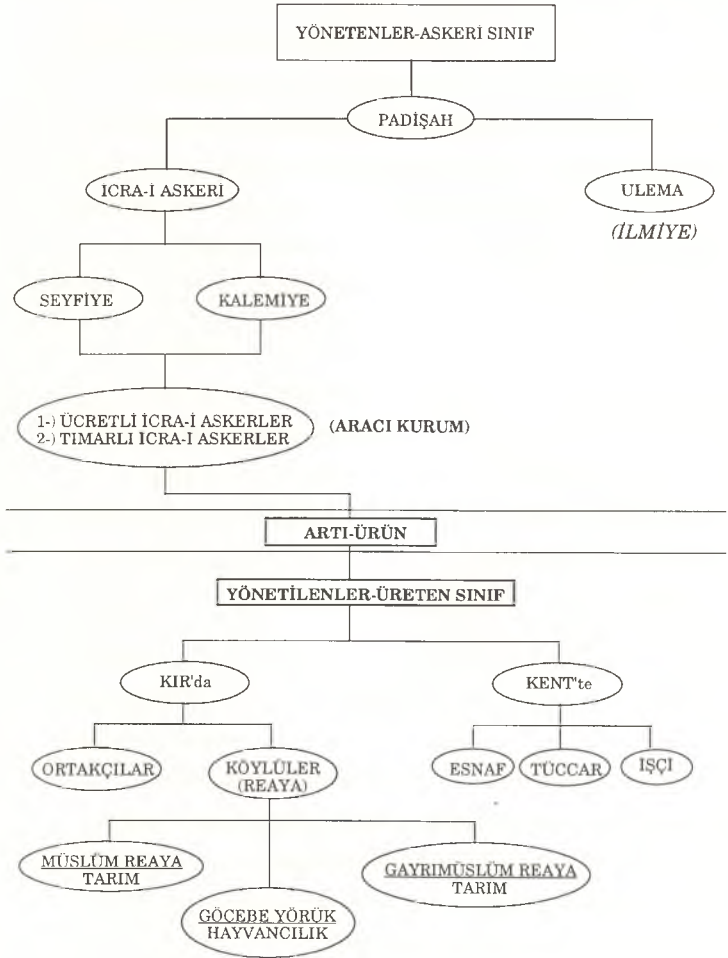
¹⁷² Tekeli, a.g.e., s.16

¹⁷³ Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ans. Cilt 5, İletişim Yay., s. 1241, "Nüfus".

¹⁷⁴ Cem, a.g.e., s. 83

¹⁷⁵ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Tekin Yay., İst. 1978, s. 30

TABLO-3
KLASİK DÖNEM OSM. ÜRETİM TARZI TOPLUMSAL SINIFLARI VE TOPLUMSAL SİYASA

3.2.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI TOPLUMSAL SINIFLARI VE TOPLUMSAL SİYASA

Bilindiği üzere toplumsal sınıfların temelinde üretim tarzı vardır; yani üretim araçları ve üretim ilişkileri toplumsal sınıfları belirler. En temelde buna üretim araçlarına sahip olma veya olmama bağlamında mülkiyet ilişkileri de diyebiliriz. ¹⁷⁶

Şüphesiz ki üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar aynı toplumsal sınıfta olamazlar. Üretim sürecinde çıkarları zıt olan toplumsal kesimler farklı toplumsal sınıfları oluşturacaklardır.

İncelediğimiz "Klasik dönem Osm. Üretim Tarzı" da kendine has toplumsal sınıfları yaratmıştır.

Klasik dönemde; Osmanlı ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Asıl üretim aracı topraktır. Toprağın mülkiyetine baktığımızda, toprakta devlet mülkiyeti kaide, özel mülkiyet ise istisnadır. ¹⁷⁷ Bu dönemde özel mülk ve vakıf toprakları sadece % 12'lik bir paya sahiptir. ¹⁷⁸ O halde en kaba bir bakış ile, toprak mülkiyetini elinde bulunduran devlet bürokrasisi "yönetici sınıf"ı oluştururken; Kırdıya reaya ve şehirdeki esnaf ve tüccar "yönetilen sınıf"ı oluşturmaktadır. ¹⁷⁹

Devlet yönetimi, yani toplumsal siyasa da işte bu ekonomik temelde belirlenmektedir. Üretim aracını elinde bulunduranlar iktidarı da elinde bulundurmaktadırlar. Şer-i ve Örfi hukuk bu

¹⁷⁶ Doğu Ergil, Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım, T.İ.B Yay., No:21, Ank., 1978, s.12

¹⁷⁷ Emre Kangar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt 1, Remzi Yay., İst., 1985, s.56

¹⁷⁸ Yerasimos, a.g.e, s.45

¹⁷⁹ Kangar, A.g.e, s.56 vd

tarzda bir mülkiyet biçimine, artı-ürünün sömürüsüne ve devlet iktidarına dayanak olmaktadır.¹⁸⁰

Toprak yönetimi ve düzenlenmesi "Tımar" adı verilen bir politikayla yapılmaktadır. Devlet bürokrat-aristokrasisi artı-ürünün sömürüsünde bir aracı kurum olarak tımar beylerini kullanmaktadır. Tımar sistemi veya politikası hem maliye, hem yönetim ve hem de orduya bel vermektedir.¹⁸¹

İncelenen bu dönemde taşra beyleri zayıf, merkez beyleri güçlüdür. Taşra beyleri devletin birer memuru görünümündedir. O sebeple yönetici sınıfın bürokrat yanı güçlü ancak aristokrat yanı zayıftır.¹⁸²

Mülkiyet ilişkileri devletin lehine belirlendiği için toplumsal üretici kesimlerin servet biriktirmesi söz konusu olamamaktadır. O sebeple yeni sınıflardan da söz edemiyoruz. Geniş köylü kitlesi, lonca esnafı ve devlet kontrolündeki tüccar; zoru elinde bulundurana karşı siyasal, sosyal ve ekonomik hak isteminde bulunamamaktadır. Bunların karşısında güçlü bir devlet vardır.¹⁸³

Yöneticilerin toplumsal nitelik ve görevlerini şu öğeler belirlemektedir;

- (NİTELİK) a- Üretim faaliyetini yapmak,
b- Artı-ürünü yöneticilere sunmak,
c- İmtiyaz ve haklardan mahrum olmak,

¹⁸⁰ Aynı eser, s.61

¹⁸¹ Davut Dursun, Osm. Devletinde Siyaset ve Din, İşaret Yay., İst., 1989, s.280

¹⁸² Hançerlioğlu, a.g.e., s.453

¹⁸³ Emre Kongar, Türk Toplum Bilimcileri 1, (M. Belik Kıray), Remzi Kitabevi, İst., 1982, s. 454 vd.

d- Toplumsal tabakalaşma bağlamında dikey hareketlilikten yoksun olmak

- (GÖREV) a- Olağan ve olağan dışı vergi vermek
 b- Kulluk görevi, yani siyasal, sosyal, ekonomik hak talebinde bulunmamak ne denilirse ona uymak.¹⁸⁴

Kırdaki yönetilenlere reaya denilmektedir. Reaya "ortakçılar" ve "köylüler" olarak ikiye ayrılır. Ortakçılar, köle statüsündedir yani hiç hakka sahip değildir. Köylüleri ise kısmı köle olarak niteleyebiliriz. Çünkü bazı hakları vardır. En başta toprağın tasarruf hakkına sahiptirler. Sabanları, atları, bahçeleri, evleri vardır; Ancak zorunlu olarak üretmek ve toprağı terk etmemek şartıyla. Köylüler, İmparatorluğun çok renkliliği gereği "müslüm". "gayrı müslüm", ve "göçerler" olarak kategorize edilmişlerdir. İlk iki tarımla uğraşırken, göçer olanlar hayvancılık etmektedirler. Onların sunmak zorunda oldukları artı-ürün bu kategorileştirme ile tespit edilmiştir. Osmanlı toplumu temelde bir din devleti olduğu için "müslüm reaya" ayrıcalıklıdır. Günümüzde argoda, yeraltı işleri yapanların, çalışanlardan zorla aldıkları maddi değerlere "haraç" denilir ki Osmanlı bunu "gayrı müslüm" reayadan artı-ürün (vergi) olarak alırdı.¹⁸⁵

Kentlerde yönetilenler ise; Zanaatla uğraşan ve loncalardan (Ahilik) örgütlenmiş esnaf, ticaretle uğraşan tüccar ve sarraf ve devlet işletmelerinde çalışan işçiler (amele). Bunlara sayıları yeni dönemde daha da artacak olan işsizleri de ekleyebiliriz. Devlet

¹⁸⁴ Dursun, a.g.e., s. 282 vd.

¹⁸⁵ Aynı eser, s. 282 vd.

siyaseti gereği müslümanlar genellikle tarım ve zanaatta tutulurken, gayri müslümler ticaretle uğraşmışlardır. Yukarıda anlattığımız gibi imparatorluğun nüvesini oluşturan müslüman kesimden iktidara göz koyabilecek güçler çıkmasın diye onların elleri paradan bilinçli olarak çektirilmiştir. Gerçi, Ortaçağın sınırlı ticaret olanakları ile ve ticaretteki sıkı devlet kontrolü ve vergilemeler ile tüccarın da iktidara göz koyabilecek kadar sermayesi birikememiştir. Devlet amelelerinin ise sayıları son derece düşük kalmıştır. Klasik dönem Lonca teşkilatları devlet denetiminden daha ziyade kendi otonomileri ile haksızlık ve hileleri önlemişler ve üyeleri arasında servet farklılaşmasının önünü kesmişlerdir.¹⁸⁶

Yönetenler de kendi içerisinde farklılaşmıştır. Askeri sınıf da denilen yönetici sınıf başta padişahın kişiliği olmak üzere; seyfiye, kalemiye ve ilmiye olarak kategorize olmuştur.¹⁸⁷

"İcra-i Askeri" de denilen seyfiye ve kalemiye kategorileri ile "Ulema"da denilen ilmiye kategorisi arasında nitelik ve görevsel açıdan bir farklılaşma vardır.

Ulema kategorisi başlıbaşına bir "Ruhban" sınıfı da sayılabilir. Toplumsal sınıf ve toplumsal siyasa bağlamında en ayrıcalıklı kategori ulemadır. Böyle olması gayet de doğaldır. Şayet Osm. bir din devletidir. İslamiyetin şer-i hukuku, padişahın örf-i hukukunun üstündedir ve onu dahi bağlayıcıdır. Ulema bu sebeple dinsel prestije sahiptir; Medeni haklara sahiptir; Geleceği

¹⁸⁶ Ecevit, a.g.e., s. 62 vd., Alkan, a.g.e., s. 29 vd., Dursun, a.g.e., s. 280 vd, Cem, a.g.e., s. 82, Ekinci, a.g.e., s. 82 vd.

¹⁸⁷ Dursun, a.g.e., s. 291 vd.

güvencededir. Yapısal açıdan; kanunları yorumlama, adalet dağıtma, kamuoyu oluşturma görevleri; Eğitimsel açıdan: Eğitim ve öğretim düzenleme ve uygulama görevleri; Dinsel açıdan: dini yorumlama, dinsel hizmetler ulema kategorisinin işidir. Ulema kategorisi vergi vermez. İcra-i Askeri kategoriden ulemayı, ayrı en önemli ilke iktidarı dahi sınırlamasında yatar. Ulema kategorisi bu özellikleri ile yargılanıp asılamaz ve malları müsadere edilemez. Bu kategoride dini ulema; müftü-imam-müezzin; Eğitim uleması; müderris vd.; Yargı uleması ise kadılar, naipiler vd. idi.¹⁸⁸

İcra-i Askeriye'nin gelirleri itibariyle (seyfiye ve kalemiye) iki farkı statüye ayrıldığını görüyoruz; Bunlardan birincisi "ücretli icra-i askerler, "ikincisi ise tomarlı icra-i askerlerdir." Esasen icra-i Askeriye, ulema dışındaki bütün kamu görevlerini yerine getiren ve seyfiye ve kalemiye diye adlandırılan iki alt kategoriye ayrılmışlardır. Bu aristokrat-bürokratların seyfiye veya kalemiye kategorilerine ait olmaları niteliksel farklar; tomarlı veya ücretli olmaları ise niceliksel farklarını oluşturur. Her iki kesim de devşirme kul bürokrasisine mensuptur.¹⁸⁹

Sayfiyeye mensup aristokrat-bürokratlar savunma ve idari görevleri yerine getirirler. Ulemeden ayrıldıkları en önemli nokta yargılanabilmeleri ve mallarının müsadere edilebilmesidir. Bunlar ayrıcalıklıdır ve vergi vermezler.¹⁹⁰

Kalemiye'ye mensup aristokrat-bürokratlar da Hazine ve mali işlerle görevlidirler. Bunlar da yine yargılanabilir ve malları

¹⁸⁸ Büyük Larousse, Cilt 17, Milliyet Yay., "Osman. İmp." s. 8945

¹⁸⁹ Dursun, a.g.e., s. 293-295

¹⁹⁰ Aynı eser, s. 294

müsadere edilebilir. Yine, kalemiye mensupları da ayrılcaklıdır ve vergi vermezler.¹⁹¹

Yeniçeriler ile sarayın çeşitli örgütlerinde (Enderun, Harem, Birûn, Divan-ı Humayûn, Hazine) görevli bürokrat-aristokratlar ücretli idiler. Bunun yanında Zaimler, paşalar, beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı, tımarlı sipahi gibi kesimler ise hizmetlerine karşılık tımarla ödüllendirilmişlerdi.¹⁹²

Osmanlı klasik dönem üretim tarzında, yönetilenler ile yöneten arasında bir aracı kurum olan tımarlı böylerinden bahsetmiştik. İncelenen bu dönemde, bu beyler merkezin güçlü olması sebebiyle devletin birer memuru görünümündedirler. O halde toplumsal siyasada iktidara göz dikecek bir başka sınıftan söz etmek olanaklı değildir.¹⁹³ Yani bu dönemde ruhbanlar ve aristokrat-bürokratlar artı-ürüne el koyup, yönetimi aralarında sağlamaktadırlar. Bu tip monarşide parlamentodan ve siyasal partilerden de söz edilemez. Şayet siyasal parti güçlenen bir toplumsal sınıfın, toplumsal siyasaya hakim olmak temelinde oluşacaktır.

Şimdi klasik dönem Osmanlı üretim tarzının ne gibi değişiklikler geçirdiğini ve bu değişimlerin toplumsal sınıf ve toplumsal siyasayı da hangi yönde değiştirdiğini inceleyelim. Bu çabamız Osmanlı üretim tarzını son çözümlemede hangi modele uyduğunu göstereceği gibi, yeni dönemde ortaya çıkan siyasal partileri de anlamamıza yardımcı olacaktır.

¹⁹¹ DURSUN, a.g.e., s. 295

¹⁹² Aynı eser, s. 295

¹⁹³ Nûkhet Turgut, *Siyasal Muhalefet, Birey-Toplum Yay.*, Ankara, 1984, s. 250

3.1.3. YENİ DÖNEM OSM. ÜRETİM TARZI (16 yy-20 yy Arası)

Yeni dönem Osmanlı Üretim Tarzı derken, bahsetmek istediğimiz kapitalizm gibi dönüşümüne uğramış, bambaşka bir üretim tarzı değildir. Söz konusu yenilik kimi yazarların "pre-kapitalist" dediği¹⁹⁴ niceliksel bir dönüşümün ifadesidir.

Üretim tarzında herhangi bir dönüşümü mülkiyet ilişkilerinin değişmesi ve buna bağlı olarak da toplumsal sınıflarda bir, farklılaşma neticesinde olacağından yeni dönemin mülkiyet ve toplumsal sınıflarını incelemede yarar vardır.

Üretim tarzındaki temel dönüşüm biricik üretim aracı olan topraktaki devlet mülkiyetinin yerine özel mülkiyetin hakim hale gelmesidir.¹⁹⁵

Miri arazi rejimi 16 yy'ın ikinci yarısından sonra bozulmaya başlamıştır. Devletin bu durumundan istifade eden birçok tımar sahipleri, dirlik topraklarını gasp yoluyla kendi özel mülklerine katarak köylüye kiraya vermeye başlamışlardır. Devlet tımar sahiplerinden daha çok vergi almak yoluna giderek toprağın ve toprak üzerindeki köylünün geleceği ile ilgilenmemiştir. Bir kredi teşkilatının olmayışı yüzünden, fakir-çiftçi müsait olmayan şartlarla sermaye sahibi mütegalibeden borç para almış, kıtlıklar yahut eşkiyalık hareketleri (kaçgun) sonucunda borcunu ödeyememiştir. Alacaklarını tahsil etmek isteyen sermaye sahipleri ya doğrudan doğruya borçlunun toprağına el koymuşlar yahut çok düşük bedelle bu toprakları satın almışlardır. Osm. devletinde mevcut olan büyük çiftliklerin çoğu bu yolla ortaya çıkmıştır.

¹⁹⁴ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Cilt 1, Tekin Yay., İst., 1990, s. 29

¹⁹⁵ İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması, Alan Y., İst, 1989, s. 30

Bunlardan başka padişah, kendi yakınlarına , devlete hizmeti geçen şeyh ve dervişlere mülk olarak arazi bağışlamakta veya mali darlık sebebiyle dirlik topraklarını sermayesi olanlara satabilmekteydi. Miri arazinin bu şekilde mülk haline gelişi tamamen filidir.¹⁹⁶

Anlatılan bu gelişme dikkatlice analiz edilmez ise yeni dönem Osm. sınıfsal yapısı ve dolayısıyla siyasal partileri anlaşılabilir. Önceki bölümde anlattığımız üzere, 16 yy'a kadar Osm. toplum yapısında ne ticari sermayeden ne de rant sermayeden söz edilemez. Şayet devlet bunları sıkı bir denetime tabi tutmakta idi. 16 yy'dan sonra ise yukarıda anlattığımız gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Yani tımar sistemi tasfiye edilmeye ve onun yerine "iltizam" usulü geçmeye başlamıştır. Tımar sisteminde topraktaki artı-ürünü merkezi yönetimle, reaya arasında bulunan tımar beyi almakta ve devlete olan yükümlülüğünü yerine getirdikten sonra artı-ürün kendisinde kalmakta idi. İltizam sisteminde ise Fransa'da olduğu gibi tımar beyleri saf dışı edilmiş ve belirli bir kirayı toprak geliri karşılığında devlete taahhüt eden işadamlarına (mültezimlere) eski tımarların yönetimi bırakılmıştır. Oluşan bu yeni düzende, toprağın yöneticisi durumundaki mültezim, sağladığı vergi geliri ile önce devlete olan borcunu ödemekte, artanını da kendisine almaktadır. Yani zengin mültezim daha zenginleşmektedir.¹⁹⁷ Görüldüğü gibi toprak sömürsünde devlet ve reaya kategorilerinde eski ile yeni arasında hiç bir farkındalık yoktur. Oluşan yegane değişim tımar beyinin yerine mültezimin

¹⁹⁶Cin, a.g.e., s. 276-278

¹⁹⁷ Çağlar Keyder (çev. Sabri Tekay), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yay., İst., 1989., s. 19

geçmesidir. O halde şimdi sorulması gereken soru şudur? Bu mültezim uzaydan mı geldi? Elindeki, ihalelere girip bir kasaba kadar toprağın iltizamını olabilecek büyük oranlardaki serveti nereden edindi? Öyle ya 16. yy öncesi Osm. İmp. servet birikimine müsaade etmiyordu.

Bu sorunun açıklaması şu şekildedir; mültezimler eski tımar beylerinden başka birisi değildir. Servet biriktirecek birisinin toprağa en yakın tasarruf etme ve buna bağlı olarak da yönetme erkinin elinde bulunması gerekir. Bu kişi de tımarbeyinden başka birisi değildir. Eski tımar sisteminde artı-ürünü belli ve sınırlı olan ve asker besleme ve savaşa gitme gibi merkeze karşı bir dizi yükümlülüğü olan tımar beyi, iltizam sayesinde bu yükümlülüklerinden kurtulmuş ve servet biriktirme sürecinde önündeki sınırlılıklar da ortadan kalkmıştır. ¹⁹⁸

Mültezim olmanın bir başka gelişmesi vakıf yoluyla olmuştur. Devlet müdahalesinin en alt seviyede olduğu vakıf sisteminde çeşitli yolsuzluk ve usulsüzlükler ile servet biriktirilmiş ve bu servetin aklanması iltizama kayma ile sağlanmıştır. ¹⁹⁹

Bir başka gelişme tefecilik ve ticaretten elde edilen sermayenin toprağa kayması olmuştur. Bir kısım tüccar ve sarraf yeni dönemde mültezim olmuştur. Üstelik yeni dönemde iltizam sadece tarımda değil; darphane mukataaları, gümrükler vb. alanlarda da uygulandığından ticari sermayenin bu alanlarda

¹⁹⁸ Cem, a.g.e, s.152 ayrıca Keyder, a.g.e, s.18

¹⁹⁹ Aynı eser, s.156

kullanılması daha kolay olmuştur. Kaçakçılıktan elde edilen servet de bu gelişmeye eklenmelidir.²⁰⁰

Mültezimlerin yanında eskiden beri İmp.'luk bünyesinde güçlü olan sülaleler vardır. Bunlar feodal haklarla donatılmışlar ve toprak üzerinde egemenlikleri vardır. Osm.' da feodal bir hanedandan ya da eski bir devlet adamının soyundan gelen kişiler âyan ve eşraf görünümündedirler ve bu yeni toprak soyluları türüne eski ayrıcalıkların bütün tortuları sızmıştır. Âyan terimi 18. yy'da, mültezime karşı yerel çıkarları savunan ve zamanla kendileri de mültezim olan kişileri nitelemek için, daha dar bir anlamda kullanılmıştır.²⁰¹

İşte ele alacağımız bu yeni dönemin belirli ölçülerde sınıf bilincine erişmiş yeni sınıfı âyan ve eşraftır. Üretim aracını ele geçiren bu yeni sınıf toplumsal dönüşümü sağlayacaktır. İleride göreceğimiz gibi siyasal partilerin oluşumunda da etkilerini ortaya koyacaklardır. Çünkü üretim aracını ele geçirenler diyalektik yasalar gereği yönetimi de ele geçirmek isterler. Bu yeni sınıfın diyalektik düaliste biçiminde karşıtı ise yeni dönemde daha çok sömürülecek olan durağan köylü sınıfıdır. Ayan ve eşrafa toprak burjuvazisi de diyebiliriz.²⁰²

Kentsel üretim ve sınıfların yeni dönem için durumuna baktığımız zaman; Ayan ve eşraf taşradaki merkezlerde devletin otoritesini temsil ederek tarımsal artığa el koyuyorlardı. Kontrol ettikleri bölgelerde hem köylünün vergilerini topluyor hem de

²⁰⁰ Aynı eser, s.174-179 vd.

²⁰¹ Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yay., İst., 1991, s.76

²⁰² Korkut BORATAV, 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yay., İst, 1991, s.13-14 ayrıca, Keyder, a.g.e, s.19

ticareti ellerinde tutuyorlardı. Ancak üretim tarzındaki bu dönüşüm sonucu ayan şehir ekonomisini de yönetmeye girişti ve nüfuzları kırsal kesimin sınırlarını aştı. 18. yüzyılın ikinci yarısında taşra merkezlerinde ayan meclisleri Batı Avrupa'dakine benzer bir şehir aristokrasisi işlevini görmeye başladı. Sened-i İttifakın özü buradadır. Ayrıca gayri müslim tebadan olan ticaret burjuvazisinin bu dönemde güçlendiğini görüyoruz. Batı'nın ekonomik olarak da güçlenmesi sebebiyle hammadde ihracatçısı ve mamul madde ithalâtçısı konumuna gelen Osm. devletinde bu alışverişi sağlayan ticaret burjuvazisi önemli ölçüde servet biriktirdi. Ne var ki Batı'da sanayiye aktarılan bu servet Osmanlı'da aynı işlevi görmedi. Son dönem belirli bir sanayi yatırımları oldu ancak bunlar güdük kaldı. Kısmi de olsa bir sanayi burjuvazisi ve sanayi proleteryası da bu sayede toplumsal yapıda yerini aldı. Esnaf ve zanaatkâr Batı malları ve rekabet ortamında ezildi, durumu ağırlaştı. Lonca sistemi çözüldü. Tarımsal alanlarda ellerinden toprakları alınanlar veya vergiye boğulanlar kaçtılar, şehirlerde iş imkanlarının da olmaması sebebiyle büyük bir işsiz kitlesi oluşturdular.²⁰³

Demek ki yeni dönem üretim tarzında esas dönüşümün asıl üretim aracı olan toprakta olduğu. Toprağın, toprak burjuvazisi lehine özel mülkiyete doğru evrildiği görülmektedir. Kanunen toprak devletin olsa da fiilen feodal sınıfındır artık. Bu kırdaki gelişmedir. Kentlerde ise eski denetim altında tutulan tüccarın bir bağımsızlaşma süreci başlamıştır.

O halde şimdi Osm. Üretim Tarzının adını koyabiliriz.

²⁰³ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Cilt 4, Say Yay., 1988, İstanbul, s.385-389, ayrıca, Keyder, a.g.e, s. 19

3.1.4. SONUÇ: OSMANLI ÜRETİM TARZI FEODALDİR

Mübeccel Kıray'a göre: Batı feodalizmi ile Osm. düzeni arasında hiç bir fark yoktur. Batı feodalizminin lord-serf ilişkisiyle Osm. düzenindeki bürokrat (daha sonra ayan-eşraf)-reaya ilişkisi birbirinin aynıdır. Her ikisi de emeğin tarımda tutulmasını başarmıştır, köylü her iki biçimde de toprağa bağlı tutulmuş ve artık-ürününe el konulmuştur.²⁰⁴

Konuya toplumsal değişme bağlamında baktığımız zaman, feodalden, kapitalizme doğru bir evrilme vardır. Fakat, özellikle hızla değişen azgelişmiş bir ülkede bu değişimin saf ve katışıksız tipinin gözlenebilmesi olanaklı değildir.²⁰⁵

Feodal üretim tarzında, üretim temelde sapanaya dayanan tarım ile yapıyordu ve nüfus da bu temelde belirlenmişti. Bu yapıda, tarımsal ürünleri bilfiil üreten geniş bir köylü kitlesi ile yarattığı ürünün köylüye kendi kendini idame ettirecek kadarını bıraktıktan sonraki artık ürünü alan ve bunun dağılımını kontrol eden köylü kitlesine kıyasla çok küçük bir üst sınıf vardır. Bunların arasında ise tarımsal çevre dışına yerleşmiş tarımsal olmayan enerji ile üretim yapan, bütün farklılaşması üretim konularına has olan ve kendi içinde farklılaşmamış, ihtisaslaşmamış esnaf, tüccar, zanaatkâr grubu vardır. Bu tarz bir genellikle alındığı takdirde temel ilişki hem Batı'da hem de Anadolu'da aynıdır. Her ikisinde de nüfusa göre doğal kaynaklar yeterlidir. Yine her iki yapının da temel belirleyicisi, emeğin(yani köylünün) kontrolüdür. Üretimi en yüksek noktaya getirebilmek için bu emeğin tarımda tutulması

²⁰⁴ Orhan HANÇERLİOĞLU, a.g.e, s.295

²⁰⁵ Emre KONGAR, Türk Toplum Bilimcileri, Cilt 1, Remzi Yay., İst., 1982, s.451

gereklidir. Batı bunu; köylüyü, toprağı ve üretimi kontrol edene açıkça bağlayarak, yani serf-lord ilişkisini kurarak başarmıştır. Osmanlılarda ise bu; çift bozma yasağı, şehirlere girme, yerleşme, zanaat loncalarına intisap etme yasağı ve genellikle başka yönden geçim temini olanaksızlığı ile sağlanmıştır. ²⁰⁶

Bu temel ilişki on asırlık Avrupa Feodal Düzeni'nde ve altı asırlık Osm. Düzeni'nde hem yer hem de zaman bakımından çok çeşitlenmiş sade temelde yani emeğı toprakta tutma ve artık ürününü kontrolde sabit kalmıştır. Yazılı kurallara göre Batı'da kontrolü elinde tutan sınıf Lordlar, bu mevkiye hereditery yolla girerler. Halbuki bu Osmanlılarda tayin iledir. Yani Osmanlı Lordu bürokrat bir Lorddur.

Marx, Doğu Toplumlarını incelemesinin ardından bu gerçekliği görmüş ²⁰⁷ ve Türkiye ile ilgili bir yazısında; "Feodalite düzeninin en alt ve en barbar döneminde bulunan feodal toprak sahibi" ifadesini kullanmıştır. ²⁰⁸

Ayrıca 16. yy sonrası Osm. toplumu için genelde araştırmacıların hem fikir olduğu görüş Osm. üretim tarzının kesin feodalite olduğudur. ²⁰⁹ Bu dönemde mültezimlik, derebeylik ve toprak ağalığını doğurmuştur. ²¹⁰

Behice Boran, Osmanlı üretim tarzını "merkezi feodalite" olarak niteler. Buna göre; Batı'da serfin kişisel bağımlılığı ve köleliği, Doğu'da ise reayanın özgürlüğü arasındaki fark,

²⁰⁶ Kongar, a.g.e., s.453

²⁰⁷ Aynı eser, s.453 vd.

²⁰⁸ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Cilt, 1, Tekin Yay., İst., 1990, s.74

²⁰⁹ Cem a.g.e., Cin a.g.e., Avcıoğlu a.g.e., bkz.

²¹⁰ Avcıoğlu, a.g.e., s.178

sanıldığından çok azdır. Her ikisi de "toprağa bağlı emekçi sınıf"tır. Feodal üretim tarzı açısından asıl önemli olan da budur. Sipahinin özel mülkiyetten yoksunluğu ise lafta kalmaktadır. Bunlar mülk sahipleriymiş gibi toprağın artı ürününden faydalanmaktadırlar. Esasen Batı'da da senyör önceleri memur niteliğindedi. O halde aralarındaki farklar olmakla birlikte, Osmanlılar'da da Batı'daki gibi feodal bir düzen vardı.²¹¹

Sonuç olarak, "19. yy'ın ortalarına gelinceye kadar, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısının, kendine has özellikler taşıyan bir derebeylik(feodalizm) düzeni olduğu kabul edilebilir."²¹²

3.2. SİYASAL PARTİLER OLUŞURKEN ÜRETİM TARZI VE TOPLUMSAL SINIFLARIN GÖRÜNÜMÜ

"Toprağın hep başlı başına üretim aracı olarak kaldığı bu ülkede güçlüler de bu toprağı elinde bulunduranlardır."²¹³ Bu bir temel önerme olarak kabul edilirse, Osmanlı toplum yapısında toprak mülkiyeti, son dönem; aristokrat- bürokratlar, ayanlar, eşraflar ve tüccardan kurulu bir orta sınıfa diğer bir deyimle toprak burjuvazisine girmiştir. O halde yeni dönemin toplumsal siyasasına da hakim olacak sınıf bunlardır.

16.yy'dan başlamak suretiyle süregelen fiili mülkleşme sonucu Tanzimat'tan sonra dirlik sistemi kaldırılmıştır. Özel mülkü yasalastıran 1858 Tarihli Arazi Kanunu'ndan evvel bir takım nizamnameler yoluyla miri arazi mülk araziye zaten yaklaşmıştı.

²¹¹ Behice BORAN, Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet, Yön Dergisi, Sayı:51

²¹² Mete Tunçay, "Osmanlı Devleti'nde Sol Akımlar ve Partiler", Tazminatdan Cumhuriyete Türkiye Ans. Cilt 6, s.1447

²¹³ Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye (Tanzimattan 1.Dünya Savaşına) Cilt 2, (Çev. Babür Kuzucu), Belge Yayınları, 1987, İstanbul.

1847 tarihli nizamnameler ile intikal hakkı genişletilmiştir. Önceleri sadece erkek evlada verilen toprak mirası hakkı daha sonraları kız evlada ve ana-babaya tanınmıştır. 1858 tarihli bir başka nizamname ile ise tasarruf hakkı genişletilmiştir. Borçlu olan mutasarrıf mirasçı bırakmadan ölmüş ise daha önce alacaklı olan bir başka şahıs alacağını tahsil edememe gibi bir durumla karşı karşıya geliyordu. Tasarruf hakkını genişleten nizamname ile hazineye kalan topraktan alacaklı olan kimse kendi hissesini tahsil eder duruma gelmiştir. 1858 Tarihli Arazi Kanunu ile de miri arazinin mülk haline gelişi adeta kolaylaştırılmıştır. İlk önce bu kanun ferdi tasarruf prensibini kabul etmiştir. Arazi kullanımını konusunda devletin denetim hakkı maddeleri konulmuş ise de uygulamada memurun bu kullanıma hiç bir etkisi olamamıştır. ²¹⁴

1858 Tarihli Arazi Kanunu özel mülke dönüşüm yolunda devamlı tadil edilmiş ve en son 1911 tarihli bir başka toprak kanunu ile de özel mülke dönüşüm esnasında karşılaşılan fiili engeller kesin olarak kaldırılmıştır. Devletin bu dönüşümden kârı tapu işlemleri sırasında alınan küçük bir harçtır. ²¹⁵

Son dönem Osmanlı toprak yapısı tablo 4'te gösterilmektedir. Bu tabloya göre tarım kesimindeki ailelerin %5'ini ancak bulaş bey ve ağalar, toprağın yüzde 65'ini ele geçirmişlerdir. 950.000 köylü ailesinin büyük bölümü bey ve ağaların eciri, yarıncısı, marabası durumundadır. ²¹⁶ Son dönem Osm. toplumu bu haliyle Avrupa'da İkinci Servaj Dönemiyle aynı özellikleri taşır. ²¹⁷

²¹⁴ Cin, a.g.e., s.278-284

²¹⁵ Aynı eser, s. 302-315

²¹⁶ İsmail Cem, a.g.e., s.272

²¹⁷ Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt 3, Say Yay., İst., 1988, s. 488

Ayan ve eşraf artık yeni dönemde kul olmayan güçlü bir sınıftır, gücü sermayesinden ve toprak mülkiyetinden gelmektedir. İltizam ile başlayan bu süreçte kısa bir sürede malikane veya çiftlikler oluşmuş ve devletin çeşitli gelir kaynakları mültezimlere ömür boyu verilir olmuştur.

Tablo 4
1913 Yılı Osmanlı Sayımına Göre Kırsal Sınıflar ve
Sahip Oldukları Toprak Varlıkları

Kırsal sınıf	Aile Sayısı	Çiftçi Aile	Hektar	Tarımsal Top. Yüz. (%)
Derebeyi	10.000	1	3.000.000	39
Toprak Ağası	40.000	4	2.000.000	26
Orta ve az tp. köy.	870.000	87	2.700.000	35
Topraksız köylü	80.000	8	(-)	(-)

218

Gelir kaynağının mültezimlere hayat boyu iltizama verilmesine dayalı olarak gelişen malikane (çiftlik) sistemi, toplum yapısında ekonomik imkanları oldukça iyi durumda olan, devletin yargı organlarını dışında kimsenin karışmadığı malikane sahiplerinden oluşan bir rantiyer sınıfının oluşmasını sağlamıştır ki ayan-eşraf denilen sınıfta işte bu malikane sisteminin bir ürünü olarak görmek gerekiyor. Osm. toplumunda hükümdarın otoritesini temsil eden askeriler ve reayanın yanında ayan ve eşrafın güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkışı 18'yyın ortalarına rastlamaktadır. Ayan ve eşraf, devlete ve reaya arasında, hem ahalinin temsilcisi hem de devlet

emirlerinin reayaya ulaşmasında ve uygulanmasında resmi görevlilerin yardımcısı olan bir sınıf şeklinde belirmiştir. Bu sınıf, esas itibarıyla reayadan olup mahall yönetimde söz sahibi olan bir üçüncü kuvvet olarak algılanabilir. Ayan ve eşrafın güçleri servetlerinden kaynaklanıyordu.²¹⁹

İşte üretim tarzının bu hakim sınıfı bundan böyle Osmanlıda görülecek olan bütün kapitalist dönüşümlerin temel sağlayıcısı olacaktır. Alt yapıya hakim olan bir ara veya orta sınıf üst yapıyı da kendi sınıf çıkarları doğrultusunda dönüşüme uğratacaktır. Genelde Batılılaşma kavramıyla nitelen tüm reformasyon hareketlerini ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin baş aktörü bu sınıftır. Konumuz olan siyasal partilerin de toplumsal yaşamımızda ilk ortaya çıkmasının sağlayıcısı bürokrasi aracılığıyla yine bu sınıftır.

Toplumbilimsel araştırma yapıp, varılan genel bir yanlış siyasal partileri bürokrasinin kurduğu veya oluşturduğudur. En başta bürokrasi bir sınıf değildir. Siyasal partilerin belirebilmesi için belirli bir sınıfın çıkarlarının söz konusu olması gerekir. Bu bağlamda Osm . bürokrasi (yanlış olduğu halde) bir sınıf gibi görüle bile sınıfsal çıkarı eski yapının sürdürülmesinden yana olabilir ancak. Şayet üretmeden toplumsal artığa el koymak varken niye artığa ortak olacak bir başka sınıfı yaratsın? İltizam usulü, toprak nizamnameleri ve kanunları, ticaret anlaşmaları, Mebusan Meclisi, Kanunu Esasi vb. gelişmeler hep diyalektik olarak yeni bir sınıfın doğmasını sağlamış veya bu sınıf tarafından gerçekleştirilmiştir. O

---

²¹⁹ Dursun, a.g.e., s. 305-306

halde bürokrasi kendisini yutacak veya kendisiyle savařacak olan (eđer öyleyse) dūřmanın niye yarattı?

Tekrar ediyoruz ki toplumbilimsel araştırmalar, günümüze kadar bir burjuvazi-bürokrasi çatışmaları üzerine inşa ediliyor ki son derece yanlıştır. Aşağıda anlatacağımız gelişmeler dikkatlice gözlenirse bürokrasinin küçük burjuva dediğimiz bir kökenden geldiği ortaya çıkar. Bunlar zaman içerisinde işte o bürokrasinin karşısına oturtulan burjuva haline gelmişlerdir. Cumhuriyet Türkiye'sinde de sürecek olan yeni süreçte egemen bir sınıf bloku devleti fethedecektir.²²⁰

16 yy'dan itibaren Osm. toplumu iyi bir gözleme tabi tutulursa, bürokratin, önce tefecilik, faizcilik, gasp, iltizam gibi yollarla ayan ve eşrafa dönüştüğünü,²²¹ (ileride göreceğimiz gibi) Osm. toplumu çökerken ve yeni Türkiye Devleti'nde de bu ticaret ve toprak burjuvazisinin yeniden bürokratlaştığını müşahade ederiz.²²² İşte Türkiye toplumunda siyasal partileri kuran da, toplumu kapitalizme geçiren de bu grift burjuvazi sınıfıdır. Batı ile bizim siyasal partilerimizin farklılaştığı nokta net olarak burjuvazi ve buna bağlı olarak da işçi sınıfının oluşamamasıdır. Bizdeki görünüm arabesktir.

Toprakta bir memur görünümünde olan tımar beyi önceki bölümlerde anlattığımız üzere toprakta olan tasarruf hakkını zamanla kendi mülkü lehine çevirmiş ve ağa, ayan, eşra adı altında yeni bir sınıfa dönüşmüştür. Köylü ırgatlaşmıştır. Yani köylünün

²²⁰ Korkut BORATAV, 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yayınevi, İst, 1991, s. 19-20

²²¹ Avcioğlu, a.g.e., s. 32-33

²²² Boratav, a.g.e., s. 20, Mardin, a.g.e., s. 88

sınıfsal durumunda bir ilerlemeden değil ancak bir gerilemeden söz edebiliriz. "Osmanlı düzeninde bir kısım devlet memurlarıyla birlikte bir kısım reyanın zenginleşmesi, hukuk kurallarını az-çok etkisiz bırakarak toprakta özel mülkiyet eğiliminin güçlenmesi, tefecilik vb. gibi çeşitli yollardan bir nakdi sermaye birikiminin ortaya çıkması ve bir kısım reyanını topraklarını bırakmak zorunda kalması, feodal(prekapitalist) düzeni temellerinden sarsan, ama daha ileri bir toplumsal kuruluşa geçiş olanaklarını bağrında taşıyan olaylardır".²²³

Temel üretim aracındaki bu dönüşüm sonuçta yeni oluşan sınıfın gözünü siyasal iktidara dikmesini sağlamıştır. Bunun en güzel kanıtı 1808'de derebeylerinin padişaha imzalattıkları Sened-i İttifak'tır. Bu anlaşma derebeylerin ekonomik egemenliklerinin devlet aygıtı tarafından onaylanması anlamına gelmektedir. Anlaşmanın baş aktörü Alemdar Mustafa Paşa aristokrat ve bürokrattır, ayandır.²²⁴

Tanzimat dönemiyle başlayan ve Batılılaşma diye adlandırılan yeni süreç çeşitli yazarların göstermeye çalıştığı gibi kesin kez bürokratik reformlar değil ve burjuvaziye de karşı değildir. Özünde ekonomik, siyasal ve sosyal liberalleşme olan bir hareket burjuvaziye karşı değil ve fakat yararına olabilir ancak.

Yeni dönemin en belirgin özellikleri şu şekildedir; özel mülkiyetin, liberal ekonominin güçlenmesi, bu mülkiyet düzeninin unsurları olan zümrelere emniyet sağlanması, Liberal ekonominin

²²³ Avcıoğlu, a.g.e, s. 36-37

²²⁴ Bülent TANÖR, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ans., Cilt 1, İletişim Yay., "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış" s. 13, Ayrıca bkz., Küçükömer, a.g.e., s. 53-55

çalışmasını engelleyen unsurların temizlenmesidir.²²⁵ Dolayısıyla bu dönemin getirdiği bütün yenilikler:

✓ a-) Osm.paşalarının, yüksek memurların, toprak sahiplerinin, yabancı tüccar ve sermayenin, yerli işbirlikçilerle onların temel kaynağı olan azınlıkların mal-can güvenliklerini sağlamaya yönelmiştir. Kişisel özgürlükleri, dokunulmazlıkları, halklar arasındaki eşitliği, mal-can güvenliğini getiren Tanzimat ve Islâhat Fermanları'nın Meşrutiyet Hareketi'nin özü buradadır.

✓ b-) Üretim tarzındaki temel dönüşüm,, özel mülkiyeti kayıt ve şartlarından kurtarmış, hareket ve kazanç kolaylığı sağlamıştır. İslâm miras hukukuna akılcı sınırlamalar koymuş olan Osm. sistemi değiştirilmiş; toprağın özel mülkiyeti hukuk garantisine bağlanmıştır. Toprak kararnamelelerinin yanısıra, Fransa'dan aktarılan çeşitli kanunlar azınlıkların, yabancıların rahat çalışmasını amaç edinmiş; sermayenin gerektirdiği hukuk düzenini ve emniyetini getirmiştir. ²²⁶

Özetle, üretim araçlarındaki bu dönüşüm aslında çok küçük bir azınlığın ve yabancıların, özel sermaye ve mülkün çıkarını, güvenliğini sağlayan; halk kitlelerine hiç ama hiç bir şey getirmeyen hareketlerdir. Getirmemesi bir yana halk kitlelerinin daha rahat sömürülmesine yol açmıştır. ²²⁷

İşte tüm bu "Batılılaşma" diye nitelenen ve siyasal partilerin doğumunu da beraberinde getiren kabuk değiştirmenin yaratıcısı ve çıkarı olan toplum kesimleri şu şekildedir:

²²⁵ Cem, a.g.e, s. 257

²²⁶ Aynı eser, s.257

²²⁷ Aynı eser, a.g.e., s.258

En başta aristokrat-bürokratlar, büyük toprak sahipleri, Avrupa ile işbirliği içerisinde olan gayri müslim tebaadan tüccarlar.

228

Kabaca denilebilir ki Osm. devletinın yıldızının sönüşünü bir feodalleşme ve yerel toprak sahiplerinin güçlenme süreci eşlek etmiştir. Bu süreçte aristokrat/bürokratlar çeşitli yollarla servet edindiler. Servetlerini korumak amacıyla kendi haklarını düzenlemeye başladılar. Bütün yenilik hareketlerinin özünde bu temel vardır. İşte yeni dönemin starı laik bürokrat tipi bunlardır.²²⁹

Öte yandan köklü ulema aileleri çökmeye başlamışlardı. Bunların konumlarını korumak için ancak, Şeri hukukun yanında, medeni hukuk eğitiminden de geçmeleri gerekiyordu.²³⁰ Ulemaya biz ruhban sınıfı diyoruz. Şayet, İslâm dini ruhbanı tanımadığı halde, dinsel kurumlar uygulamada siyasal kurumlara uyduruluyorlardı ve bir bakıma onlara bağımlıydılar.²³¹ Yukarıda belirttiğimiz son dönem değişiklikleri bunların bir nebze egemenliklerini zedelemişse de devlet içindeki önemi hiç azalmamıştır. Son dönem vakıf sistemi bir çürümeye uğramasına toplumsal işlevini görememesine rağmen çoğalmaya yeni vakıflar kurulmaya devam etmiştir. Bunun da sebebi çoğunlukla mülk edinmiş ulemanın haklarını kuşkulu gördüğü dönemlerde, bu mülkleri vakıflara adamak ve kendisi de yöneticisi olmak yoluyla

²²⁸ CEM, a.g.e, s.254-255

²²⁹ Mardin, a.g.e., s.88

²³⁰ Aynı eser, s.89

²³¹ Tanilli, Cilt 4, s.363

servetlerinin çoğalması ve dokunulmazlığını sağlamak arzusudur.

232

Yapılan yeni ticaret antlaşmaları ile de gayri-müslim tüccarın durumu iyidir. Ancak esnaf ve zanatkâr gelişen Batı karşısında ve rekabet koşullarında oluşamadan yıkılan orta sınıf üyeleridir. ²³³ Bu nüve içindeki (müslüman tüccar) yeterli ekonomik ve siyasal güce sahip olanlar bürokrasiye ve toprak mülkiyetine sığınır; geri kalanlar ise şehir küçük burjuvazisine yani ulema ve esnafa katılırlar. ²³⁴

Taşradaki sınıfsal duruma baktığımız zaman ise iltizam sebebiyle güçlü bir toprak burjuvazisi(ayan-eşraf-ağa) oluşmuştu. Dönemin ticari ve mali gelişmeleri, Türk tarım ürünlerinin ihracatı da göz önüne alındığında, belli bir hazır para akımına yol açmış ve ceplerinde, açık artırmalara katılıp büyük toprak satın alabilecek, toprak karşılığı borç verebilecek kadar parası olan yeni bir sınıfın doğmasına yol açmıştı. Yeni yasalar bunlara borç ve satış sözleşmesinin icra yoluyla yürürlüğe konması hakkını tanımakta; yeni kolluk gücü de bu tür yaptırımlar nedeniyle başlarına gelebilecek tehlikeli durumlardan onları korumaktaydı. Böylelikle 19 yy boyunca İmp.'un taşradaki topraklarının çoğunluğunu denetim altına alan yeni bir özel toprak sahibi sınıf ortaya çıkmıştır. Bu olgu, Balkanlardaki eyaletlerde, bu ülkeler bağımsızlığını kazandıktan

---

²³² Tanilli, Cilt 3, s.488

²³³ Mardin, a.g.e., s.89

²³⁴ Yerasimos, a.g.e., s.24-25

sonra da sürececek olan sert toplumsal çatışmalara yol açmıştır. Batı ve Orta Anadolu'da ise Ağa tipini ortaya çıkarmıştır.²³⁵

Tablo 4 'de gösterdiğimiz üzere devletin belkemiği reaya topraksız kalmış ırgatlaşmıştır. Mültezimlerin, ayanların usulsüz yüksek vergilerine maruz bırakılan geniş halk kitleleri bütün bu uygulamalardan usanmış ve toprağını bırakıp dağlara kaçmıştır. İşte bu dönemde levent, sekban ve suhtelerin önderlik ettiği Celâli Ayaklanmaları(Büyük Kaçgun) meydana gelmiştir.²³⁶ Mardin'e göre ise Celâli Ayaklanmaları aslında köylü ayaklanmaları olmaktan ziyade, kendilerine hakları olan toprakları verilmediği gerekçesiyle hoşnutsuzluk duyan küçük toprak soyluları tarafından başlatılmıştır. Bu sipahiler, sipahinin yerini alan mültezimin zorbalığından kaçan köylüye de kendi saflarına almışlardır.²³⁷ Kısaca Büyük Kaçgun bize köylü sınıfının durumunu göstermek için yeterlidir. Benzer bir sınıfsal ayaklanmayı Patrona Halil Ayaklanmasında da görmek mümkündür. Lale Devrine son veren Patrona Halil Ayaklanması, bir yanıla büyük aristokrat-bürokrasi ve büyük sermaye ortaklığına karşı küçük bürokratların ve küçük sermayenin tepkisini dile getiren toplumsal bir olaydı. Bu bakımdan Batılılaşma diye isimlendirilen dönem, daha başlangıcında, toplumun orta ve alt kesimlerinin tepkisini ve düşmanlığını çeken bir hareket olmuştur.²³⁸

²³⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. M. Kırath), 1970, T.T.K., Yay., Ankara, s.400

²³⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, 3. Cilt, Tekin Yayınevi, İst., 1978, s.58-59

²³⁷ Mardin, a.g.e., s.85

²³⁸ *Büyük Larousse Ans.* Cilt 17, s.8938-8939

Üretim tarzının nüvesi olan reayanın toplumsal konumu üzerinde durmakta fayda var:

Üretici ve sömürülen büyük kitle köylülerdir. Cumhuriyet Türkiyesine gelirken nüfus 16. yy'dan 19. yy'a 6,5 milyondan 19 milyona yükselmiştir. Anadolu'ya Kırım'dan göçler de bu hızlı artışta rol oynamıştır. Nüfus hızla çoğalırken üretim tekniklerinde değişme olmamıştır. Toprak da artmamıştır. Tam aksine 17. yy'da yaşanan "Büyük Kaçgun"u da düşünürsek ekilen topraklarda azalma olmuştur. Avrupa kapitalizmine koşturarak çiftliklerin sinai bitki üretip, ihraç etmesiyle tahıl tarımı gerilemiştir.²³⁹

Ticaret anlaşmalarından sonra tahıl stokları da Batı'ya akmıştır. "Osm. İmp.'da tarıma yararlı toprağın daralması ve besin maddelerindeki kıtlık, insan sömürüsünün artmasıyla atbaşı gider. O güne kadar bu sömürü tek yanlıydı, çünkü toprağın üstün mülkiyeti devletin elindeydi ve toprak rantından pay alan bütün kategoriler bu devletin hiyerarşisi içinde bütünleşiyorlardı. Sipahi tımarını ayan malikanesini devlet adına işletiyordu... Toprak üzerinde özel mülkiyetin tanınması, memuru (tımara beyini) mülk sahibinden ayırarak iki yanlı bir sömürü yaratır. Büyük toprak mülklerindeki çalışma şekli daha çok zaten uzun zamandan beri kullanılmakta olan ortakçılık uygulamalarını getirir. Büyük çiftliklerde ücretin nakit olarak ödenmesi şekli ancak daha sonraları mevsimlik işgücünün ortaya çıkışından sonra görülecektir... Bunların yanısıra memurun suistimalleri de artıyordu. Toprağı tasarruf edenle vergiyi toplayanın aynı kişi (sipahi-ayan) olduğu

²³⁹ Yerasimos, a.g.e., s.25-26

çağda bu tasarruf sahipleri reayanın asgarî geçimini sağlamaya çalışmaktaydılar. Oysa 19 yy'da mültezimin böyle bir kaygısı yoktu" Artık köylü vergi yükü ve angarya altında eziliyordu. Askere zorla almalar da köylüyü canından bezdiriyordu. Fakat bütün bunların en kötüsü para ekonomisinin başlaması ile takas ekonomisinin çökmesi ve (dokuma) ev ekonomisinin çözülmesi ile olmuştur. Köylü böylece tefeci ile mülk sahibinin arasında telef olur. Merkezi idare de vergileri nakit olarak istemekle buna yardımcı olur.²⁴⁰

Sanayi ve sanayiye bağlı toplumsal sınıfların da durumuna bakmakta konumuz açısından fayda vardır. Şayet Batı'da siyasa partilerin ortaya çıkması ve gelişmesinde en önemli iki sınıf (ticari sonra sanayi) burjuvazi ve kol emekçileridir.

Osm. Devleti çökerken ve yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulurken modern sanayi diye bir şey yoktur. Tablo 5'den anlaşıldığı üzere sanayi kesiminde hayatlarını kazananlar küçük işletme birimleriyle birbirlerinden bölünmüşler ve hemen hepsi küçük zenaat denilebilecek imalathanelere dağılmışlardır. Yaklaşık 38 bin işyerinin herbirinde ortalama 2,3 işçi çalışmaktadır. Kapitalizme evrilen son dönem Osm. toplumunda bu kadar az bir işçi sınıfının toplumsal siyasada etkili olması beklenemez. Ayrıca işçi sınıfı kendi içerisinde türdeş de değildi. Örneğin 1913-1915 sanayi sayımının sonuçlarına göre sınıai sayılabilecek işletmelerdeki Türk sermayesinin olduğu kadar emeğin de payı %15'i geçmez.²⁴¹ (Bkz. Tablo 6)

²⁴⁰ Yerasimos, a.g.e., s. 27,30

²⁴¹ Doğu ERGİL, Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım, Tl.B.Y, No: 21, Ankara, 1978, s. 21-22

TABLO 5
1922 YILINDA ÜLKEDEKİ SANAYİ İŞYERLERİ VE
BUNLARDA ÇALIŞAN İŞÇİ SAYISI

İktisadi Faal. Kol.	İşyeri Say.	İşçi Say.	İşyeri Başına Ort. İşçi
Tekstil	20.057	35.316	1.76
Deri İşletme	5.347	17.964	3.35
Metalurji	3.272	8.021	2.45
Ağaç ve Marangoz İşleri	2.067	6.007	2.91
Gıda Sanayi	1.274	4.491	3.52
Çömlek vb.	704	3.612	1.93
TOPLAM	37.721	75.411	2.30

242

TABLO 6
1912-1915 OSM. SANAYİ SAYIMINA GÖRE
ÜLKEDEKİ SANAYİ İŞYERLERİNDEKİ SERMAYE VE EMEK
BİLEŞİMİ (%)

Milliyet	Sermaye	Emek
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı	10	—

243

Son dönem sınırlı sayıda da olsa mevcut sanayi işletmelerine sahip büyük burjuvazi kesimi içinde Türklerin temsil oranı Tablo 6'dan anlaşılacağı üzere oldukça düşüktür. Toptan ve dış ticaret büyük ölçüde azınlık gruplarının elindeydi. Çok geri olan endüstri kesiminde durum daha da farklı değildir. Örneğin en dinamik yatırım alanlarından olan demiryolu inşaatında 1900'lü yıllara girildiğinde Türk sermayesinin oranı 7.2'dir. Maden sanayiinde ise Türk sermayesinin oranı 1911 yılında %20.11'dir. Kısaca, sınıai

²⁴² ERGİL, a.g.e., s. 21

²⁴³ Sezgin Kızılcılık, Atatürk Döneminde Sanayileşme Çabaları, S.Ü., Ata Dergisi, Sayı 4, 1993, Konya (Ayrı Basım), s. 129

alanlar büyük ölçüde yabancı iş çevrelerinin kontrolündeydi.²⁴⁴ Ulusal bir burjuvaziye sahip olmadığımız ve işçi sınıfının da yeteri nicel ve netil olgunluğa erişmediği eldeki verilerden anlaşılmaktadır.

Osm. Devleti gelişen Batı kapitalizmi karşısında ekonomik alanda bir iflas noktasına gelmişti. Batı sanayi toplumu, Osmanlı ise tarım toplumu olma özelliğini kazanmıştı. Dış ticaret açığını incelediğimiz zaman Osm. Devleti sanayisinin olmadığı ithalatının %59.4'ünü sanayi ürünleri oluşturmasında da anlaşılır. Sanayi ihracatı ise hiç yoktur. (Bkz. Tablo 7)

TABLO 7
1914 YILI
OSM. DEVLETİNİN DIŞ TİCARET AÇIĞI

	İTHALAT	İHRACAT
Sanayi Ürünleri	%59.4	—
Tahıllar	%25	%45
Bazı Hammaddeler	%7	%38.4
Bazı Mam.Maddeler	—	%13
Diğer Maddeler	%8.6	%3.6

245

1900-1901 yılı 894 milyon kuruş olan dış ticaret açığı, 1913-1914 yılında 2.024 milyon kuruş olmuştur. 1900.1901 yılı endeks %100 olarak kabul edilse 1913-1914 yılında %226.1 olmaktadır.²⁴⁶ Bu hızlı bir çöküşün ifadesidir.

Tablo 7'den anlaşılan bir başka sonuç da, Osm. Devleti tarım toplumu olarak kalması halinde bile ithalatının %25'ini tahıllar

²⁴⁴ Ergil, a.g.e., s. 16

²⁴⁵ Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 yılı, D.İ.E., Yay., No: 983, Ankara, 1973, s. 14

²⁴⁶ Aynı eser, s. 14

oluşturmaktadır. Bu sebeple tarımda geri teknolojinin kullanıldığını söylemek mümkündür.

Yukarıda tarım ve sanayiye kapsayan ekonomik yapıyı ve mülkiyet ilişkilerini inceledik ve toplumsal sınıfların durumunu ortaya koyduk. Sonuç olarak eldeki verilere dayanarak diyebiliriz ki Batı'daki gibi bir ticari sermaye birikip daha sonra bu sermaye sanayiye dönüştürmemiştir. Osmanlı sanayisi ilk basamaklarda kalmıştır.²⁴⁷ Bu sebeple burjuva sınıfı ve buna bağlı olarak işçi sınıfı çekirdek halinde bulunduğu için²⁴⁸ Batı tipi siyasal partileşme de az gelişmiş bu toplumdan beklenemez. Ancak yine de feodalizmden kapitalizme evrilme aşamasında siyasal partileşme gerçekleşmiştir. Batıda ticari ve sanayi burjuvazisi ve işçi sınıfının siyasal partileşmede oynadığı rolü; Osmanlı'da, "küçük burjuva kökenli asker-sivil bürokrasi (ki buna burjuvazinin alt-sınıfı da diyebiliriz)" ve feodal sınıflar veya toprak burjuvazisi dediğimiz derebeyi, ayan, eşraf ve ağa katmanları oynamıştır. Bunlara komprodor burjuvaziyi de eklemek gerekir.²⁴⁹

Şimdi bu süreci inceleyelim.

²⁴⁷ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Cilt 4, Say Yay., 1988, İstanbul, s. 385-389

²⁴⁸ Aynı eser, s. 389

²⁴⁹ Geniş Bilgi İçin Bkz. Nükhet TURGUT, *Siyasal Muhalefet, Birey-toplum* Yay., Ankara, 1984; İsmail Cem, *Türkiye'de Gerikalmışlığın Tarihi*, Cem Yay., İstanbul, 1974; Korkut BORATAV, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yay., İstanbul, 1991; Stefanos YERASİMOS, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 2. ve 3. cilt, Belge Yay., İst., 1989, (Çev.: Babür Kuzucu); Mete TUNÇAY "Osmanlı Devletinde Sol Akımlar ve Partiler," *Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. ,Cilt 6, İletişim Yay.*

3.3. VE SİYASAL PARTİLER

3.3.1. TANZİMAT'DAN 2. MEŞRUTİYET'E

Osmanlı toplumunda siyasal partilerin nüvesini 1860'lardan sonra "Genç Osmanlılar" örgütlenmesinde buluruz. Siyasal iktidara muhalefet olarak beliren Genç Osmanlılar esas itibariyle Tanzimat aristokrat-bürokrasisine bir tepkini ifadesidir. Genç Osmanlılar, küçük bujuva kökenli bürokrasisine içinde bir grup aydın tarafından oluşturulmuştur.²⁵⁰

Tanzimat aristokrat-bürokrasisi Batı ile ilişkileri olan laik bir bürokrattı. Aynı zamanda ekonomik ve siyasal manada liberaldi. Siyasal güç bunların sayesinde o dönemde Saray'dan, Bab-ı Ali'ye geçmiştir.²⁵¹

Tanzimat aristokrat-bürokrasisinin bütün uygulamalarında ba hedefi kendi durumunu korumaktır. Miri toprak rejiminden, Batı tipi mülkiyet sistemine geçişi düzenleyen arazi kanunlarının aristokrat-bürokratlardan başka, yöresel eşrafın, özellikle toprak sahibi kesimin büyük ölçüde yararına işlediği muhakkaktır. Şu halde bu noktada yöresel eşraf ve Tanzimat aristokrat-bürokrasisinin ekonomik çıkarlar birleşmiştir.²⁵² Osmanlı parlamentarizminin ve siyasal partilerini doğuşu işte bu noktada aranmalıdır. Siyasal partiler toplumu feodaliteden kapitalizme geçirmek için aracı birer örgütler olarak kullanılacak ve yaratılmak istenilen burjuvazinin ekonomik temelli siyasal ideolojisi yine bu örgütlerde savunulacaktır.

²⁵⁰ Mehmet TURHAN, Siyasal Elitler, Gündoğan Yay., Ankara, 1991, S. 94

²⁵¹ TURHAN, a.g.e., s. 85

²⁵² Nükhet TURGUT, Siyasal Muhalefet, Birey-Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 233, Ayrıca, Doğu ERGİL, Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım, Tüm İktisatçılar Birliği Yay., No:21, Ankara, 1978. s. 17

Böylece temel öğeleri bu şekilde beliren reformları, bu özellikleriyle hangi toplumsal ve siyasal güçlerin yararına ve hangilerinin zararına işlediği ve/veya işleyeceği, dolayısıyla ortaya çıkan muhalefetlerin ve oluşacak olan siyasal partilerin de temelleri anlaşılmaktadır. Batı emperyalizminin de işine geldiği için etkisini olduğu reformlar, Tanzimat bürokrasisinin merkezileşmesini ve dolayısıyla kendi siyasal ve ekonomik gücünü artırmasını sağlarken, tefeciler ve ekonomik faaliyetleri elinde tutan Hristiyan azınlıkların yararına olmuştur. Siyasal partilerin sacayaklarından birini de bilinen tanımıyla komprodor burjuvazi oluşturmaktadır. Taşradaki toprak sahibi feodal güçler, yapılan düzenlemelerden mülk sahibi olma durumlarını yasalarla güvenceye alma suretiyle yararlanırken, merkezi denetimin güçlenmesi yüzünden bazı çıkarları (vergiler ve reaya üzerindeki diğer yetkileri) tehlikeye düşmüştür. Buna karşın reformlar müslümanların, özellikle köylülerin, şehirlerdeki küçük esnaf, küçük memur ve işçilerin zararına olmuştur.²⁵³ Hoşnutsuz halk kesimleri tek sığınak olan "din"e sarılmışlar ve dinsel ideolojiye sahip veya popülist şekilde dini kullanan siyasal partilerin muhalefeti böylece doğmuştur. Reformların ardındaki sınıflar, muhalefetin tepkisinin Saray'a Batı'ya ve gayri müslimlere (gavurlara) doğru yönelmesi ile pek görülememiştir. Toplumsal çıkarı zedelenen ulema(ruhban sınıfı) özellikle bu muhalefetini baş saralarında yer almıştır. Örneğin, popülist şekilde dini kullanan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nın Mütareke Dönemi'nde kurucuları arasında "Sâbık Tokat Mebusu ve

²⁵³ İdris KÜÇÜKÖMER, Düzenin Yabancılaşması, Alan Yay., İstanbul, 1989, s. 76 ayrıca TURGUT, a.g.e., s. 234

*Avrupa
berzeli*

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi" de yer almıştır.²⁵⁴ Bab-ı Ali'ye karşı saray aristokrat-bürokrasisi de reformalara karşı olmuştur. Taşra eşrafının da iktidara uzak kalanları bu dinsel muhalefete katılmışlardır.²⁵⁵

İkinci bir muhalefet de küçük burjuva kökenli kent aydınları tarafından oluşturulmuştur. Bunlar yapılan reformları bile yetersiz buluyorlar ve laik-liberal bir muhalefet oluşturuyorlardı.²⁵⁶

Bu değişik nitelikteki muhalefet odakları siyasal partilerin çekirdeği sayılabilecek dernek ve cemiyet gibi örgütlemelerde bulunmuşlardır. Siyasal parti oluşum yolundaki bu cemiyetlerden en önemlisi Yeni (Genç) Osmanlılar olarak belirlemiştir. Bunlar örgütlü muhalefetin ilk ciddi temsilcileri sayılabilirler. Ekonomik olarak durumları kötüleşen bu sınıfların istekleri siyasal anlamda baskıcı yönetimin son bulması ve meşruti bir yönetimdir. Burjuvazi tam olarak olgunlaşmadığı için henüz toplumsal bir alt-üst oluş istemi ortada yoktur.²⁵⁷

Muhalefetin mücadelesi sonucu "Paşalar Yönetimi" veya "Bab-ı Ali" yönetimi ilk Osmanlı Anayasası olan "Kanun-i Esasi"nin kabulü ile son bulmuştur(1876). Bu anayasanın yazırlayıcıları arasında Genç Osmanlılardan temsilciler de bulunmuştur. Yeni dönemin adı 1. Meşrutiyet'tir. Bu anayasanın konumuz açısından önemi Türkiye tarihinin ilk parlamentosu olan "Meclis-i Umumi"yi kurmuş olmasıdır. Bu parlamento iki meclisten oluşuyordu.

²⁵⁴ Kurtuluş KAYALI, "Hürriyet ve İtilaf", Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İletişim Yay., s. 1439

²⁵⁵ KÜÇÜKÖMER, a.g.e., s. 76

²⁵⁶ TURGUT, a.g.e., s. 235

²⁵⁷ Emre KONGAR, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı-1, Remzi Yay. İstanbul, 1985, s. 145, ayrıca TURHAN, a.g.e., s. 89

Bunlardan "Heyet-i Ayan"ın üyeleri padişah tarafından ve ömür boyu görevde kalmak üzere "atanmak" taydı. "Heyet-i Mebusan"ın üyeleri ise iki dereceli seçimle "halk"! tarafından seçilecekti.²⁵⁸

Anayasa gereği aynı yıl seçimler yapılmıştır. Burada dikkat edilmesi gerekli olan nokta, "halk" kavramının içeriğidir. Bu seçimlerde kadınlar oy verme hakkına sahip bulunmadıkları gibi, seçmen olabilmek için de belli bir servete sahip olma şartı aranmıştır.²⁵⁹ Demek ki kadınlar ve alt sınıf halktan sayılmamıştır. Diyebiliriz ki siyasal yaşamın arabeskleşmesi ilk parlamento ile başlamaktadır. Ayrıca seçmenler, milletvekillerini doğrudan doğruya kendileri seçmiyorlar, milletvekillerini seçecek olan ikinc seçmenleri (elitin eliti) seçiyorlardı. Pek çok yerde bu seçim bile yapılamamıştır.²⁶⁰

Milletvekillerini, İstanbul'daki iki dereceli seçim hariç, diğer yerlerde "vilayat meclisleri"nin seçtiği Mebusan Meclisi; toprak sahipleri, din adamları, bürokratlar ve çoğunlukla tüccar (komprodor burjuvazi) olan sınıf veya alt sınıflardan oluşmuştu. Milletvekillerinin vilayet meclisleri tarafında nseçilmeleri çoğunlukla eşrafın meclise girmesini sağlamıştır.²⁶¹ 1808 tarihli Sened-i İttifak ile başlayan bir süreçte o zamana kadar merkez gücün dışında kalan toprak burjuvazisi özellikle 1876 Meclis-i Mebusanı aracılığıyla merkezi güçler koalisyonuna girmişti. Kısaca

²⁵⁸ TURHAN, a.g.e, s. s.90

²⁵⁹ Bülent TANÖR, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ans., Cit 1, İletişim Ya., s.20-21

²⁶⁰ Aynı eser, s. 21

²⁶¹ TURGUT, a.g.e., s. 236; TURHAN, a.g.e., s. 91

"Meclis-i Umumi" o dönemin üretim tarzına hakim egemen sınıflar meclisidir.²⁶²

Ayrıca döneme "Osmanlılık" ideolojisi hakim olduğu için ilk parlamentoda etnik olarak tüm unsurlar nüfusları oranında temsil edilmişlerdir.²⁶³

Egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda siyasi mekanizmaya yönelik eleştirileri sebebiyle padişah bu parlamentoyu anayasaya dayanarak 1878 tarihli ikinci oturumunda fesh etmiştir.²⁶⁴ Bu olaydan sonra 30 yıl sürecek olan padişah "II. Abdülhamid'in Baskı Dönemi" yaşanmıştır. Yönetim eski güçler lehine yeniden merkezileşmiştir. Her türlü muhalefete susturulmuştur. Osmanlılık ideolojisi terk edilmiş "İslamcılık" ideolojisi bayrak edinilmiştir. Dönemin temel muhalefet odaklarını azınlıklar ile "Yeni Osmanlılar"ın devamı olan "Jön Türkler" oluşturmuştur. Tıp ve Harp Okulları başta olmak üzere yüksek okullardaki orta sınıf kökenli öğrenciler, ordu içindeki bir grup subay ve nihayet Avrupa'nın önemli merkezlerinde faaliyette bulunan burjuva aydınları gizli cemiyetler kurarak, komiteler oluşturarak bu akımı yaratmışlardır.²⁶⁵

Bu muhalefet hareketini oluşturanlar aydın ve bürokrat katmanı gibi iğzükse de sınıfsal temelini; modern alt-bürokrasi (saray paşalarının ve yabancı temsilcilerin karşısında), serbest meslek grupları, Anadolu eşrafı, çoğu küçük çaplı müslüman sermaye gruplarından almaktadır. Kısaca, Genç Osmanlılar'ın da

²⁶² ERGİL, a.g.e., s. 18; TANÖR, .a.g.e, s. 21

²⁶³ TURHAN, .a.g.e, s. 91

²⁶⁴ TURHAN, a.g.e., s. 94; TURGUT, a.g.e.,s. 237

²⁶⁵ TURGUT, a.g.e., s. 238

Jön Türkler'in de sınıfsal temeli bir alt sınıf olan "küçük burjuva" kökenden gelmektedir.²⁶⁶ Şayet Tanzimat Dönemi'nden itibaren eski derebeylerinin ya da ayan ve eşrafın bir bölümünün İstanbul'a yerleşip, bürokratlar gibi bir yaşam tarzına başlamalarının yanısıra aydınlar ve bürokrasi kesimi de genişlemiştir. Yeni bürokrasinin tabanın oluşturacak olan yeni okullara taşralı ayan ve eşrafın çocukları akın etmiştir. Jön Türkler bu taşralılardan başkası değildi.²⁶⁷

İttihat ve Terakki'nin sınıfsal tabanı olacak olan bu alt bürokrasi, serbest meslek grupları, Anadolu eşrafı ve küçük kent burjuvazisi koalisyonunun ekonomik ve siyasal gelişme doğrultusu, orta sını önderliğinde ve devlet desteğiyle ulusal bir burjuva sınıfı yaratmak ve 16. y.y.'dan beri devam eden devlet ekonomisi ikiliğini bu yeni sınıfın kişiliğinde birleştirmek olarak belirlenmiştir. Genç Osmanlılar'ın da Jön Türkler'in de bu programı uluscu ve solidarist bir ideolojik karakter ile yola çıkmıştır. İleride göreceğimiz gibi bu güçler koalisyonunun güttüğü siyasetin geniş köylü sınıfı ve giderek sınırlı Osmanlı ekonomisi içinde oldukça bilinçli ve mücadeleci sınıf haline gelme doğrultusunda gelişen küçük kentsel işçi sınıfını yararına olamayacağı baştan bellidir.²⁶⁸

Jön Türk cemiyetleri içinde en etkili olanı ve daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihad-i Osmanî (Osmanlı Birliği) adındaki gizli örgüttü.²⁶⁹

²⁶⁶ Ergil, a.g.e., s. 19

²⁶⁷ Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 92-93; ayrıca bkz., TURHAN a.g.e.s .95 ve bkz. ERGİL, a.g.e., s. 18

²⁶⁸ ERGİL, a.g.e., s. 19

²⁶⁹ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay., İstanbul, 1992, s.124

Başlangıçta Jön Türk hareketi üç siyasal görüşü de bünyesinde barındırıyordu. Bunlar sırasıyla; kaynağını A. Comte'un Pozitivist Okulundan alan, Pan-Osmanlı ve merkezîyetçi Ahmet Rıza Grubu; kaynağını Le Playe Okulundan alan, Pan-Osmanlı ve yerelci Prens Sabahattin Grubu; ve son olarak da kaynağını İslâmiyetten alan, Pan-İslâmî ve ümmetçi Mehmet Murat Grubu idi. ²⁷⁰

Bu farklı siyasal görüşlerin çarpışması ve siyasal partileşme yolundaki ilk girişim 1902 yılında Paris'te 1.Jön Türk Kongresi'nde oldu. Kongrede genel olarak ikili çatışma yaşandı, Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin Grupları karşı karşıya geldi. ²⁷¹ Kongredeki ikili bölünme, Türkiye siyasal tarihine damgasını vuracak olan iktidar-muhalefet veya merkez-kenar çatışmasının başlangıcı oldu.

Burada dikkat edilmesi gerekli olan nokta tek bir tohumdan farklı filizlerin sürgün vermiş olmasıdır. Aşağıda göreceğimiz gibi her üç grubun da ekonomik temelde ereği burjuvazi ve kapitalist sistemdir. Buraya kadar tamam. Farklılık bundan sonra başlamakta yani çatışma üst yapı kurumları alanında ortaya çıkmaktadır.

Şöyle ki, Kongre'de daha sonra İttihat ve Terakki adıyla iktidara gelecek olan Ahmet Rıza Grubu, güçlü bir merkezîyetçi devlet anlayışını savunmuş, devlet mekanizmasıyla Japonya'da olduğu gibi yerli kapitalist burjuva sınıfının yaratılmasını öngörmüş ve bu uğurda var olan yönetime son vermede yabancı müdahalesini

²⁷⁰ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 1978, s.386

²⁷¹ ÜLKEN, a.g.e., s.132

kabul etmemiştir. Gene Kongre'de daha sonra(önce Ahrar Fırkası ve daha sonra) Hürriyet ve İtilaf Fırkası adıyla muhalefet partisi olacak olan Prens Sabahattin Grubu, devletin federatif bünyeli yerinden yönetim esasına göre yönetilmesi gerektiğini savunmuş, burjuvazinin ortaya çıkması için yabancı sermayenin lüzumu ve devletin ekonomik hayata katılmaması (bırakınız yapsınlar! bırakınız geçsinler) ilkesinin gerekliliğini öngörmüş ve bu uğurda var olan yönetime son vermede yabancı devletlerle işbirliği yapmanın zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Mizancı Murat'ın İslâmcı Grubu ise bu sert tartışmalarda Prens Sabahattin Grubu'nun içerisinde kalmışlardır. Bu grup daha sonra 31 Mart Olayı'na sebebiyet verecek olan İttihad-ı Muhammed-i Fırkası'nı kurmuştur. Ekonomik temele muhalefetleri yoktur ancak tek uğraştıkları konu laisizimdir. ²⁷²

Görüldüğü gibi gruplar iki temel noktada farklı görüşe sahiptir. Birisi siyasal yönetim anlayışı, diğeri muhalefetlerinde izleyecekleri yöntem. Bu noktalar dışında muhalif oldukları ve savundukları şeyler aynıdır. Genel olarak amaçları aynı olduğu için de anayasanın ilânı sırasında geçici mutabakat sağlamışlardır. Siyasetleri rejim üzerine değil padişahı devirmek üzerine gibi algılanmıştır. ²⁷³

1. Jön Türk Kongresi'nin ortaya çıkardığı çatışmaları daha sonraki siyasal partileşmeler açısından yorumlayacak olursak (bkz. Tablo 1), sosyal bölünmeler tipolojisine göre şunlar söylenebilir; yerel eksende yer alan "ulusal elit içi çatışmalar" ve fonksiyonel eksende

²⁷² BERKES, a.g.e., s.392; KÜÇÜKÖMER, a.g.e., s.77-78; TANÖR, a.g.e., s.23

²⁷³ BERKES, a.g.e., s.390

yer alan "özgöl çıkar çatışmaları"nın keşiştiği alanda "Muhafazakâr ve Liberal partiler" doğmuştur. Bunların merkezdekinin adı "İttihad ve Terakki" ve yereldekinin adı da "Hürriyet ve İtilaf" olmuştur. Bu ikisi siyasal sisteme, üretim araçlarına hakim sınıflar tarafından desteklendikleri için baskın olmuşlardır ve bu konumları değişik parti isimleri ile Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam edecektir.

Ayrıca, yerel eksende yer alan "Ulusal elit içi çatışmalar" ve fonksiyonel eksende yer alan "ideolojik çatışmalar"ın keşiştiği alanda ise "dinsel partiler" doğmuştur. Bunlar hep kenarda kalacaktır. Şayet yaratılmak istenen burjuvazinin (her ne kadar popülist olarak dini kullansa da) laisizm-din çatışmasındaki tavrı Laisizmden yanadır. Dinsel partilerin başlangıçtaki ismi "İttihad-ı Muhammedi" olmuştur. Bunların ekonomik tabandaki tavrı liberal-muhafazakâr partilerinden farklı değildir. Üst yapıda savaşım vermektedirler.

"Ulusal elit içi" ve "ideolojik" çatışma alanından sosyalist partiler çıkamamıştır. Şayet, sosyalizmi gerçek manasıyla özümseyip emekçi sınıflara ışık olacak aydın o dönemde ortalarda gözükmemektedir. Her ne kadar geç olarak 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulacak idiyse de solcu aydın yetersizliği ve/veya olmaması sebebiyle bu siyasal örgütleniş sosyalist olmaktan çok liberal bir örgütleniş görünümünde belirmiştir.²⁷⁴

Bunlardan başka 1. Jön Türk Kongresi'nde, yerel eksende yer alan "yöresel bölgesel çatışmalar" ve fonksiyonel eksende yer alan

²⁷⁴ Mete Tunçay, "Osmanlı Devleti'nde Sol Akımlar ve Partiler", Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yayınları, s.1451

"ideolojik çatışmalar" ın çakıştığı alan göreceli olarak yaşansa da bunları federatif fikirleri savunan Prens Sabahattin Grubu'nun emdiğini söyleyebiliriz. O sebeple o dönem için ayrılıkçı partiler ortaya çıkmamıştır.

Son olarak, yerel eksende yer alan "yöresel bölgesel çatışmalar" ve fonksiyonel eksende yer alan "özüml çıkar çatışmaları"nın çakıştığı çatışma alanı köylü sınıfının sınıf bilincinden yoksunluğu sebebiyle gene yaşanmamış. O sebeple 1908 deki çoğulcu siyasal partili yaşam arefesinde bu Kongre'den sonra çiftçi partileri ve bölgesel partiler ortaya çıkmamıştır.

Bu tahlil tüm Türkiye siyasal tarihine ışık tutacak mahiyettedir. Gerçi ileride ideolojik ve ulusal elit içi çatışmalar ortaya çıktığı an komünist ve faşist partiler belirecektir. Ayrıca son dönemde ideolojik ve yöresel-bölgesel çatışmalar sebebiyle ayrılıkçı parti de belirecektir. Ancak bu gelişmeler ana siyasal yapılanmanın özünü değiştirmeyip, ancak ona eklemlenme olarak algılanabilir.

Yukarıda toplumbilimsel tahlilini siyasal partiler açısından yaptığımız 1. Jön Türk Kongresi'nden sonra 1907 yılında 2. Jön Türk Kongresi yapılmıştır. Ortak amaç doğrultusunda alınan ortak kararlar gereği Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve anayasalı bir meşrutiyetin oluşturulması üzerinde anlaşılmıştır. Jön Türklerin daha sonraki muhalefet eylemleri dağınık olmuştur. Halk ile özellikle emekçiler ile diyalogları hiç olmamıştır.²⁷⁵

---

²⁷⁵ TURGUT, a.g.e., s.240

Sürdürülen muhalefet sonucunda Jön Türk hareketi ordunun da desteği ile başarıya ulaşmış ve Rumeli Ayaklanması ile 2.Meşrutiyet ilân edilmiştir(1908).²⁷⁶

3.3.2.MEŞRUTİYET DÖNEMİ

İkinci Meşrutiyet ile Kanun-i Esasi eski haliyle yürürlüğe konulmuştur. Araştırmamız açısından önemli olan bu dönemde siyasal partiler kurulmaya başlanmıştır. Bir özgürlük ortamı doğmuştur. Meclis için yapılan seçimlere (1909) İttihat ve Terakki'nin yanı sıra Ahrar Fırkası da katılmıştır. Ahrar Fırkası, Jön Türklerin ilk kongresindeki çatışma sonucu ortaya çıkan Prens Sabahattin Grubu'nca kurulmuş olup, gerçek anlamda ilk muhalefet partisi olarak kabul edilmektedir. Ahrar Fırkası seçimlerde meclise milletvekili sokamamıştır. Ancak görüşleri meclisteki bazı İttihatçılar tarafından dile getirilmiştir. Bunlar azımlık mebuslardır. Yapılan çeşitli hileler yoluyla da İttihatçılar mecliste çoğunlukta olmuştur. Ancak, ittihatçı milletvekilleri, bileşkelerinin çeşitliliği sebebiyle ekendi içlerinden muhaliflerin çıkmasını engelleyememişlerdir. Mecliste tam denetim sağlayamamalarının sebeplerinden birisi de siyasal parti değil halâ cemiyet olmalarındandır. Anadolu'dan önemlice eşraf temsilcisi İttihatçılar adına meclise girmiştir. Milletvekilleri bu ikinci mecliste de etnik bileşimleri sebebiyle çeşitlilik gösterir (bkz. Tablo 8)²⁷⁷

Bu dönemde ittihatçıların siyasal tutumu "Osmanlıcılık" dır. Bu tutum meclis sandalye dağılımında da görülür.

²⁷⁶ TURHAN, a.g.e., s.94

²⁷⁷ Sina AKŞİN, "İttihat ve Terakki", Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İletişim Yay., s. 1422-1423, ayrıca bkz., TANÖR, a.g.e., s. 23, ve TURGUT, a.g.e., s. 241-242

TABLO 8
1908, 1912, 1914 Meclislerinde Çeşitli Ulusların
Temsilci Oranları(%)

Yıl	Top.	Türk	Arap	Arnavut	Rum	Ermeni	Musevi	Slav
1908	288	147(%51)	60(%20)	27(%9)	26(%9)	14(%5)	4(%1)	10(%3)
1912	284	157(%55)	68(%24)	18(%6)	15(%5)	13(%5)	4(%1)	9(%3)
1914	259	144(%56)	84(%32)	—	13(%5)	14(%5)	4(%1)	—

Kaynak²⁷⁸

İttihatçılar mecliste çoğunlukta olmalarına rağmen belirli bir muhalefet ile karşılaşmışlardır. Sonraları yönetime "kendilerinden gördükleri" paşaları getirmek yerine, kendileri doğrudan doğruya hükümette yer almaya başlamışlardır.²⁷⁹

1909 yılında anayasada yapılan değişiklik sonucu; göreceli de olsa padişahın yetkileri sınırlandırılmış, hükümetin meclis karşısında sorumlu olacağı açıkça hükme bağlanmıştır (30 md.) ve cemiyet kurma ögürlüğü tanınmıştır (120. md). Göstergelere göre diyebiliriz ki Türkiye siyasal yaşamı burjuva demokrasisine doğru yol almaktadır. Bu dönemde ayrıca Saray aristokrat-bürokrasisinin harcamalarında yani artı-üründen aldığı payda kesintiler yapılmıştır. 120. maddeye dayanarak cemiyetler yasasının da çıkarılmasından sonra siyasal yaşamda yoğun bir partileşme süreci başlamıştır. Meclisteki bazı milletvekilleri tarafından parlamententer muhalefetin ilk örneklerini oluşturan bu partiler, halkın değil, belirli ve sınırlı egemen sınıfların temsilcisi olarak ortaya çıkmışlardır. Parlamento içinde oluşan partilerin meclisteki tabanı İttihatçılara muhalif olan milletvekilleri tarafından

²⁷⁸ TURHAN, a.g.e., s. 98

²⁷⁹ TURGUT, a.g.e., s. 243

oluşturulmuştur.²⁸⁰ Ancak milletvekillerinin toplumsal tabanı ise aynı egemen sınıflardan gelmektedir.²⁸¹

2. Meşrutiyet'i izleyen beş yılda 22 siyasal parti kurulmuştur. Böylece Türkiye tarihinde çoğulcu siyasal yaşam ilk kez 2. Meşrutiyet Dönemi'nde başlamıştır.²⁸²

Siyasal partilerin toplumsal tabanlarını anlamamız açısından milletvekillerinin meslek durumlarına bakacak olursak; Bu dönemde 648 milletvekilinden 258'i üzerine veri olduğu görülmektedir. Bu 258 kişinin 75'i ulema (din adamı), 19'u asker, 102'si idareci, 65'i serbest meslek sahibi, 72'si büyük toprak sahibi ve 8'i işadamdır. Serbest meslek sahibi ve işadamlarının sayılarının az olmasının nedeni Rum, Ermeni ve Yahudi milletvekilleri üzerine bilgilerimizin yetersiz olmasından ileri gelmektedir.²⁸³

Osmanlı meclislerindeki milletvekillerini iki gruba ayırarak inceleyebiliriz. Bunlardan ilki idareci, meslek sahibi ve işadamlarından oluşan kentli gruptur. İkincisi ise toprak sahibi ve ulemadan oluşan ve kırkı temsil eden gruptur. Meclisin %50'sini oluşturan kentli grubu toplumsal değişmeden yana ve toplumsal ve siyasal kurumlarda reform yapılmasını isteyen kişilerden oluşmuştu. Buna karşın, toprak sahipleri ve ulemadan oluşan ikinci grup ise geleneksel bir dinsel muhalefet ile her türlü üst yapısal reforma karşı geliyordu.²⁸⁴

²⁸⁰ TURGUT, ,a.g.e., s. 243 ve TURHAN, a.g.e.,s. 94

²⁸¹ ERGİL, a.g.e.,s. 19 ve TANÖR, a.g.e., s. 24

²⁸² Yalçın KÜÇÜK, Türkiye Üzerine Tezler-1, Tekin Yay., İstanbul, 1989, s. 39

²⁸³ TURHAN, a.g.e, s. 99-100

²⁸⁴ Aynı eser, s. 100-101

İttihat ve Terakki'nin kırsal kesimdeki örgütleri eşraf ve ulema tarafından denetlenmekteydi. Şayet toprak sahibi sınıf yalnızca zamanın en güçlü sınıfı olduğu için değil ve fakat kırı da denetleyebildiğinden bu ittifak kaçınılmaz olmuştu. Kuramsal olarak, toprak sahibi sınıf, köylü ve İttihat ve Terakki arasında bir halka görevi yapmıştır diyebiliriz.²⁸⁵

Yine bu dönemde eşraf da ikili bir tutum içerisinde olmuştur. Bir kısmı İttihat ve Terakki'yi destekleyip diğer bir kısmı muhalefet partilerine katılmıştır. 19.'yy. ortasından itibaren iki ayrı eşraf grubu belirmiştir. Bunlardan ilki devlet ekonomik olanaklarından tam yararlanan ikinciler ise bu imkândan mahrum kalanlar idi. Jön Türkler Dönemi'nde parti siyasetleri, siyasanın yerleşmesinde görülen bu anlaşmazlık özelliğini pekiştirmiştir. Ama buna karşıt olan eşraf da yerel parti yapısını denetim altında tutmanın ne kadar önemli olduğunu hemen anlamıştı. Böylece parti örgütlerini denetim altında tutan eşraf aileleri o dönemden itibaren ortaya çıkmıştır. (Bu özellik günümüzde dahi özellikle Doğu'da feodal yapılanmanın etkisinin sürdüğü yerlerde devam etmektedir.) Bazı aileler 1912-1913 arasında Türkiye siyasasına dilediğince hükmeden İttihat ve Terakki ile etkin ilişkiler kurmuşlardır. Hükümet partisini temsil eden bu eşrafın sayısı, muhalefete katılarak "kâr ve kazanç"dan kendilerini yoksun bırakan eşrafdan daha kabarmıştı.²⁸⁶

²⁸⁵Doğu ERGİL, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Türk Derneği Yay., Ankara, 1975, s. 32

²⁸⁶ MARDIN, a.g.e., s.54

1908 ertesini partileşme süreciyle birlikte muhalifler çeşitli partilerde yer almışlardır. İttihat ve Terakki'nin karşısında çeşitli muhalefet partileri doğmuştur. Söz konusu partiler arasında ittihat-ı Muhammed-i Fırkası, geleneksel dinsel muhalefetin ilk örgütlü örneği olması yüzünden önem taşır. Tüzüğünde Hz. Muhammed'in reisi olduğu belirtilen Fırka, şeriat esasları dahilinde hareket etmeyi sağlamanın başlıca amacı olduğunun açıklamıştır. Fırka ve görüşlerini yalnız Abdülhamid değil, meclisteki bazı milletvekillerince de benimsenmiştir. Fırkanın, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefeti 31 Mart olayı ile noktalanmıştır. Genelde şekilsel olarak yalnızca irtica hareketi olarak bilinen bu olayın gerçekte dinin bir sömürü aracı olarak kullanıldığı ve İttihat ve Terakki'yi devirmek amacına yönelik bir "askeri darbe" girişimi olduğu kabul edilmektedir. Olaya bir muhalefet partisi olarak kurulan Ahrar (Serbest Olanlar) Fırkası da katılmıştır. Bunlara ek olarak ayrıca İttihatçıların yönetimi yüzünde çıkar ve statü kaybına uğramış bazı toplumsal kesimler de hareketde yer almıştır. Bunlar, ordudan atılan "alaylı" subaylar, Abdülhamid'in casusluk şebekesi yüzünden işsiz kalan memurlar, daha önce askerlikten muaf edildikleri halde sonradan bu hakları ellerinden alınanlar, eski statülerini kaybeden ulema ve medrese öğrencileri vb. dir.²⁸⁷

"31 Mart Aysbergi"nin su altında kalan kısmı ise daha farklıdır; Köylüler, İttihat ve Terakki rejimi ve onun temsil ettiği

²⁸⁷ KONGAR, a.g.e.s.146 ayrıca bkz., Kurtuluş KAYALI, "Hürriyet ve İtilâf" Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İletişim Yay., s. 1437 ve TURHAN, a.g.e.,s. 101

siyasal ve ekonomik programdan nasiplerini alamamışlardır. Bir kere bu rejim, merkezi küçük burjuva kökenli bürokrasi ve taşra eşrafi (ticaret ve tarım burjuvazisi) ile ittifak üzerine kurulmuştur. Cemiyetin 1908 yılı siyasal programında köylünün topraklandırılmasına değinen bir madde (mad. 14), 1909 yılında hazırlanan yeni programdan çıkarılmıştır. Kısaca, ittihatçı yönetim geniş halk tabakalarına (emekçi kesimlere) dayanmamakta ve o tabakaların ve/veya sınıfların yararına işlememekteydi.²⁸⁸

Emekçi kesimlerinden başka, İttihatçı yönetim muhalefet yıllarında bu cemiyete, bağımsızlıkları için bir umut yolu olarak bel bağlayarak onu destekleyen azınlıkların da işine gelmemiştir. Azınlıkların üzerinde yaşadığı toprakların sırasıyla kaybedilmesi ile Osmanlıcılık ideolojisinin alternatifi olarak faşist Turancı ideoloji gereği ekonomik Türkleştirme politikası da yine bu azınlıkların çıkarına uymamıştır. Dolayısıyla onların, Osmanlıcılık ve adem-i merkeziyet fikirlerini ve uluslararası liberalist politikanın savunucusu olan muhalefet partileri (önce Ahrar ve daha sonra da bu temele göre kurulan diğer partiler) safında yer almalarına yol açmıştır.²⁸⁹ İşte 31 Mart'ın temelinde bu sınıflar aranmalıdır. Yerasimos'un deyimiyle 31 Mart, Avrupalı emperyalistlerle mahalli liberal burjuvazi tarafından beslenen İslâmcı-dinci tepkinin sembolüdür.²⁹⁰

²⁸⁸ Doğu ERGİL., Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım- Tüm İktisatçılar Birliği Yay., No:21, Ankara, 1978, s.20

²⁸⁹ TURGUT, a.g.e., s. 245 ayrıca bkz., TANÖR, a.g.e., s. 23

²⁹⁰ Stefanos YERASİMOS, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, 2. Cilt, Belge Yay., İstanbul, 1989, (Çev., Babür Kuzucu), s.467

31 Mart Olayı'nın en önemli sonuçlarından bir tanesi emekçi hareketlerini baltalamış olmasıdır. İktidara gelinceye kadar emekçilerin desteğini almak için bir takım vaadlerde bulunan burjuvazinin,vaad edilen hakların işçi ve emekçiler tarafından kullanılması (grev gibi) ile ürkmesi ve bunları geriye alması kaçınılmaz oluyor. Öyle de olmuştur. Çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu işçi haklarını gasp etmiştir(1909). En başta sendika ve grev hakkı iptal edilmiş ve böylece Jön Türk rejimi ile işçiler arasındaki köprüler atılmıştır.²⁹¹

İttihatçıların bir diğer keşfi de (ki tüm Cumhuriyet Dönemin'nde de bu keşif uygulanacaktır) sendikaların başlarının satın alınması olmuştur. İttihat ve Terakki Şovenist Türkiye burjuvazisinin partisi olarak iktidara yerleştikten sonra gelişen sosyalist ve sendikal hareketlere karşı, açıkça sert bir mücadeleye girişmiştir.²⁹²

31 Mart ertesinde İttihat ve Terakki baskıcı bir yönetime yönelmiştir. Ancak İttihatçı yönetim siyasal partilerin kurulmasını ve faaliyetlerini yasaklamamıştır. Nitekim baskı önlemleri yüzünden kısa bir süre sinmiş olan muhalefet, meclis içinde ve dışındaki partileşme çabalarıyla tekrar su üstüne çıkmıştır. Meclis içinde gerek bazı İttihatçı milletvekillerince (Ahali Fırkası ve Hizb-i Cedid) gerek azınlık milletvekillerince (Mutedil Hürriyetperveran Fırkası) kurulmuş partiler İttihatçı yönetime muhalefet yapmışlardır. Meclis dışında kurulmuş olan partiler ise (Osmanlı Demokrat Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası) muhalefetlerini,

²⁹¹ KÜÇÜK, a.g.e., s.42 ve ERGİL, a.g.e., s.19

²⁹² KÜÇÜK, a.g.e., s.43

meclisteki bazı milletvekillerinin desteğini sağlayarak meclis içinde de yürütmüşlerdir. Ancak bu dönemde asıl önemli muhalefet bu partilerin tek başlarına yaptıkları muhalefet olmayıp, hepsinin birleşmeleri sonucu kurulan "Hürriyet ve İtilaf, Fırkası"nın oluşturduğu akımdır. Fırka'nın temeli Jön Türk Kongrelerindeki Prens Sabahattin Grubu'ndan gelmekteydi ve fikri yapısı da bu ikinci gruba dayanıyordu. Bu birleşik muhalefet cephesi özellikle, iktidarın Trablus Savaşı'nın çıkmaza girdiği anda, muhalefete, ulusal birliği sağlamak amacıyla, koalisyon hükümetini teklif ettiği zamanda oluşmuştur. Bu birleşik muhalefetin eleştirileri İttihatçı yönetimi devirmeye yönelmişti ve program ve politikaya yönelik bir eğilimleri yoktu.²⁹³ iktidarın da muhalefetin de sınıfsal temelleri birbirlerinden pek farklı değildi. 1911 yılında "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nın kuranlar şunlardı; İsmail Hakkı PAŞA, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri EFENDİ (Sonra ŞEYHÜLİSLAM), Abdülhamit Zohravi EFENDİ, Vulçetrinli Hasan BEY, Dr. Rıza NUR BEY, Damat Ferit ve Müşir FUAD PAŞALAR (Ayan Meclisi Azaları), Ferik mütekeidi Süleyman PAŞA, Miralay mütekeidi Sadık BEY ve gazeteci Tahir Hayrettin BEY'dir.²⁹⁴

İsimlerin sonlarındaki lâkaplar bize bu şahısların toplumsal sınıfları hakkında ipuçları vermektedir; "PAŞALAR" aristokrat-bürokrat, "BEYLER" burjuva kökenli aydınlar, "EFENDİLER" eşraftandır. İşçi sınıfından AMELE Rıza, IRGAT

²⁹³ TURHAN, a.g.e., s.101-102; KÜÇÜKÖMER, a.g.e.,s.85-86, KONGAR, a.g.e., s.146; TURGUT, a.g.e. s.246

²⁹⁴ KAYALI, a.g.e., s.1438

Hasan; Köylü sınıfından "MARABA" Osman, "YARICI", Dursun bu örgütlenmede yer almamıştır veya alamamıştır.

1911 yılında yapılan İstanbul ara seçimlerinde muhalefet adayının tek oy farkıyla (195'e karşı 196 oy) iktidarın adayına üstün gelmesi, sonraki siyasal yarışmanın açıkça zorbalık halini almasındaki son etken olmuştur. Çünkü bu seçimler iktidara, muhalefetin ciddi bir siyasal alternatif olduğunu ve iktidarının tehlikeye düşebileceğini görmesini sağlamıştır. Sonuç ise İttihat ve Terakki'nin bu tehlikeyi yok etmek için bazı sert önlemlere girişmesi olmuştur. Bunların başında (günümüzde de uygulanan) anayasada kendi yararına değişiklikler yapmak yer almıştır. Gerçi o dönemde muhalefet bu girişimi mecliste önlemiştir.²⁹⁵

1912 Yılında yapılan ve iktidarın hileleri sebebiyle adı "Sopalı Seçim"e çıkan seçimleri ezici çoğunlukla İttihatçıların kazanması ve ancak 15 Hürriyet ve İtilafçı milletvekilin meclise girmesi, parti muhalefetinin mecliste etkin olma umudunu yitirerek yasa dışı yollara başvurmasında ve anayasal olmayan bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Muhalefet taraftarı bir grup subay ordu içerisinde "Halaskâr Zabitan Grubu"nu oluşturmuş ve bunların darbesi sonucu İttihat ve Terakki kısa bir süre iktidardan uzaklaştırılmıştır. Ancak bu durumda bile Hürriyet ve İtilaf kendisi de iktidara gelememiş ve iktidarı, Bab-ı Ali Paşaları kapmıştır.²⁹⁶

Halaskâr Zabitan Grubu, Balkan Harbi'nde iken, İttihat ve Terakki 23 Ocak 1913 günü "Bab-ı ali Baskını" ile Harbiye Nazarı

²⁹⁵ KAYALI, a.g.e., s.1438-1439, TURGUT, a.g.e., s. 246, KÜÇÜKÖMER, a.g.e., s. 86

²⁹⁶ Erdoğan TEZİÇ, 100 Soruda Siyasi Partiler, Gerçek Yay., istanbul, 1976, s. 208 ve KONGAR, a.g.e., 146 ve AKŞİN, a.g.e., s.1429

Nazım Paşa'yı öldürüp iktidarı tam olarak ele geçirmiştir. Muhalefet de karşı komplo ve yasadışı yollara başvurmaya devam etmiş ve Mahmut Şevket Paşa'yı öldürmüştür. Bu olay üzerine, İttihatçı yönetim daha da sertleşmiş ve muhalifler idamda dahil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Böylece partiler kapatılmadığı halde faaliyetlerine son vermiştir.²⁹⁷

Aynı yıl (1913) İttihat ve Terakki cemiyet/fırka ikiliğine son vererek kendisini siyasal parti ilan etmiştir.²⁹⁸

1914'de yapılan ve sadece İttihatçıların tek parti olarak katıldığı seçimler sonucunda meclis yeniden açılmışsa da, hem 1. Dünya Savaşı koşulları hem de iktidarın muhalefeti sindirme çabaları, herhangi bir muhalefet örgütlenmesine olanak bırakmamıştır. Parlamento dışında da örgütlü veya örgütsüz ciddi bir muhalefetle karşılaşılmemiştir. Bu döneme (1913) kadar yoğun şekilde gözükken grevler ve işçilerin örgütlenme çabaları da bu dönemde artık görülmemiştir. Böylece İttihat ve Terakki hiçbir muhalefetle karşılaşmadan, bir yandan savaşa uğraşırken, öte yandan Türkçülük temeline dayalı politikasını uygulamaya koymuştur. Ekonomik yapıda ulusal burjuvazi yaratmaya yönelik önlemler almıştır. Kendi içerisinde de tartışmalar ve mevki kapma kavgaları olmuştur. Ancak bunlar tutarlı bir parti için muhalefet niteliğine bürünmemiştir.²⁹⁹ Bu dönemde yeni toplumsal bir sınıf

²⁹⁷ TEZİÇ, a.g.e.,s. 208

²⁹⁸ TANÖR, a.g.e.,s.25

²⁹⁹ TURGUT, a.g.e., s.248

olarak baştan beri yaratılmak istenen Müslüman-Türk burjuvazi oluşmaya başlamıştır.³⁰⁰

Ulusal bir burjuvazi yaratma teşebbüsleri 1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kesin olarak iktidara gelmesiyle başlar. Daha 1908 Devrimi'yle birlikte Yahudi ve Türk burjuvazisi, Rum ve Ermeni Burjuvazisinin ayağını kaydırma yollarını aramaya başlar. 1910,1911-1913 yıllarında müslümanlara ait kapitallerle bankalar kurulur. Bu yıllarda alınması gerekli dış yardım ise Almanya'dan sağlanır. Şayet Fransız ve İngiliz sermayesine bağlı bulunan Rum ve Ermeni kapitalistlerin durumlarının sarsılması Alman emperyalizmine hizmet eden Türk şirketleri ile sağlanmaya çalışılmıştır.³⁰¹ Bu sayede batı tipi burjuva yaratmak isteyen İttihat ve Terakki, emperyalizmle işbirliği yaptığı için ancak "komprodor" yaratabilmiştir.³⁰²

Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da iktidardaki burjuvazinin alt sınıflarının "yaratılmak istenen burjuva sınıfı"na yani gerçek yuvalarına sızramaları olmuştur. İktidar nimetlerinden yararlanıp pek çok ittihatçı ve daha sonra Kemalistler "firma sahibi" olmuşlardır. 1917 yılında bu sıçrayış işi için kullandıkları en önemli araç "İtibari Milli Bankası" olmuştur. Daha ilerde "İş Bankası" ve "Ordu Yardımlaşma Kurumu" bu araçların devamı olacaktır. Bu konuya ileride yer geldiğinde değineceğiz.³⁰³

³⁰⁰ Korkut BORATAV, Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yay., İstanbul, 1989, s. 18 ayrıca, Zafer TOPRAK, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yay., Ankara, 1982, s. 21

³⁰¹ YERASIMOS, a.g.e., s.16

³⁰² KÜÇÜKÖMER, a.g.e., s. 87

³⁰³ KÜÇÜK, a.g.e., s.63 ayrıca KÜÇÜKÖMER, a.g.e.s. 87-88 vd.

3.3.3. ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI DÖNEMİ

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi üzerine, İkinci Meşrutiyet'in son İttihatçı Hükümeti'nin istifasıyla yönetim yine padişah ve geleneksel Saray Paşaları'nın eline kalmıştır. Bu dönemdeki kurulan hükümetlerde Meşrutiyet'in ana muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf'ın yönetime ağırlığını koyduğu görülmüştür. Böylece siyasal mücadelede İttihatçı-İtilafçı çekişmesi yine hakim olmuştur. Çünkü İtilafçılar yönetimden yana ağırlıklarını koyarlarken, İttihatçılar ise Müdafa-i Hukuk örgütlemelerinde ve Saray ve onun hükümeti karşısında yer almışlardır. Ancak bu dönemde gerçek anlamda bir siyasal mücadeleden söz edilemez. 1919 yılında seçimler yapılmış ve seçimlere çok sayıda siyasal parti katılmıştır. Müdafa-i Hukukçular'ın başarılı olduğu bu seçimlerden sonra açılan son Mebusan Meclisi'nin basılarak dağıtılması üzerine artık parlamento düzeyinde iktidar-muhalefet mücadelesinin de olanağı kalmamıştır. Bundan sonra Müdafa-i Hukukçular, İstanbul Hükümeti'ne karşı muhalefetlerini (TBMM açılıp Ankara Hükümeti kuruluna dek) toplumsal çerçevede yürütmüşlerdir. Ancak siyasal mücadelede bu dönem için asıl ele alınan konu, emperyalizm ve işbirlikçileri ile mücadele olmuştur.³⁰⁴

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve Mütareke Hükümetleri'ne muhalefetin öncülüğünü yapan Müdafa-i Hukukçular çok çeşitli grup ve partilerden oluşmuştur. Öncülüğünü İttihat ve Terakki ile ilişkisi olup da onun aktif faaliyetlerine karışmamış olan (Mustafa Kemal gibi) genç subaylar oluşturmuştur.³⁰⁵ Bunlardan başka tıpkı 2. Meşrutiyet'in başlarındaki gibi, İttihatçıların iktidardan

³⁰⁴ KAYALI, .a.g.e, s.1439-1440, TURHAN, a.g.e.s. 107

³⁰⁵ TURHAN, a.g.e. s.96

uzaklaşmaları ile birlikte yoğun şekilde ortaya çıkan siyasal partiler de harekete katılmışlardır. Bu partilerin bir kısmı (Teceddüt ile Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası) İttihatçılar tarafından kurulmuştur. Ancak, Müdafa-i Hukuk Grubu'nun siyasal particiliğın reddini siyasal bir ilke olarak kabul etmesi sonucu ulusal mücadelede asıl rolü yurdun çeşitli bölgelerinde kurulan "cemiyetler" oynamıştır.³⁰⁶

Müdafa-i Hukuk Grubu'nun Ulusal Mücadele'yi kazanması için ekonomik gücü ve köylü üzerindeki nüfuzu açısından Anadolu eşrafına gereksinim duyması, onun bu tabakayı yanına çekmek için çaba göstermesini zorunlu kılmıştır. Anadolu eşrafı da milliyetçiliğinden çok maddi çıkarından ötürü emperyalistlere karşı kurulan cepheye katılmıştır.³⁰⁷ Böylece İttihatçılar'ın ve İtilafçılar'ın ortak amaç doğrultusunda tekrar geçici ittifakı güneme gelmiştir. O dönemde subaylar bile bu ikili yapılanmaya uygun gruplar halindedir. Önemli bir bölümü Mustafa Kemal'in zorlamaları ile harekete katılmışlardır.³⁰⁸

Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919) Müdafa-i Hukukçular yada toplumsal kökeni dikkate alınarak söylenecek olursa, küçük burjuva kökenli asker-sivil bürokratlar ve aydınların, orta sınıfı oluşturacak olan serbest meslek sahipleri ve eşrafla kurduğu ittifakın ilk toplandığı yer olmuştur.³⁰⁹

³⁰⁶ Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 2, (Mütareke Dönemi), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 1-50

³⁰⁷ Cem, a.g.e., s. 285

³⁰⁸ Aynı eser, s.286

³⁰⁹ ERGİL, a.g.e,s.23

Kongreye oranları itibariyle; %33 bürokrat, %16 serbest melek, %28 Ticaret-tarım burjuvazisi(eşraf) ve bankacı, %7 din adamı katılmıştır, %10'unun mesleği hakkında bilgi yoktur.³¹⁰

Bu Kongre'de özellikle Trabzon temsilcilerinin verdikleri önergeden de anlaşılacağı gibi, Liberal muhalefet kanadı olarak ortaya çıkmaları olayı, daha sonra T.B.M.M. döneminde ve özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde açıkça ortaya çıkacak tutumların ilk belirtisi olma yönünden ve Türkiye'nin yeni üretim tarzı ve egemen sınıflarının ne olacağını belirmesi açısından önem taşır. Söz konusu önergede, özel teşebbüse ayakbağı olacak merkezîyetçi devlet politikasına karşı çıkılmış ve yabancı sermayenin önünün açılması istenmiştir.³¹¹

Anadolu dışındaki eşraf ile İttihat ve Terakki'nin uyguladığı ekonomik politika sayesinde henüz oluşmaya başlamış olan ulusal burjuvazi başlangıçta bur ittifakın dışında kalmıştır. Bunlar zamanla işgalci devletlerin uygulayacakları siyasetten zarar göreceklərini anladıktan sonradır ki harekete katılmışlardır.³¹² Şayet emperyalistler Rum ve Ermeni burjuvazisini canlandırmayı ve kendi uydularında bunlara ulusal devlet kurdurmayı hedeflemekteydiler. Bu durum Türk eşrafının tasfiyesi ve yerine Rum ve Ermeni eşrafın geçmesi demek olacağında eşraf, savaşa desteğini sonradan vermiştir.³¹³

İstanbul ve İzmir'in büyük sanayi ve ticaret komprodor burjuvazisi ise bu ittifakta yer almadıkları gibi Bağımsızlık

³¹⁰ TURHAN, a.g.e.,s.104-108

³¹¹ YERASIMOS, a.g.e., s.43; KÜÇÜK, a.g.e, s.23; TURGUT, a.g.e.,s. 249

³¹² TURGUT, a.g.e., s.249

³¹³ YERASIMOS, a.g.e., s.25-27

Mücadelesi'ne de hiç katılmamışlardır. İzmir'in İşgali öncesinde bunların siparişleri üzerine terzilerin "harıl harıl" Yunan bayrağı diktikleri bilinmektedir. Ve yine ülkenin bölüşülmesi esnasında bu burjuvazi, İngiliz yanlısı eski liberal partiyle (Hürriyet ve İtilaf Fırkası) ittifaka girmek üzere İttihat ve Terakki'yi terk etmekte ve itilaf devletleri ile anlaşma yolları aramakta idi.Öte yandan besbelli ki büyük burjuvazinin İngiliz ve Fransızların, Osmanlı Devleti'nden arda kalan topraklar üzerinde bir himaye düzeni kurmalarıyla kaybedecekleri hiç bir şey yoktu.³¹⁴ Komprodor burjuvazinin ulusu ve dini sermaye olduğu için aslında kendi (normal) sınıfsal davranışını sergiliyordu.

İlginç olan realite şudur ki, bu anti-emperyalist mücadeleyi yürütenler Jön Türk rejimini oluşturan güçler koalisyonu olmuştur. Yani Osmanlı Devleti'nin son dönemine hakim olmuş olan modern asker-sivil bürokrasi, Türk ve İslâm kent küçük burjuvazisi ve kırsal alanın egemen gücü olan büyük toprak burjuvazisidir. Eldeki bilgilere göre bu mücadeleye, senelerce Avrupa yaylalarından Yemen çöllerine kadar yayılan bir alanda maceracı seferlerde kırıldığı halde ellerine hiç bir maddi ve manevi olanak geçmeyen köylü kitlelerinin girmesi oldukça gönülsüz, hatta "cebren" olmuştur.³¹⁵ Bunları savaşa sokmada eşraf aracı olarak kullanılmıştır. Daha 1917 yılında asker kaçaklarının sayısı 300 bindir.³¹⁶ İsmet İnönü'nün, hatıralarından "sabah, silah altına

³¹⁴ Aynı eser, s.23 ayrıca, TUNÇAY, a.g.e., s.1447

³¹⁵ ERGİL, a.g.e.,s.20

³¹⁶ YERASIMOS, a.g.e., s.20-21

alıyoruz, akşama bir de bakıyoruz ki, kaçmışlar" ifadesi bu olgunu gözlenmesi işidir.³¹⁷

İşçilerin ise bu ittifakda önemli bir güç olarak yer almadıkları ve Ulusal Mücadele'de etkinlik taşımadıkları söylenebilir. Ancak bu dönemde işçilerle ilgili çeşitli parti ve cemiyetlerin kurulduğu, bunlardan özellikle "Türkiye Sosyalist Fırkası"nın işçiler üzerinde grevler ve işgalleri kınayan gösteriler yapılmasını sağladığı görülmüştür.³¹⁸ İşçilerin Ulusal Mücadele'de etkin rol oynayamamalarını sebebi: en başta bunların niceliksel olarak sayılarının düşük olması ve niteliksel olarak da türdeş olmamalarında aranmalıdır. Savaş eşiğinde Osmanlı ülkesinde toplam 75 bin kadar işçi bulunmaktaydı ve bunların ancak %15'i Türk'dü³¹⁹ Ayrıca bu toplumsal sınıfın büyük bir bölümü "İşgal" altındaki İstanbul ve İzmir şehirlerindeydi. Bu şehir proleteryası Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar milli mücadeleye karşı güçlerin denetimi altında kalacaktı.³²⁰

Sivas Kongresi ile Müdafa-i Hukuk örgütlenmesi yurt çapına yayılmıştır. Oluşturulan ittifakın asıl amacı kuşkusuz Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması olmuştur. Yoksa eşraf ve bürokratlar Saltanat ve Hilafet'in kaldırılması konusunda bir ittifak yapmış değildiler. Hata aydınlar ve bürokratlar dinsel çevrelere, Bağımsızlık Savaşı ile Saltanat ve Hilafet'i koruyacaklarını bile söylemişlerdi. Yani onları kandırılmışlardı.³²¹

³¹⁷ Cem, a.g.e., s.284

³¹⁸ TURGUT, a.g.e., s.249-250; TUNÇAY, a.g.e., s.1448 vd.

³¹⁹ ERGİL, a.g.e., s.21-22

³²⁰ YERASİMOS, a.g.e., s.22

³²¹ KONGAR, a.g.e., s.150

Bu Kongre'nin de mesleksel yüzdeleri şu şekildedir: %42 bürokrasi, %13,1 serbest meslek, %15.7 ticaret-tarım ve bankacılardan oluşan burjuvazi, %7.8 din adamı. Temsilcilerin %20.9'u hakkında bilgiye sahip değiliz.³²²

Bu ulusal ittifak farklı sınıf ve çıkarlardan oluşturulduğu için ilk T.B.M.M. açılır açılmaz (23 Nisan 1920) farklı görüşler ortaya atılmış, her biri kendine göre programlar yapan çeşitli gruplaşmalar olmuştur. Bu meclisi oluşturan toplumsal sınıflar eşraf, büyük mülk sahipleri, Doğu'daki feodal unsurlar, büyük şehirlerdeki küçük ve orta burjuvazi kökenli asker-sivil bürokratları.³²³ Bu sınıfların farklı çıkarları sebebiyle birbirlerine muhalefet etmeleri ve meclisin çalışmasını engellemeleri sebebiyle Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu'nu oluşturarak diğerlerini ortadan kaldırmış ve meclisin birliğini sağlamıştır. Ancak başlıca iki karşıt kutupda toplanan görüş ayrılıkları (İslamcı-muhafazakar/Laik-Batıcı) devam ettiği gibi, zamanla bu kez Müdafa-i Hukuk Grubu'nun kendi içinde Birinci ve İkinci Grup şekline bir ayrılma olmuştur. Batıcı-Laik olan Kemalistler Birinci Grup ve Muhafazakar İslamcı olan Şeriatçılar ise ikinci Grubu oluşturmuşlar ve alınacak kararlarda birbirlerine muhalefet etmişlerdir.³²⁴

İttihat ve Terakki'nin devamı olmasından gücünü alan Kemalistler bu çatışmada üstün gelmişler ve; anayasa hazırlanması, bakanların seçilmesine ilişkin yasa, Lozan

³²² TURHAN, a.g.e., s.105; YERASİMOS, a.g.e., s.46-49

³²³ YERASİMOS a.g.e., s.70

³²⁴ KONGAR, a.g.e., s.150

Konferansı, Saltanatın kaldırılması gibi konularda görüşleri doğrultusunda yasalar çıkartmışlardır.³²⁵

Meclisin bu ilk döneminde göze çarpan bir olgu da bizzat hükümetin girişimleri sonucu bazı milletvekilleri tarafından kurulan "Türkiye Komünist Fırkası" ve "Yeşil Ordu" gibi güdümlü nitelikteki örgütlenmelerin varlığıdır. Türkiye Komünist Fırkası'nı bizzat Mustafa Kemal kurdurmuştur. Resmi Komünist Partisi o dönemde, yükselen ilerici hareketin önünü kapamayı amaç ediniyor. Doğrudan doğruya, işçi ve emekçi yığınlarının, ilerici siyasal hareket etrafında birleşmelerini önlemeyi amaçlıyordu. 1919-1923 dönemi işçi hareketlerinin yabancı sermayeli kuruluşlara ve emperyalizme karşı örgütlenme dönemi olmuştur. Resmi Komünist Partisi işçi hareketini saptırma amacını da bu sebeple güdmüştür.³²⁶ Bu sebeple bu partileşmeye etkin bir muhalefet olarak hiç bakamayız. Toplumsal tabanı da yoktur. Partiyi Mustafa Kemal kurduğu gibi tehlikeli gördüğü anda da kapattırıştır.³²⁷

Meclisteki çatışmanın yapısına baktığımız zaman özde laik-şeriatçı görünümünde üst yapı çatışmasıdır. Ekonomik liberalizm ve/veya kapitalist sistem gibi konularda sınıfsal bir çatışma yaşanmamıştır. Her iki grup da bileşimi açısından farklı tabakalardan oluşmuştur. Gruplar arasında yer değiştirmeler bu sebeple olmuştur. Kısaca her iki grup da küçük burjuva kökenlidir. Birinci grubun gücü önderlik yaparak askeri bir Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış olmasından ileri gelmektedir.³²⁸

³²⁵ TURGUT, a.g.e., s.251

³²⁶ KÜÇÜK, a.g.e. s.29-39

³²⁷ TURGUT, a.g.e., s.252

³²⁸ TURGUT, a.g.e., s.253

1. Meclis'e mesleksel açıdan bakacak olursak; asker-sivil bürokrasini oranı %43'dür, serbest meslekle uğraşanların oranı %20'dir, ticaret ve sanayi ve bankacılıkla uğraşan burjuvazinin oranı %19'dur, din adamlarının oranı ise %17'dir.³²⁹

Meclis 2. Dönem seçimlerinde, İkinci Grup tasfiye edilmiş ve üyeler hep birinci Grupdan seçilmiştir. Birinci Grup ise dokuz ilkelik programıyla "Halk Fırkası" adında partiye dönüşmüştür. Seçimlerden sonra 11 Ağustos 1923 tarihinde 2. T.B.M.M. Kemalistlerin tam hakimiyeti ile açılmıştır.³³⁰

Ortak amacın gerçekleştirilmesi yani Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılması ile ittifak bozulmuş ve Kemalistler gerçek amaçlarını uygulamaya başlamışlardır. Saltanat ve Hilafetin kaldırılması, Cumhuriyet'in ilânı, Laiklik ilkesinin resmileştirilmesi dinsel muhalefete karşı uygulamaya geçirilmiştir. Yeni dönem artık küçük burjuva kökenli asker-sivil bürokrasi ve aydınların eşraf ve (savaşa hiç katkısı olmayan) büyük tüccarlar ve feodal güçler ile koalisyonun dönemi olacaktır.³³¹ Hedef gelişmiş bir kapitalist toplum ve burjuva sınıfı egemenliğidir.

3.4.) SİYASAL PARTİLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

3.4.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE SİYASAL PARTİLER

Buraya kadar ki anlattıklarımızda Osmanlı üretim tarzını, toplumsal sınıflarını ve siyasal yapısını aydınlatmaya çalıştık. Siyasal partilerin nasıl oluştuğu üzerinde durduk. Konumuzun anlaşılması açısından son dönem Osmanlı Toplumunda hangi

³²⁹ TURHAN, a.g.e., s.107

³³⁰ KONGAR, a.g.e., s.151

³³¹ TURGUT, a.g.e., s.253

siyasal partiler yaşamış, bunların ortaya çıkış gerekçeleri, sürekli olup olmadıkları, ideolojileri hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

3.4.1.1. İTTİHAT VE TERAKKİ (İKTİDAR PARTİSİ)

İncelediğimiz dönemin ilk ele alınması gereken partisi İttihat ve Terakki'dir. Şayet bu komite ve parti döneme damgasını vurmuş bir oluşumdur. İktidar partisidir.

"Bu cemiyet ilk olarak "İttihad-ı Osmani" adı ile İstanbul'da Askeri tıbbiye mektebinde kurulmuştur (3 Haziran 1889). Aynı yıl Paris'deki Jön Türk'lerin lideri Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurulmuş ve cemiyet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır."³³²

İttihat ve Terakki'yi kuran gençlerin gerekçeleri-İmparatorluğu kurtarmak olmuştur. Kongar'a göre diğer partiler gibi İttihat ve Terakki'de ideolojiden yoksun bir partidir.³³³

Önceleri bir öğrenci kuruluşu olan parti daha sonraları yurt içi ve yurt dışı örgütlenme yoluna gitmiştir. Ancak örgütün şubeleri arasındaki anlaşmazlıklar güçlü bir hareket olmasını önlemiş ve bölünmeler olmuştur. İlk aşamada Abdülhamit İstibdat'ına karşı İstanbul şubesi padişahı tahttan indirmeyi isterken, Ahmet Rıza önderliğindeki Paris şubesi buna karşı çıkmıştır. Bu ise padişahın işine yaramış ve Jurnalciler sayesinde geniş sürgünler ile örgüt darbe yemiştir. Paris'deki 1902 Kongresinde örgüt birleşeceği yerde bölünmüştür, ve ortaya iki cemiyet çıkmıştır. Ahmet Rıza Bey Grubu "Terakki ve İttihat Cemiyeti"ni kurmuştur. Bu oluşumun ideolojik

³³² Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler-Cilt:1 (2. Meşrutiyet Dönemi), Hürriyet Vakfı Yay., İst., 1988, s.19

³³³ Emre Kongar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, 1. Cilt, Remzi Yay., İstanbul, 1985 s.89 vd.

beğenisi Auguste Comte ve pozitivismden yana olmuştur. Prens Sabahattin Bey Grubu ise "Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"ni kurmuştur. Bu oluşumun da idelolojik beğenisi Demolins ve Le Play'in,ilmi içtima doktrini olmuştur. Diğer bölümde anlatılacağı üzere bu ikileşme ve çatışma Türkiye'de siyasetin de ana belirleyicisi olmuştur.³³⁴

Bununla beraber şu bir gerçektir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmp. da İstibdat'a karşı yönelen ilk siyasi örgüt olmamıştır. Bu cemiyetin kökleri Genç Osmanlılar Hareketine dayanmaktadır. Her iki oluşumun da amacı padişahlık makamına dokunmadan bürokrasiyi ele geçirmek ve meşruti bir anayasal düzen oluşturulmasını sağlamaktır.³³⁵

Yukarıda bahsettiğimiz cemiyet içi bölünmeden sonra cemiyet öğrenci çevresinden çıkıp, tutucu bürokrat kesimin yönetimine geçip gizli cemiyet gölgede kalmıştır. "Üstelik Pozitivist Ahmet Rıza Bey ve Grubu ile sürekli çatışma durumundadır."³³⁶

İttihat ve Terakki'nin asıl gücünü ortaya koyması ikinci meşrutiyet ile olmuştur. "Abdülhamit'in baskı yönetimi, sonunda 1908 yılında Genç Türkler devrimi ile yıkıldı. Baskı dönemi sırasında, aralarında, "Hürriyet", "Vatan ve Hürriyet" gibi dernekler de bulunan bir çok gizli örgüt kurulmuştu. Bu örgütler, "Terakki ve İttihat Cemiyeti" adı altında birleşti. "Terakki ve İttihat Cemiyeti" ise daha sonra "İttihat ve Terakki Komitesi"ne dönüştü..." İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde güçlenen Genç Türk Akımı

³³⁴ T.Z. Tunaya, a.g.e., s.20-21

³³⁵ Şerif Mardin, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yay., İst., 1989, s. 30

³³⁶ T.Z. Tunaya, a.g.e., s.21

toplumsal bir akım ve eylem değildi. Ve fakat siyasal nitelikte idi. yukarıda da bahsettiğimiz gibi İstibdat Rejimi'ne karşıydı. Bu cemiyet içerisindeki askerler 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmişlerdir. Bu olayın hemen ardından 31 Mart'ta karşı devrimci bir hareket ortaya çıkmıştır. Yabancı destekli şeriatçılar, kısa zamanda bu hareketin askeri kanadı tarafından bastırılmıştır. Ve Abdülhamit de Tahttan indirilip, Selanik'e sürgün edilmiştir. "31 Mart olayından sonra, ordunun "İttihat ve Terakki Cemiyeti" içindeki rolü daha da önem kazandı."³³⁷

İttihat ve Terakki'nin asıl önemi başta da söylediğimiz gibi ilk siyasal parti olmasıdır.³³⁸

Politika açısından İttihat ve Terakki, 1908'den sonra kesin iktidarı sırasında zikzaklar çizmiştir. En başta, dağılmanın önlenmesi için "Osmanlıcılık" politikası uygulamaya çalışmış ancak topraklar birer birer elden çıkmaya başlayınca kendi ruh haline uygun olarak "Türkçülük" akımına aşırı ilgi göstermiştir. Ve sonuçta hayalperestliğini uygulamak isteyince İmparatorluğun yıkılmasına sebebiyet vermiştir.³³⁹ İttihat ve Terakki belirli ölçülerde C.H.P. bünyesinde de yaşamıştır dersek hata etmiş olmayız. İttihat ve Terakki Milli Mücadele yıllarında değil, Cumhuriyet Dönemi'nde de yaşamaya devam etmiştir.³⁴⁰

Ayrıca ne siyasal ne sosyal ne de ekonomik çözümler getirebilmiştir. Toplumsal tabandan yoksun bir hareket olarak

³³⁷ Kongar, a.g.e., s.70-71

³³⁸ Hilmi Ziya Ülken, Siyasi Partiler ve Sosyalizm, Anıl Yay., İst., 1963, s.59

³³⁹ Mehmet Turhan, Siyasal Elitler, Gündoğan Yay., Ank., 1991, s.95-103

³⁴⁰ Akşin, a.g.e., s.1435

yaşamış asker/sivil bürokrat iktidarının simgesi olmuştur. Tepeden inmece siyasa-sosyal geleneğin devamı mahiyetindedir.

İstibdata karşı hürriyet sloganları ile göreve gelmiş ancak kendisi de İstibdat uygulamaştır.³⁴¹

"Cemiyet-Fırka yapılarını iç içe yaşatmanın bunalımları ortamında İttihat ve Terakki'yi on yıla yakın iktidar yaşamını Birinci Dünya Savaşı yenilgisiyle noktalamıştır... (Bu son aynı zamanda devletin de sonu olmuştur.) Mondros Mütarekesi'yle açılacak dönemin daha başlarında İttihat ve Terakki son kongresini yapmıştır (14 Kasım 1918). Bu kongrede kendini feshettiğini ilan eden parti, tarihe karıştığını ve bir partiye, Teceddüt (yenilik anlamına) Partisi'ne dönüştüğü kararını da almıştır.³⁴²

3.4.1.2. MUHALEFET PARTİLERİ

İttihat ve Terakki gerçekten de dönemin tek iktidar kaynağı olmuştur. Fakat kendisi bir çözüm olamadığı için bu partinin karşısına çeşitli siyasi ve ekonomik görüşlü muhalefet partileri çıkmıştır. Şimdi bunları inceleyelim.

3.4.1.2.1. FEDAKARAN-I MİLLET CEMİYETİ

1908 Devrimi'nden sonra kurulmuştur. Kurucuları, Abdülhamit İstibdat'ından kaçan ve onun yönetimi son bulduktan sonra sürgünden gelen kimselerdir. Yani kendilerine millet fedakârları diyen bu kişiler siyasal madur olanlardır.

"Fedekâran-ı Millet Cemiyeti, adı şantaj ve komplo hareketlerine karışmış, hayır cemiyet ile siyasal parti arası bir topluluktur... Cemiyet 1908 seçimlerine katılmadığı gibi bu konuya

³⁴¹ Aynı eser, s.95-103

³⁴² Tunaya, a.g.e., s.37

ilgisiz de kalmıştır. Parlamentoda da üyesi olmamıştır... Cemiyet İttihat ve Terakki karşısında genel muhalefet tezlerini işlemiştir. Tek parti yönetiminin sakıncalarına dikkati çekerek İttihatçıları sert bir dille eleştirmiştir... Cemiyet önemsiz bir kuruluş olarak yaşamış ve İttihatçıların müdahalesi ile 31 Mart olayından sonra siyasi arenadan silinmiştir."³⁴³

Yani bu partinin ne toplumsal tabanı olmuştur ve ne de sürekliliği. İdeolojiden de yoksundur.

3.4.1.2.2. OSMANLI AHRAR FIRKASI (FIRKA-İ AHRAR)

Ahrar Partisi, İttihatçılar karşısında Prens Sabahattin'in ademi merkezietçi politikasını kendisine politika edinmiştir.

"Fırka 1908 Eylül'ü başında kurulmuş ve 1908 genel seçimleri öncesinde gerçeğe en yakın partileşme teşebbüsü olmuştur..." Ahrar'ın İngiliz siyasal partilerini taklit ettiği öne sürülmüştür... Bu parti Meşrutiyet'in ilk siyasal partilerinden birisidir ve Kanun-i Esasi'de cemiyet hürriyetiyle ilgili değiştirmeler yapılmadan, cemiyetler kanunu çıkarılmadan önce kurulmuştur. Seçimlerde İttihatçılarla mücadele etmeyi göze almış ve seçimlere yalnız İstanbul'dan katılmıştır. Fakat bu şehirden tek mebus bile çıkaramayıp yenilgiye uğramıştır... Ahrarcılar 1900'lerden kalma tezleri tazeleyerek İttihatçıların karşısındaki yerlerini almışlardır. Bu tezlerin başında, Osmanlı ülkesindeki etnik unsurlara eşitlik tanınması, giderek yerinden yönetime dayanan bir siyasal düzenin kurulması geliyordu. İttihatçılar ise bu tezler karşısında onları bölücülükle suçluyorlardı. Bu partinin diğer partiler ile ilişkilerinde

³⁴³ Tunaya, a.g.e., s.131-135

en dikkat çekici şey Ermeni ayrılıkçılar ile işbirliği yapmış olmasıdır. Ahrarcılar istedikleri yönetimin oturması için (Abdülhamit ve İttihat ve Terakki'den kurtulmak için) 31 Mart Olay'ını desteklemişlerdir.³⁴⁴

Parti türleri içerisinde Ahrar bir kadro partisidir ve demokratik bir iç yapıya sahiptir. Bir bürokratlar grubudur. Gerektiğinde komitacılık yapmışlardır. (Toplumsal tabandan yoksun olan) parti gelişme olanağı bulamadığı için örgütlenememiştir. Sadece İstanbul'da Genel merkezini kurabilmiştir.

Osmanlı Ahrar (serbest olanlar) Fırkası gizli bir cemiyetten partiye dönüşmüştür. Bu liberaller ilk zamanlar tutucu değillerdi. Ancak kısa zamanda geniş gerici bir çevre ile kucaklaşan Ahrar Partisi 31 Mart Olay'ı ertesinde kapatıldı.³⁴⁵

3.4.1.2.3. OSMANLI DEMOKRAT FIRKASI

"Jön Türk Hareketi içinde önemli roller oynayan Dr. İbrahim Temo, Mısır'da bulunan ve İttihatçılarla olan anlaşmazlıkları nedeniyle İstanbul'a dönmeyen eski arkadaşı Dr. Abdullah Cevdet'in de dolaylı yardımıyla 1906-1907 yılında kurulmuş olan Selamet-i Umumiye Kulübü'nü bir siyasal partiye dönüştürmeyi başarmıştır. 1909 da kurulmuştur. İttihat ve Terakki'nin kamuoyunda verdiği kötü izlenimden yararlanmak isteyen

³⁴⁴ Tunaya, a.g.e., s.142-148, ayrıca Emre Kongar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1, Remzi Yay., İst., 1985, s.145

³⁴⁵ Mehmet Turhan, a.g.e., s.101, ayrıca bkz., Nükhet Turgut, Siyasal Muhalefet, s.245 ve Akşin a.g.e., s.1429

demokratlar daha tüzükleri bile ortada yok iken 31 Mart Olayı'nı desteklemişlerdir. 1908 seçimlerine katılmamıştır.³⁴⁶

İdeolojik sahnede çoğulculuk isteyen demokratlar İttihatçılar ile çatışmışlardır. Toplumsal tabanı olmayan bu parti, salt siyasi ilkeler ile yetinen bir kadro partisi olarak yaşamıştır. Eski bir klüb'e ve tanınmış bir lidere sahip olması dolayısıyla yirmiye yakın yerde örgütlenebilmiştir. 1911'den sonra pek bir varlık gösteremeyen parti, Mütareke döneminde bir ara "Yeni Demokratlar" olarak görülecektir.

Parti 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılma kararı almıştır. Ancak bu karardan daha önce üyelerinden bazıları Osmanlı Sosyalist Partisi'ne katılmışlardır. Sonuç olarak tabandan yoksun, süreksiz bir küçük parti olarak yaşamıştır diyebiliriz.³⁴⁷

3.4.1.2.4. İTTİHAD-I MUHAMMEDİ FIRKASI

"İttihad-ı Muhammedi (Muhammet'ci birlik, anlamına) adlı siyasi parti, 31 Mart Olayları'ndan on gün önce, parlamento dışında kurulmuş klerikal, gizli ve ihtilalci eğimli bir partidir." 1909'da kurulmuştur. Parti kurucuları, üyelerine Muhammedi'ler adını vermiştir ."Fırka 31 Mart Olayları içinde, gazetesi Volkan'ın yayınlarına dayanılarak bu hareketlerin baş yöneticisi durumunda görüldüğü için, 31 Mart Vak'ası ile özdeşleşmiştir." Seçimlerden sonra kurulduğu için seçimlere girememiştir. Partinin asıl başı Hz. Muhammed olarak açıklanmıştır. İleride Ortadoğu'da örneklerinin

³⁴⁶ Tunaya a.g.e., s.178 ve Nükhet Turgut, a.g.e., s.246

³⁴⁷ Tunaya, a.g.e., s.171-178

görüleceği gibi bir çeşit "Halk İslâmlığı"nın temsil ettiği iddiasındadır.³⁴⁸

Bu partinin baş hedefi ittihatçılar olmuştur. Şeriatçı oldukları için Batıcı hareketlerin düşmanı idiler. Bu parti en yakın ilişkiyi Ahrar ile kurmuştur.³⁴⁹

Fırka, ticaret ve iktisat alanında da bazı girişimler önermiştir. Örneğin kendi adını taşıyan bir denizcilik şirketi kurmayı planlamıştır.

Geniş olmasa da örgütlenme olanakları bulmuştur. Partinin bir aylık ömrü olmuştur. Parti askerlere el atmış onları tabii üye olarak kabul etmiştir. Onların siyasallaşmasını gizli fikirleri için desteklemiş ve istemiştir.³⁵⁰

Parti bir nevi 31 Mart Olayı'nın ideolojisinin ve yönteminin hazırlayıcısı gibi gözükmektedir. Bu sebeple de olaydan hemen sonra kapatılmış ve üyeleri idama varan cezalara çarptırılmıştır. Bu parti de parlamento dışında doğmuştur. Ancak göreceli de olsa ideoloji ve tabana sahiptir.³⁵¹

3.4.1.2.5. HEYET-İ MÜTTEFİKA-İ OSMANİYE

1909 yılında kurulmuştur.

"31 Mart Olayları'nın ilk gününde "Osmanlı Ahrar Fırkası"nın görüşlerini yayınlayan "Osmanlı" Gazetesi tarafından kurulması önerilen, partiler arası -hatta üstü- bir kuruluştur.

³⁴⁸ Şerif Mardin, "İslamcılık" Tanzimat'dan Cuhuriyet'e, Türkiye Ans., Cilt 5, İletişim Yay., s.1403

³⁴⁹ Kongar, a.g.e., s.146

³⁵⁰ Tunaya, a.g.e., s.182-198

³⁵¹ Nühket Turgut, Siyasal Muhalefet, s.245 ayrıca, Akşin a.g.e.,s.1424

Siyasal proğramı vardır ve bir koalisyonu öngörmüştür. Kurucu olarak dernek ve gazeteler vardır.

İttihat ve Terakki'nin de kurucuları arasında görölmesi ilgi çekicidir. Fakat, İttihatçılardan, bu katılımı bir oyalama taktiği sayılmıştır.

Aslında, ölü doğmuş olan bir kuruluş, Ahrarcıların çaresizliğini belgelemiştir. İttihat-ı Muhammedi ve Fedakaran-ı Millet Cemiyetleri bu kolektif davranış dışında bırakılmışlardır.³⁵²

3.4.1.2.6. MUTEDİL HÜRRIYETPERVERAN FIRKASI

"Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, II. Meşrutiyet Parlamentosu içinde kurulmuş olan ilk siyasal partidir. Ahrar Fırkası'nın varlığına son vermesi üzerine, muhalif mebuslar yeni bir parti kurmayı düşünmüşlerdir." 31 Mart ertesinde estirilen İttihat İstibdat'ı sırasında muhalif bir örgüt kurmak çok güçtü. Bu yeni parti ise Ahrar'ın yeni bir göröntüsü idi. Parti 1908 seçimlerinde seçilmiş mebuslarca kurulmuştur. Özellikle azınlık mebuslarınca kurulmuştur.³⁵³

Parti yaşadığı sürece İttihat ve Terakki'nin yıpratılması için uğraşmıştır. Mutedil (ılımlı anlamına) Hürriyet Perveran Fırkası kendinden önceki ve sonraki partilerin yapısal özelliklerini taşır. Üyeleri genellikle bürokrasi kesimindedir... Varlığı çok kısa sürdüğü için partinin yapısal özellikleri oluşmamıştır. Bu süre içinde pek örgütlenememiştir."

Partinin ideolojisi "Osmanlıcılık Politikası"dır. Osmanlı milleti kavramına inanmaktadır. Bu milleti oluşturan etnik

³⁵² Tunaya, a.g.e., .s.296

³⁵³ Nükhet Turgut, Siyasal Muhalefet, s.246

unsurlar arasında eşitlik istemektedir, "Ve Meşrutiyet rejimi ile bu durumun gerçekleşmesini, bunu da Mebusan Meclisi'nin iyi işleyip gerekli kanunları çıkarmasına bağlamaktadır." Böylece dağılmanın önleneceğine inanmaktadır. Parti programının ilgi çekici yönü diğer muhalefet partilerinin yerinden yönetimi (Adem-iMerkeziyetçi) olmasına rağmen bu parti merkeziyetçidir. Aksi halde Osmanlı Devleti'nin parçalanacağına inanmaktadır. "Programında ayrıca gezginci aşiretlere özel bir yer verilmiştir."

Parti 1909 yılında kurulmuştur. 1911 yılında ise "kendisinin de kurucularından olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır."³⁵⁴

3.4.1.2.7. ISLAHAT-I ESASİYE-İ OSMANİYE FIRKASI

Bu parti, "eski Stokholm Sefiri Şerif Paşa'nın kişiliğine bağlı bir hareket olmuştur." İttihad ve Terakki'nin içinde bilinen ve etkin bir kişi olan Şerif Paşa'nın, kendisine istemiş olduğu Londra Sefirliği verilmediği için İttihatçılara karşı cephe almıştır. "1909 yılı başında İttihat ve Terakki'den istifa eden Şerif Paşa, Ahmet Rıza Bey'in kendisini öldürtmek istediğini ileri sürerek Paris'e gitmiştir. O tarihte Fransa'da Radikal Sosyalist Partisi iktidardadır. Osmanlı aydınlarını etkilemek amacı ile Şerif Paşa kurdukları muhalefet örgütüne benzer bir isim vermeyi tercih etmiştir. "Fırka'nın, Fransızcada ki adı Osmanlı Radikal Partisi'dir.

"Bu parti yurt dışında kurulmuş bir siyasal parti örneği olmuştur." Fırkanın gizli örgütü olduğu iddia edilmektedir. Ve parti yurt dışında kurulduğu için yayınlarında etkili olmuştur. Ülke

³⁵⁴ Tunaya, a.g.e., s. 208-213

içindeki olayları sert bir muhalefet diliyle eleştirmiştir. Şerif Paşa Türkler dışındaki etnik unsurların, özellikle de Kürtlerin koruyucusu olduğunu açıklamış ve Fransız kamuoyu'nda ilgi çekmiştir.

Ülke dışında bir muhalefet olduğu için seçimlere katılamamıştır. Seçimleri eleştirip, etkilemeye çahşmıştır.

Fırka bir nevi kişisel parti olmuştur. Diyebiliriz ki Şerif Paşa'nın kişiliğinde ifadesini bulmuştur. Parti ülke içinde örgütlenememiştir.

Parti 1913'e kadar devam etmiştir. Bu tarihte -Bab-ı Ali olayından sonra- Paris'e kaçan Hürriyet ve İtilafçılarla birleşmiştir. Şerif Paşa, bu birleşmeden sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da başkanı seçilmiştir.³⁵⁵

3.4.1.2.8. AHALİ FIRKASI

31 Mart Olayı'ndan sonra bir süre suskunlaşan ve siyasal partilerin kapatılmaması sebebiyle Meclis içinde bir takım ittihatçılar tarafından suskunluk döneminin ertesinde kurulan bir partidir.³⁵⁶

"Ahalî Fırkası Meşrutiyet'in parlamento içinde kurulmuş, ikinci muhalefet partisidir. İttihat ve Terakki'den ayrılan Gümülcine, Karesi, Trablusgarp, Beyazıt, Burdur, Erzurum Mebusları tarafından kurulmuştur. İktidardan kopan bu grup 1911 yılına kadar parlamentoda sesini duyurmuştur." Parti siyasi programa sahiptir.

³⁵⁵ Tunaya, a.g.e., s.219-225

³⁵⁶ Nühket Turgut, Siyasal Muhalefet, s.246

Parti iki genel seçim arasında kurulduğu için seçimlere katılamamıştır. Parlamento da "Ahali Fırkası, Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası'yla beraber, İttihatçı çoğunluk karşısındaki iki küçük muhalefet partisinden birisidir. Ve bu iki küçük fırka, mebusan meclisinin yapısına çoğulcu ve çok partili bir nitelik kazandırmışlardır."

Partinin, parlamento dışındaki olaylara adının karışmasıyla beraber ilk defa parlamento içinde iktidar-muhalefet ilişkisini kurmuş ve İttihat'çıları yıpratmak için sert muhalefet yapmıştır.

İdeolojik olarak hayli muhafazakâr bir partidir. "Sosyal yönü çok zayıftır... Kurucuları arasında ağırlık ilmiyecilerdedir. Ve daima da Osmanlı bürokrasisi'nin molla ve hoca kesimini savunmuştur."

Meclis dışında örgütlenmesi zayıftır.

Parti, 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmış ve son bulmuştur.³⁵⁷

3.4.1.2.9. OSMANLI SOSYALİST FIRKASI

1910 yılında kurulmuştur. Partinin kurulduğu dönemde az çok özgürlükler sağlanmıştır.³⁵⁸ Son dönem Osmanlı toplumunda diğer akımlar gibi "Sosyalizm"de belirmeye başlamıştır. Bir kısım Osmanlı aydını, Sosyalizm'in, "kanaatkâr Osmanlı işçileri arasında değil ve fakat Avrupa amelesi arasında yayılabileceğini belirtirken; diğer bir kısım aydın -oldukça azınlıkta olmakla beraber- köylüleri, gündelikçileri, müstahdemleri de içine alan bir Osmanlı proleteryasından söz edebilmişlerdir. İşte 1910 yılı sonunda Osmanlı

³⁵⁷ Tunaya, a.g.e., s.234-241

³⁵⁸ Nükhet TURGUT- Siyasal Muhalefet, s.246

Sosyalist Fırkası böyle bir ortam içinde kurulmuştur. Fırka'nın özelliği tarihimizin bu adı taşıyan ilk partisi olması ve parlamento dışında kurulmasıdır."

Osmanlı Sosyalist Partisi hiçbir genel ve ara seçime katılmamıştır.

Osmanlı Sosyalist Partisi, iktidardaki İttihatçıları önce klasik Meşrutiyetçi açıdan eleştirmiştir. "Onun iktidar tekelciliğini, istibdatını, hürriyet düşmanlığını diğer muhaliflerden farksız bir biçimde eleştirmiştir. Fırkanın Sosyalist açıdan eleştirileri ise ikinci planda kalmıştır. Çünkü kadrosu yetersizdir ve başta reisi (Hüseyin Hilmi) olmak üzere Sosyalizm bilgisi çok yetersiz kalmıştır. İşlediği en belirgin tema soyut biçimde "Toplumsal 10 Temmuz'un" gerçekleştirilmesidir ve işçilerin grev yapmaya çağırılmasıdır." Tabii İttihatçılar da bu olayın akabinde büyük bir baskı ve yasaklama politikası uygulamıştır.

Şunu belirtmekte yarar var ki Osmanlı Sosyalist Fırkası, İmparatorluktaki bütün bir solu temsil yeteneğinden yoksun kalmıştır.

Sosyalist Parti 1913 yılında İkinci Enternasyonel'e bağlanmıştır.

Partinin, en önemli yayın organları, devrimci bir bakış açısıyla yayınlanan İştirak Dergisi, Sosyalist , Muahede, İnsaniyet adlı gazeteler olmuştur.³⁵⁹

"Yapısal bakımdan Osmanlı Sosyalist Partisi, gerçek anlamda bir Sosyalist Partisi değildir. Sosyalist olmaktan çok Liberal

³⁵⁹ Tunaya, a.g.e, s.247-253

bir kuruluş olarak görülmektedir. Nitekim programındaki talepleri çoğu siyasi hürriyet düzeni ile ilgilidir. Bununla beraber, işçilerin çalışma şartlarının ve örgütlenme imkanlarının düzeltilmesi için de programa bazı maddeler konmuştur. Solcu bir anlayışa yakın sayılabilecek vergi reformu, milletleştirme, barışçılıkla ilgili maddelerse, aslında kendiliklerinden Sosyalist bir düzen getirecek unsurlar değil, ancak uygulanırsa ortamı değişime hazırlayabilecek tekliflerdir." Gerek programı ile gerekse uygulamaları ile Sosyalist Parti halka ve özellikle işçilere inememiştir. Bu inemeyiş vesilesi ile parti İslamiyetle bir uzlaşma yolu aramıştır.³⁶⁰

Partinin eleştirilmeye değer bir yanı kurucu ve yöneticileri arasında işçi olan hiçbir kimseye rastlanamamasıdır.³⁶¹

Ülke içerisinde yeterince örgütlenememiştir. Parlamentoda hiç temsilcisi olmamıştır. Belli başlı isimleri ise Baha Tevfik, Tevfik Nurettin, Hasan Sadi (Birkök), Seyfettin Arif, Arnavut Vehbi sayılabilir.

"Osmanlı Sosyalist Fırkası hükümetçe kapatılmadığı gibi Hürriyet ve İtilaf'a da katılmamıştır. Ancak, etkinliğinin tamamen ortadan kalkmasından sonra fırka'nın sempatanlarının Hürriyet ve İtilaf grubu içinde yer aldıklarından kuşku duyulamaz..." Mütareke Dönemi'nde parti tekrar ortaya çıkmıştır. Partinin Paris Şubesi 1913 yılında Hürriyet ve İtilaf'a katılmıştır.³⁶²

3.4.1.2.10. HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI

1911 yılında kurulmuştur.

³⁶⁰ Mete Tunçay, Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. ,Cilt 6 s. 1451

³⁶¹ Tunaya, a.g.e., s.253

³⁶² Tunaya, a.g.e., s.253-255

"Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet'in en büyük en güçlü muhalefet partisi olmuştur. İttihat ve Terakki karşısında ve onun modelinde oluşmuştur. Parti gayet karışık bir ortamda kurulmuştur. İtalyanlar o sırada Trablusgarb'ı işgal etmektedir ve mecliste çetin tartışmalar olmaktadır. Yeni kurulan bu parti tüm muhalefetin içine döküldüğü bir göl olmuştur. Bu birleşik muhalefet cephesi özellikle iktidarın Trablus Savaşı'nın çıkmaza girmesi dolayısıyla içine düştüğü durum üzerine ve onun muhalefete ulusal birliği sağlamak için yaptığı koalisyon hükümeti kurma çağrısına karşılık olarak kurulmuştur.³⁶³

Meclisteki muhalefet partileri; Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırka'ları ve eski İttihatçı Albay Sadık'ın Hizb-i Cedid'i (Yeni Parti) partinin ilk kurucularıdır. Görünüşte Osmanlıcı ancak kendileri milliyetçi olan Rum, Bulgar, Arnavut, Arap, Ermeni mebuslar İttihatçıların ulusçuluğuna karşı bu partiye katılmışlardır. Bunlardan hariç, bağımsızlar da bu partiye iştirak etmişlerdir. Böylece dağınık olan muhalefet birleşmiş ve mecliste iki kutuplu bir yapı oluşmuştur. Ve muhalefet de artık dışı bir konuma erişmiştir. Bunlardan hariç olarak parlamento dışında da iktidara kızgın olan pek çok muhalefet ideolojileri ayrı bile olsa bir çatı altında toplanmıştır Amaç İttihatçı istibdatını yok etmektir. Parti bu haliyle homojen değildir. Parti idelolojiden de yoksundur. Ne yeni bir düzen getirici ne de belirli ilkeler ışığında ortak hareket vardır. Ortak tek ilke İttihat ve Terakki'yi devirmektir. Ancak meşruti sisteme bir şey denilmemektedir. Ve istenmektedir. Parti İttihat ve

³⁶³ Nühket Turgut, Siyasal Muhalefet, s.246

Terakki gibi liberal bir görünümde-dir. Ancak ondan farkı "Yerinden yönetimci" olmasıdır. İttihatçıların Türkçü ideolojisine karşı Osmanlıcılığı savunmaktadır.³⁶⁴

Parti 1911 İstanbul ara seçimine katılmış ve bir oy farkı ile seçimi kazanmıştır.³⁶⁵ 1912 Meşrutiyet ikinci seçimlerinde (sopalı seçimler) ise hileli seçimler dense de seçimi kaybetmiştir. Mecliste 286 sandalyeden 15 tane kazanmıştır. 1914 üçüncü genel seçimlere ise siyasi sahneden çekildiği için katılamamıştır. Ve 1919 seçimini de boykot etmiştir. Bu tarihten sonra çok partili düzen kuramsal olarak işlemiştir. Ancak bu işleme sözde kalmıştır. Uygulamada İttihatçı yönetimin istibdadı egemen olmamıştır. Bu durum 1. Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür.³⁶⁶

Bu parti de diğer Osmanlı partilerine benzemektedir, şayet programında sosyal yönü yok denecek kadar zayıftır. Bu, "muhalefet cephesinin kurucuları doğrudan doğruya, başta ilmiyecilere olmak üzere Osmanlı bürokrasisinin üst ve alt kesimlerine mensup, İstanbul ve taşra memurlarıdır. Emekliler ve kadro harici bırakılanların sayısı da azımsanamaz. Hürriyet ve İtilaf'ın da İttihat ve Terakki gibi bir sınıf partisi olmadığını belirtecek gerekir. O da halktan kopuk bir partidir. Bununla beraber, programında ideolojik ilkelerden çok, İttihat ve Terakki yönetimini yıkmak isteyen herkese açık bir kitle partisi olmuştur. Parti içi ilk çatışmalar Batıcılar ile muhafazakârlar arasında olmuştur. Çatışmaları süren

³⁶⁴ TURGUT, a.g.e, s.246, Turhan, 101-102, Kongar, a.g.e., s.146

³⁶⁵ Akşin, a.g.e., s.1429

³⁶⁶ Kongar, a.g.e., s.147, KAYALI, a.g.e., s.1438

parti İttihat ve Terakki zayıfladığı sıralar onun yerini dolduracak bir niteliğe sahip olamamıştır.

Parti yurt içi belli bir örgütlenme sağlayabilmiştir.

Parti, Mahmut Şevket paşa suikastinden sonra dağılmıştır. Ne İttihatçıların kapama kararı vardır ne de partinin kendini feshetmesi. Ancak ikidarın ağır baskıları ve tahkikatları sonucu parti ileri gelenleri yurt dışına kaçmışlardır. Kimileri sürgün ve hatta idam edilmiştir.³⁶⁷

Paris'e kaçanlar orada Mili Muhalefet Partisi adı altında örgütlenmeye çalışmışlardır. Paris'te diğer muhalefetler de kendilerine katılmıştır.

Sonuçsuz kalan bu hareket , Mütareke Dönemi'nde öç almak için yeniden ortaya çıkacaktır.³⁶⁸

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı düşmanca bir tutum takınmış ve Osm. İmp. ile birlikte tarihe karışmıştır.³⁶⁹

3.4.1.2.11. HALÂSKAR ZABİTAN GRUBU

"II. Meşrutiyet, 1911'de Mebusan Meclisi'nin feshi ve 1913'de Mahmut Şevket Paşa suikasti ile son bulmuştur.

Bu gelişmelerden sonra iktidar İttihat ve Terakki'ni elinden düşmüş ve ona muhalif bir takımın eline geçmiştir. 1912'den sonra ordu da ikiye bölünmüş ve İttihatçı ve karşıtı olan askerler farklılaşmıştır.

³⁶⁷ KAYALI, a.g.e., s.1439

³⁶⁸ Tunaya, a.g.e., s.263-285 Kayalı 1439

³⁶⁹ Turhan, a.g.e. s.101-102

"Halaskaran Grubu'nun nasıl oluştuğu bugün de bilinmezlerden kurtulmuş değildir. Fakat, İttihat ve Terakki karşısındaki birikimin askeri cephesini kurmak ve ordu içindeki muhalefeti örgütlemek isteyen bir eylemi temsil etmek amacı açıktır. Önce İtilafçılarla ilişki kurulmuştur. Askeri destek arayan ve büyük bölümü, 1912 genel seçimleri sonucu parlamentoda kalan muhalefet, eylemsel (fili) yolu deneme olanağını kazanmak istemiştir. Askeri askerle karşı karşıya koyma; eylemi eylemle karşılama yolu böylece açılmıştır. "Grubun Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla ilişkisi tam olarak bilinmemektedir..." Grup, 1912 yılının boğucu siyaset ortamına Manastır Olayı ile paralellik kurarak ve bu ortamın koşullarından yararlanarak girmiştir. Ve klasik muhalefet tezlerine bağlamıştır. İttihat ve Terakki istibdatını yıkılması ve ordunun siyasetten çekilmesi ilkeleri başta gelmiştir. Ne var ki bu amaçları gerçekleştirecek olan yine askerlerdir.

Arnavutluk Olayı sonrasında Grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere ilk hareketini Sait Paşa hükümetini düşürmekle yapmıştır. Böylece İttihatçı kabine dağılmıştır. İttihatçılar mecliste çoğunlukta olduğu için aslında asıl iktidar muhalefete, muhalefet de iktidara çıkmış olmaktadır. Yeni Gazi Ahmet Muhtar Kabinesi tam bir iktidar değildir. Amacı Halaskarların isteği doğrultusunda meclisin feshi idi ve bunu da başarmışlardır. Meclisin dağılmasının ardından Ahmet Muhtar Hükümeti tek başına iktidarda kalmıştır. Artık sıra askerlin elini siyasetten çekirtmeye gelmiştir. Memurların ve askerlerin siyaset yasakları hazırlanmıştır. Tam bu sırada çıkan Balkan Savaşı

sebebiyle Ahmet Muhtar Kabinesi alınan kötü sonuçlara dayanarak istifa etmiştir. Grup doğrultusunda Kamil Paşa Kabinesi kurulmuştur. Ancak siyaset sahnesi hala bulanıktır. İşte o anda Bab-ı Ali baskını ile İttihat ve Terakki yeniden iktidarı ele geçirir (1914). Bu tarihten sonra Halaskaran-ı Zabitan Grubu bir daha anılmayacaktır.³⁷⁰

3.4.1.2.12. MİLLİ MERUTİYET FIRKASI

"Fırka iki fesih sonrası Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin meclissiz döneminde ve Balkan krizine gebe günlerde kurulmuştur. İttihatçı-İtilafçı cephesinin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde siyasal yaşama atılan Fırka'nın ideolojik bakımdan önemi Meşrutiyet döneminde kurulan ilk açık milliyetçi (Türkçü) fırka olmasıdır. Bu fırka İttihatçıların rakibi idi. Bunun yanında İtilafçılar Osmanlı ve Kozmopolit bir ideolojiye dayandıkları için, Milli Meşrutiyeti Fırkası ile hiç anlaşamamışlardır.

Kısa ömürlü olan parti, bir aydın partisi olarak Osmanlı bürokrasisi ve orta sınıfı dışına çıkamamış ve bir ünlüler partisi olmaktan öteye gidememiştir. Türkçülük gibi yeni bir ideolojiye alışık olmayan Osmanlı toplumunda bu parti gelişememiştir. Örgütlenememiştir.

Parti üye yokluğu ve para sıkıntısı sebebiyle terkedilmiş duruma düşmüş ve yok olmuştur.³⁷¹

3.4.2. MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE SİYASAL PARTİLERİ

Önceki bölümde Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan siyasal partileri tek tek izah ettik. Bu bölümde yine aynı çerçevede biraz

³⁷⁰ Tunaya, a.g.e., s.313-336

³⁷¹ Tunaya, a.g.e., s.351-354

değişik bir ortamda oluşmuş veya devam etmekte olan siyasi partileri ele alacağız.

4.1. İTTİHAT VE TERAKKİ (İKTİDAR PARTİSİ)

"İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son hükümeti Talat Paşa Kabinesi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce istifa etmiştir. Müşir İzzet Paşa Kabinesi kurulmuştur. Ülke işgallerle başlayan uygulamalara terk edilmiştir." Meclis henüz feshedilmeden İttihat ve Terakki son kongresini toplamıştır. Kongrede iki tez çarpışmıştır. Birincisine göre "İttihat ve Terakki kendini feshederek siyasal yaşamdan kesin olarak çekilmelidir. İkincisine göre ise aynı programla ve sabıkası olmayan, yıpranmamış isimlerle yeni bir parti kurulmalıdır. Bu takdirde fesh olmadan, isim değiştirerek partinin devamı sağlanmış olacaktır. Bu tezlerden ikincisi kazanmıştır. Kongrede İttihat ve Terakki İsmi tarihe karışmış ve onun yerine Teceddüt Fırkası ismi kabul edilmiştir. Bundan böyle parti resmen yok gibi görünse de fiilen yaşamaya devam etmiştir.³⁷²

1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkılmasını sorumluluğu İttihatçı maceracılar yüklenmiştir. Yargılama ve sürgün olayları yaşanmıştır. "İttihat ve Terakki Cemiyeti Tevfik Paşa Hükümetince feshedilmiş ve mallarına el konulmuştur."³⁷³

3.4.2.2. MUHALEFET PARTİLERİ

Mütareke Dönemi'nde bir Meşrutiyet bunalımı yaşanmıştır. Bu dönemde değişik görüşlü pek çok parti kurulmuştur. Partiler

³⁷² Akşin, a.g.e., s.1435

³⁷³ Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler-Cilt:2, (Mütareke Dön.), Hürriyet Vkf., Yay., İst., 1986, s.51-54

"Devlet'in ne olacağı?" sorunu üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu dönemde 1. Dünya Savaşı'nın sorumlusu olarak İttihat ve Terakki tutulmuştur. Buna dayanarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası kendisini egemen görmektedir. İşgalciler tarafından da desteklenmişlerdir. Ne var ki tüm çabalarına rağmen bu parti iktidar olamamıştır. Üstelik birleştirici bir rol de oynamamıştır. "İttihat ve Terakki düşmanlığını kendisi için tek gerçek program ve politika sayan Hürriyet ve İtilaf siyasal kutuplaşmanın başındadır. Anadolu Hareketide İttihatçı sayıldığı için, muhalefet bu yeni oluşuma da karşıdır... Bütün bunlara rağmen İttihatçılar fiilen vardılar. 1919 seçimini kontrol edecek kadar vardılar. Ve İstanbul Hükümeti'ni korkutacak kadar vardılar... Mütareke kuruluşlarının tümü, İstanbul'daki ihtilalci potansiyeli gözönüne almak durumunda kalmışlardır. Ve kutuplaşmayı simgelemişlerdir. Tüm kamuoyu kurumlarında olduğu gibi muhafazakar-devrimci kutuplar çevresinde oluşmuşlardır." Tüm bu yeni kurulan irili ufaklı partiler arasında tehlike karşısında uzlaşma çabaları da göze çarpmaktadır. "Selameti Amme" ve "Vahdet-i Milliye" heyetleri bu kategoriye girerler. Ara bulucu ve ortak eylem araştırmacı girişimler arasında İttihatçılıktan vazgeçmiş, Mütareke seçkini olmak için çırpınan Ahmet Rıza Bey'in ve Hürriyetperver Avam Fırka'sının girişimleri başta gelir. Bunları Milli Kongre ve Lütü Fikri Bey'in kuruculuğundaki Müsalemet İttifakı izleyecektir..." Siyasal partiler yönünden çoğulculuğun ve çok sayıda oluşmanın dönemi 1918-1922

Dönemi olmuştur. Belli başlı ve çoğunluğu İstanbul Hükümeti'ne taraftar kuruluşların sayısı 40'a yakındır.³⁷⁴

3.4.2.2.1. OSMANLI HÜRRİYETPERVER AVAM FIRKASI

1918 yılında kurulmuştur. Parti İttihat ve Terakki'nin son kongresinden önce kurulmuştur. Mütarekenin ilk siyasal partilerindedir. Ve parlamento içinde doğmuştur. Kurucularının tümü eski İttihatçılardır. Kısa süre sonra kurulacak olan Teceddüt Fırkası'yla aynı görüntüdedir. Fakat İttihat ve Terakki'nin yasal mirasçısı değildir. Parti programı esasen İttihatçıların kurduğu yeni partinin de ideolojisini belirliyordu. Program sanki hiç bir sorunu olmayan bir ülkenin siyasal parti programına benziyordu.

Ülke içinde örgütlenme olanağı bulamamıştır. Sekiz ay yaşayan parti birleştiricilik yapmak istemiş, ancak diğer muhaliflerce iyi karşılanmamıştır. Şayet İttihat ve Terakki'nin başka bir maskesi olarak algılanmıştır. Sonunda Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce kapatılmıştır.³⁷⁵

3.4.2.2.2. RADİKAL AVAM FIRKASI

1918 yılında kurulmuştur. Mütareke Dönemi'nin kuruluş bakımından ilk kurulan partisidir. İttihat ve Terakki düşmanı bir partidir. Parlamento dışında kurulmuştur. Kurucular arasında parlamenterler yoktur. Milliyetçi ideoloji çevresinde kurulmuştur. Örgütlenmesi zayıftır. Bu parti Ahmet Rıza Bey'in ve Hürriyetperver Avam Fırkası'nın partiler arası birleştirici çalışmalarına çağrılmıştır. 1919 genel seçimine katılmamıştır. "Yalnız 1919

³⁷⁴ Tunaya, a.g.e., s.33-36

³⁷⁵ Tunaya, a.g.e., s.71-74

yılında Demokrat Fırka ile birleştiğini ilan etmiştir." Mütareke döneminde pek varlık da göstermeden yok olmuştur.³⁷⁶

3.4.2.2.3. SELAMET-İ AMME HEYETİ

1918 yılında kurulmuştur. Mondros Mütarekesi'ne tepki olarak doğmuştur. Kendisini partilerüstü bir kuruluş olarak nitelenmiştir. "Ve Padişah-Halife'nin etrafında birlik olmayı, ilke olarak kabul etmiştir. Dernek bir Fırka değildir Fakat bir siyasal amacı olduğu açıktır. Üstelik, üyeleri arasında, Hürriyet ve İtilafçılar vardır, fakat İttihatçı yoktur. Heyet, İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlar ve tarafsız sayılabilecek kişilerden -özellikle yazar ve gazeteci- oluşmuştur."

Heyet "yayınladığı bildiride; Wilson Prensipleri'ne, insanlık adına bağlandığını, Şark meselesi'nin dinsel ve siyasal tutkularla çözülemeyeceğini, körü körüne Batı taklidi ıslahatçılığı meslek edinmiş hükümet adamlarının yanlış yol izlemiş olduklarını belirtmiştir." Bildiri Türk Milleti'ne de dikkati çekip millet-devlet kopukluğunun üzerinde durmuştur. İttihat Rejimi'nin istibdat getirdiğini belirtmiştir. Sabıkasız ve yeni bir zihniyetle Wilson Prensipleri ışığında barış masasına oturulmasını istemektedir.

Bu dernek fazla yaşamamış ve üyelerince terk edilmiştir. üyeleri çeşitli partilere dağılmıştır.³⁷⁷

3.4.2.2.4. TECEDDÜT FIRKASI

1918 yılında kurulmuştur.

"Teceddüt Fırkası, 1918 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (fırkası), yok olmamak için bir dönüşüm arayışı

³⁷⁶ Tunaya, a.g.e., s.85

³⁷⁷ Tunaya, a.g.e., s.89-90

çözümüdür. Ve tanınmış İttihatçılar tarafından kurulmuştur." Mondros Mütarekesi ertesinde kurulmuştur. "Teceddüt Fırkası parlamento içinde kurulmuştur... 4. Yasama Dönemi, Vahdettin'in feshiyle son bulmadan fırkanın kendisi feshedilmiştir." Parlamentoda İttihat ve Terakki'nin devamı olması sebebiyle ağır basıcı bir parti olmuştur.³⁷⁸

Parti yapısal olarak da İttihat ve Terakki'nin benzeridir.

Partinin İdeolojisi Türk milliyetçiliği'dir. Parasal bakımdan Mütareke Dönemi'nin en zengin partisi olmuştur. Bu görevi yerine getirmiştir.³⁷⁹

3.4.2.2.5. OSMANLI SULH VE SELAMET CEMİYETİ

1918 yılında kurulmuştur.

"Mütareke Dönemi'nin hırçın ortamı içinde, bazı küçük kuruluşların birleşerek bir partiyi oluşturma olgusuna sık rastlanmıştır. İlk örnek "Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti" tarafından verilmiştir. Ayrıca kendi içinde cemiyet, fiili ve yasal olmak üzere, iki aşamadan geçmiştir."

Parti kuruluşunda kimi üyeler ihtilâlcî bir parti olmasını istemişlerdir. Ancak bu istek diğer üyelerin (özellikle de Prens Sabahattin'in) reddiyle kabul olunmamıştır. Kabul edilen program Mütareke Dönemi'nin alışılmış ideolojik ilkelerine dayandırılmıştır. Partinin çalışmaları tamamen İttihat ve Terakki'nin yıpratılması üzerine olmuştur. Siyasal hayatta pek etkin olamayan cemiyet,

³⁷⁸ Akşin, a.g.e., s.1435

³⁷⁹ Tunaya, a.g.e., s.92-102

Selameti Osmaniye Fırkası'yla birleşmiş ve Sulh ve Selamet; Osmaniye Fırkası'nın kurucusu olmuştur.³⁸⁰

3.4.2.2.6. AHALİ İKTİSAT FIRKASI

1918 yılında kurulmuştur.

"Fırka'nın özelliği, programında ilk kez Sosyo/ekonomik konuları ele alması, Mütareke Dönemi'nin siyaset sahnesine ekonomik bir bakış getirmiş olmasıdır... Fırka bu yöndeki görüşünü halkın egemenliğine bağlamıştır.

Parti örgütlenememiştir. 300 kadar üyesinin hepsi tüccar sınıfındandır. "Fırka meclissiz bir dönemde kurulduğu için doğal olarak parlamento dışında doğmuştur."

"Fırka resmen feshedilmemiştir. Özellikle Mebusan'ın basılmasını izleyen gelişmeler içinde siyasal hayattan silinmiştir.³⁸¹

3.4.2.2.7. SELAMET-İ OSMANİYE FIRKASI

1918 yılında kurulmuştur.

Kısa bir yaşantısı olmuştur. Örgütü zayıf kalmıştır. "Kuruluşundan bir ay bile geçmeden, kendi programı altında, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'yle birleşerek, Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası'nı oluşturmuştur. Yeni kişiliği ile, Milli Kongre'den çekilmiştir.³⁸²

3.4.2.2.8. SOSYAL DEMOKRAT FIRKASI

1918'de kurulmuştur. Rus Devrimi'nin patlak vermesinden sonra kurulmuş olan fırka kendisini ikinci Enternasyonel'e bağlı

³⁸⁰ Tunaya a.g.e., s., 138-140

³⁸¹ Tunaya, a.g.e., s.161-162

³⁸² Aynı eser, s. 183

saymıştır. Bu sebeple diğer partilerden kendisini ayrı kabul etmiştir. Parti örgütlenememiştir.

"Sosyal Demokrat Fırkası da meclissiz bir dönemde ve parlamento dışında kurulmuş olmanın özelliklerini taşır." 1919 seçimlerinde adayları kazanamamıştır.

Fırka işçi ve küçük zanaatkârları örgütlemeyi, Enternasyonel Sosyalizm adına kendisine bir borç saymıştır.

1919 seçimlerinden sonra ortadan kaybolmuştur.³⁸³

3.4.2.2.9. SULH VE SELAMET-İ OSMANİYE FIRKASI

1919 yılında kurulmuştur. "Fırka, gelişmelerin beklenen sonucu olarak Sulh ve Selamet Cemiyeti ile Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın birleşmesiyle oluşmuştur... Fırka Meşrutiyet ve Demorkasi İlkeleri'ne dayanarak siyasi hayata atılmaktadır... İstanbul ve bazı vilayetlerde örgütlenmiştir." İttihat ve Terakki düşmanı bir partidir. "Parti, Wilson Prensipleri'ne bağlılığını belirtmiştir. Fırka Manda yanlısı olmadığını, milli sınırlar içinde Ermeni devleti kurulmasına karşı olduğunu, Kıbrıs ve Mısır dışında Anadolu ve İstanbul üzerinde fedakârlığa rıza göstermeyeceğini duyurmuştur. Boğazların Türk Egemenliği altında kalmasını savunmuştur. Batılılaşma sorununu tam bağımsızlaşma koşuluna bağlamıştır..." Millet İradesine bağlı bir hükümet istemiştir.

1919 seçimlerine katılmamıştır. Parlamento dışında kurulmuştur. Seçimler ardından da yokolmuştur.³⁸⁴

³⁸³ Tunaya, a.g.e., s.230-231

³⁸⁴ Aynı eser, s. 237-241

3.4.2.2.10. HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI

"Mondros Mütarekesi sonucu, İttihat ve Terakki'nin çekilmesiyle doğan iktidar boşluğunu doldurmak için eski muhalefet hareketine geçmiştir." İtilafçılar hızla örgütlenme işlerine başlamışlardır. 14 Ocak 1919 yılında kurulmuştur.³⁸⁵

Kendisini dönemin en güçlü partisi saymıştır. Oysa İttihatçılar resmen yok olsalarda fiilen vardılar. Ayrıca İttihatçıları Almanlık ile suçlayan partinin kendisi de İngiliz Sempatizamdır.

Önce İstanbul'da sonra da taşrada eski örgütlenmesini sağlamaya çalışmıştır.

Parti kişisel çekişmelerden kurtulamamış ve siyasal birlik ve türdeşlik sağlayamamıştır. Bu sebeple parti ikiye bölünmüştür. Bölünmeyle ayrıyeten "Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası" doğmuştur. Bu yeni parti Damat Ferit Kabinesi'ni tam destekleyeceğini açıklamıştır.³⁸⁶

"Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi, Mütareke döneminde de, gerçek bir siyasal parti görünümünden de, içeriğinden de yoksun kalmıştır... Mütareke Dönemi'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası, parlamenter bir siyasal parti değildir ve olamamıştır." Parti son seçimlere katılmadığı için Osmanlı Meclisi'nde üyeye sahip olamamıştır. "Son Osmanlı Mebusan-ı, silme İttihatçı değildi. Dr. Rıza Nur Bey gibi eski İtilafçılar ve İttihat ve Terakki'den başka partilerin ya da partisizlerin buldukları bu meclis, zihniyeti bakımında Anti-emperyalist ve bir bakıma Müdafa-i Hukuk'çu sayılabildi." Parlamentosuz dönemde toplanan ilk şurayı

³⁸⁵ Kayalı, a.g.e., s.1439

³⁸⁶ Kayalı, a.g.e., s.1438

saltanat'da, Hürriyet ve İtilaf lideri Sadık Bey'le Zeynel Abidin Efendi, İngiliz Mandası'nı savunmuşlardır. "Mütareke Dönemi'nin siyasal gücü olarak Hürriyet ve İtilaf'ın dayanağı parlamenter bir çoğunluk olmamıştır... Hürriyet ve İtilâf, çoğulcu siyasal hayattan hoşlanmayan, işgal ve sıkı yönetim ortamlarında daha rahat hareket edebilen bir siyasal parti olmuştur."

Bu parti İttihatçıların olduğu kadar Müdafai Hukukçuların da düşmanı olmuştur. Müdafai Hukuk Hareketi onlara göre Bolşevik bir harekettir.

Bu partinin en bilinen yani Sevr Andlaşması'nı imzalamış olmasıdır. "İkinci Şura-yı Saltanat'a katılanların tümü denecek kadar çoğunluğunu bu fırkanın üyeleri oluşturmuşlardır."

"Anadolu Hareketi'ne cephe alan her örgüt gibi Hürriyet ve İtilâf Fırkasıda, İstiklâl Savaşı'nın zafere ulaşmasıyla, tarih sahnesinden çekilmiştir."³⁸⁷

Genel olarak parti, İttihat ve Terakki'nin Türk ulusçuluğuna karşıdır. Beynelmillel burjuva ideolojisine sahip olması sebebiyle mütarekeden sonra iktidara gelince İttihat ve Terakki zamanında kurulan ulusal şirketleri tasfiye etmiştir.³⁸⁸

3.4.2.2.11. OSMANLI MESAI FIRKASI

"Osmanlı Mesai Fırkası kendiliklerinden oluşan Sosyalist (ve işçi) partilerine karşı ağırlık olmak üzere özellikle kurdurulmuştur. Programından da anlaşılacağı üzere... "Harb-ı Umumi'nin sorumlularını bulmak, savaş zenginlerine ait mülk ve nakit paranın

³⁸⁷ Tunaya, a.g.e., s. 264-306

³⁸⁸ Gencay ŞAYLAN, Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasa İdeoloji, V Yayınları, Ankara, 1986, s.73

müsaderesi" istekleriyle çerçevenlenmiştir. Ve işçi haklarının korunması üzerinde durulmuştur."

Pek önemli bir işlevi olmamıştır. "1919 genel seçiminde adaylarından Numan Usta Mebus seçilmiştir. Fırka mütareke olayları içinde silinmiştir,³⁸⁹

3.4.2.2.12. TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI

20 Şubat 1919'da kurulmuştur. Kurucusu Hüseyin Hilmi Bey'dir.

Mütareke Dönemi İstanbul'unda sendikal nitelikte işçi ve meslek örgütleri grevler düzenlemişlerdir. "Mütareke dönemi işçi kesiminde hemen her türden örgüte rastlanır. Doğrudan doğruya işçi örgütlerinin sayısı hayli kabarıktır. Bunların yanısıra, lonca türü cemiyetler ve esnaf örgütleri de vardır. İşçi örgütlerini yanısıra toplayıcı yerli ve uluslararası federasyonlar da göz önünde tutulmalıdır. Bu iklim içinde ortaya çıkmış olan sosyal nitelikli ve Sosyalist partiler de vardır. Bunların içinde özellikle ikisi işçi hareketlerini oluşturucu ve düzenleyici bir rol oynamışlardır: "Türkiye Sosyalist Fırkası" ve "Türkiye işçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası". Ekonomik alanın yabancı kontrolü altında bulunduğu işgal altındaki İstanbul ve yöresinde, bazı işçi dernekleri, tamamen azınlık işçilerinin elindedir. Ağırlığı önemli olmasa bile bu dönemde yabancı işçi sorunu da vardır."

Osmanlı Sosyalist Fırkası kurucusu Hüseyin Hilmi Bey, 1919 yılında İstanbul'a dönmüştür. Bu tarihte eski partisini yeni adıyla kurmuştur. "Türkiye Sosyalist Fırkası, 1910-1913 yılları arasında

---

³⁸⁹ TUNAYA, a.g.e., s.330

faaliyet gösteren Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yeni bir ad, program, bildiri ve tüzükle ortaya çıkması niteliğindedir ."Ancak yeni fırka eskisinden çok daha etkin bir güç olma durumundadır. Hilmi partiye otokratik bir biçim vermiştir. Parti onunla bütünleşmiştir. Bu durum parti içinde muhalefet yaratmış ve Hilmi düşürülmüştür. Hapishaneye düşen ve dönüşte mahkeme yoluyla tekrar eski görevine dönen Hilmi bu aşamadan sonra yalnız kalmıştır.

Parti, Hilmi'nin öldürülmesiyle tarihe karışmıştır.

Parti geniş çapta İstanbul'da örgütlenmiştir. Bunları dışında Eskişehir, Edirne ve Paris Şubeleri vardır.

Fırka 1991 yılındaki grevlerin düzenleyicisi olmuştur.

Sesini geniş çapta duyurmuş ve kenisine çeşitli dernek ve cemiyetlerden katılmalar olmuştur. Parti tüzüğünde 1 Mayıs'ın işçi bayramı olduğu bildirilmiş ve her yıl kutlanması kararlaştırılmıştır. Parti İstanbul'da 1921-1922 yılları 1 Mayıs gösterilerinde önemli rol oynamıştır. İşgalciler tarafından 1 Mayıs yasaklansa da işsizleri örgütleyen T.S.F. merkezine kırmızı bayrak çekip, bayramın kutlanmasını sağlamıştır.

Parti 2. Enternasyonel'e bağlı olarak hareket etmiştir.

Parti 1919 seçimlerine yalnız İstanbul'dan iki adayla katılmış ve kazanamamıştır. İstanbul, seçimlerde İttihatçı'ları desteklemiştir. Mesai Fırkası'nın adayı Numan Usta işçiler adına seçilebilmiştir. Halbuki, Mesai Fırkası T.S.F.'na karşı kurdurulmuştur. Parti 1922 yılı 1 Mayıs şenliklerinde emperyalizme karşı Anadolu Hareketi zaferlerini desteklemiştir.

İştirakçi Hilmi Bey 1922'de arkadaşı tarafında öldürölünce parti de dağılmıştır.³⁹⁰

3.4.2.2.13. MİLLİ AHRAR FIRKASI

"Milli Ahrar Fırkası sınırlı bir entellektüel grup tarafından kurulmuş olan küçük bir kadro partisidir. Kuruluş tarihine göre parlamento dışında kurulmuştur."

Diğer partilerden istifa edenler tarafından oluşturulmuş kozmopolit bir partidir. Eski Ahrar'la organik bir ilişkisinden söz edemiyoruz. "Bununla beraber programında, "Adem-i Merkeziyet ve Meslek-i İçtimai" görüşünü savunmuş olması, ideolojik bir bağlantı sayılabilir."

Örgütlenmesi çok zayıf kalmıştır.

İttihat ve Terakki düşmanıdır.

Parti ideolojisi sınırlı Türk Milliyetçiliğidir. Bu sebeple Müdafa-i Hukuk'a yanaşmış ancak kendisine ilgi gösterilmemiştir.

Parti 1919 seçimlerine, Ahali İktisat Partisi'yle anlaşmalı olarak girmiş ve yalnız İstanbul'dan aday listesi hazırlamıştır. Ve fakat kazanamamıştır.

Seçimlerden sonra Parti dağılmıştır.³⁹¹

3.4.2.2.14. TÜRKİYE İŞÇİ VE ÇİFTÇİ SOSYALİST FIRKASI

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (T.İ.Ç.S.F.), Berlin'deki Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in başkanlığındaki Türk Kulübü üyesi 7-8 genç tarafından kurulmuştur. Berlin o sıralar kaçak İttihatçıların yuvası durumundadır. Kurucu gençler "Mustafa Kemal'e tek yardım elini açan Sovyetler Birliği'nin

³⁹⁰ TUNAYA, a.g.e., s.398-411, ayrıca bkz. TUNÇAY, a.g.e., s.1450 vd.

³⁹¹ TUNAYA, a.g.e, s.460-463

ideolojisinin etkisi altında kalmışlardır." Böylece dışardan içeriye doğru bir örgütlenme olmuştur.

"Partinin siyasal yaşamı 1919 Eylül'ü ile, İstanbul'un işgal günü olan 16 Mart 1920 arasında gelişmiştir. Bu son tarihte, parlamentoda basıldığı için, üyeler ilk yol ayrımı ile karşılaşmışlardır. Bir kısmı Anadolu'ya geçmiş bir kısmı da İstanbul'da çalışmalarını sürdürmeye karar vermiştir. İkinci yol ayrımı ideolojiktir. İstanbul'da kalanlar, Üçüncü Enternasyonel'e bağlı gizli Türkiye Komünist Partisi ile bütünleşmişler ve bu partinin "yeraltı teşkilatının yerüstündeki bir uzantısı" olarak T.İ.C.S.F'ni çalıştırmışlardır. Bazı üyeler buna karşı çıkmışlarv epartiden ayrılmışlardır. Bu çekişmeli ortam örgütlenmeyi de engellemiştir."

Bu partinin T.S.F'dan farklılaştığı yön; bir aydınlar partisi oluşu ve Marksist- Leninist, Üçüncü Enternasyonel'e bağlanmış olmasıdır. Oysa T.S.F. İkinci Enternasyonel'e bağlıdır.

T.İ.Ç.S.F.'nın savaş boyunca işlemiş olan Osmanlı Sosyalizminden ayrı bir görüş geliştirdiğini görüyoruz.

"T.İ.Ç.S.F'lı gençler, yalnızca Marksçı değil, aynı zamanda Leninci bir gözle kurtuluş reçetesi arama çabasına girmişlerdir. Böylece, yeni bir Sosyalizm (ve de devrim) anlayışı ortaya çıkmıştır. Yeni ideolojik anlayış, eskiye oranla değişik yöntem ve eylem ilkelerini de, doğal olarak, beraber getirmiştir."

Partinin yayın organları arasında Kurtuluş Dergisi, Aydınlık Dergisi, Yeni Hayat Dergisi, Eskişehir İşçi Gazetesi sayılabilir. Komünist Enternasyonel'ce ağır eleştirilere hedef olan

Aydınlık Dergisi yazarları, daha sonra halka ve köylüye hitap etmeyi amaçlayan "Orak Çekiç Dergisi"ni 1924 yılında çıkarmıştır.

Parti diğer, Sosyalist Parti ve cemiyetleri birleştirmek istediye de bunda başarılı olamamıştır.

Parti 1919 seçimlerine propaganda yapmak amacıyla katılmıştır ve kazanamamıştır.

"T.S.F.'nin tamamen aksine, T.İ.Ç.S.F., Damat Ferit Politikasına karşıdır ve Emperyalizm'le savaştığı için T.B.M.M. Hükümeti'nden yana olmuştur."

"T.İ.Ç.S.F.'nin gizli Komünist Partisi'yle hareket etmesi, 1922'den 1927 yılına kadarki sert gelişmeler içinde yazgısını saptamıştır. 1923 yılında yapılan ilk tutuklamada, aralarında fırka üyeleri de bulunan yirmi kişi yargılanmış fakat Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun İstanbul'da uygulanıp uygulanmayacağı kararsızlığı sebebiyle beraat etmişlerdir. Aynı yıl Nazım Hikmet ve Şevket Süreyya Beyler, "Aydınlık" Dergisi ailesine katılmışlardır. Fırka 1924 yılında feshedilmiştir."

Parti üyeleri bir süre daha aydınlık ve Orak Çekiç'te çalışmalarını sürdürmüşlerdir. "1925 yılı, Şeyh Said İsyanı'yla beraber Takri-i Sükun Kanunu çıkartılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla muhalefet susturulmuş, çok partili rejim de kapanmıştır. Aydınlık ve Orak Çekiç Dergileri kapatılmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi, 38 kişiyi çeşitli cezalara çarptırmıştır. Dr. Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Hasan Ali Beyler, 1925'te yurt

dışına kaçmışlardır. T.İ.Ç.S.F. kurucularının büyük bir bölümü tek parti bürokrasisi ile kaynaşmışlardır.³⁹²

3.4.2.2.15. MİLLİ TÜRK FIRKASI

1919 yılında kurulmuştur. "Fırka, bir bakıma Milli Meşrutiyet Fırkası'nı ve Türkçülük Akımı'nı, Mütareke'nin işgalci ve Kozmopolit iklimi içinde sürdürmek amacındadır. 1919 seçiminden kısa bir süre önce kurulmuştur. Ne var ki, bir kısım gazeteler ve çevrelerce ölü doğmuş" ve yasal bakımdan kurulmuş olmadığı ileri sürülmüştür. "Buna rağmen parti seçimlere katılmış ve adında söz ettirmiştir. Milli Kongre'deki partilerle anlaşamamıştır. Bağımsız bir listeye girdiği seçimlerde, adaylarından birisi (Dr. Abdülhak Adnan Adıvar) seçilebilmiştir." Yeni kurulmuş ancak milliyetçi ideolojide olan bir partinin milletvekili çıkarabilmesi onun kozmopolit yapısını gösterir.

Parti İstanbul dışında örgütlenememiştir. Yayın organı İfham Gazetesidir.

Milli Kongrede de, Anadolu Hareketi'ne sert bir dil kullanılması kararına uymadığı için öteki kuruluşlarla arası açılmıştır. "Seçim sonuçlarını alkışladığı için de, Hürriyet ve İtilaf çevresince ağır bir şekilde eleştirilmiştir."

Fırka, Mebusan'ın basılmasında sonra çalışamaz duruma gelmiş üyelerinin pek çoğu Müdafa-i Hukuk'a katılmıştır.³⁹³

3.4.2.2.16. AMELE FIRKASI

1920 yılında kurulmuştur.

³⁹² TUNAYA, a.g.e, s.493-499, Ayrıca bkz. Mete TUNÇAY, a.g.e., s.1450 vd.

³⁹³ Tunaya, a.g.e, s.531-533

"Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra, çok bunalımlı ve cansız bir hayat içinde kurulan fırka, çalışmamış ve örgütlenememiştir. Programı, gayet basit bir işçi haklarını koruma ilkesinde toplanmıştır. Kurucuları ve yöneticileri arasında çok az işçi vardır.³⁹⁴

3.4.2.2.17. TÜRKİYE ZÜRRA FIRKASI

1920 yılında kurulmuştur.

Çok geç doğmuş ve çalışmamıştır .Ayrıntılı bir programı vardır. Örgütlenememiştir. Yayın organı "Yeni Ziraat Gazetesi"dir.

"Kurtuluş ortamının koşullarından ötürü, çalışma olanağı bulamayan Fırka'nın kapatıldığı ya da kendini feshettiği konularında resmi bir belgeye rastlanamamıştır. Zürra Fırkası'nın Mütareke iklimi içinde kendini yitirdiği düşünülebilir.³⁹⁵

3.4.2.2.18. MÜSTAKİL SOSYALİST FIRKASI

1922'de kurulmuştur.

"Türkiye Sosyalist Fırkası'nın son kongresinde H. Hilmi'yi devirerek yönetime seçilmiş olanların, bu kararın hükümetçe tanınmaması üzerine, Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılarak, Tramway işçilerinin desteği ile kurdukları bu partiye ilişkin bilgiler yetersizdir."

Parti İstanbul'da örgütlenmiştir. Üye sayısı bin kadardır.

Parti'nin Mütareke'nin sonu ve T.B.M.M., Hükümeti'nin de zafer kazandığı dönemde kurulmuş olması dikkat çekicidir.

³⁹⁴ Tunaya, a.g.e, s.572

³⁹⁵ Aynı eser, s.594

Parti lideri (Mehmet Nurettin) nin daha sonra T.İ.Ç.S.F'nin "Aydınlık" kesimine katıldığı anlaşılmıştır. Parti terkedilmiş durumda kalmıştır.³⁹⁶

3.5. CUMHURİYET ÖNCESİ SİYASAL PARTİLERİN TOPLUMSAL BUNALIM-ÇATIŞMA VE BÖLÜNMELELER TİPOLOJİSİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Görüldüğü gibi toplumsal yapımızda siyasal partiler feodalizmden kapitalizme evrilme sürecinde ortaya çıkmışlardır.

Siyasal partilerimizin toplumsal yapımızda yerlerini almaları Batı ile aşağı yukarı aynı zaman kesitinde (eşzamanlı) olmuştur. Bu zamanda Avrupa'da mutlakiyet ve diktatörlükle yönetilen büyük devletler kalmadığı ve siyasal partili toplumsal yaşam başladığı gibi 1905'li yıllarda diğer kıt'alarda da parlamentarizm ve siyasal parti süreçleri başlamıştır. Asya'da Rusya meşruti yönetime geçmiştir. Uzakdoğu'da Japonya meşruti yönetime geçmiştir, Çin de bu sürece katılmıştır. Ortadoğu'da ise İran, İslamiyet'le parlamentarizmin bağdaşabileceğinin ilk örneklerini sergilemiştir.³⁹⁷

Ancak, Batı'da oluşturulan parlamentolar ve siyasal partiler sağlam temellere otururken, Türkiye'de bu siyasal olgu başlangıçtan beri arabesk bir yapılanma üzerine yükselmiştir. Niceliksel parametreler hem Batı'da hem de Türkiye'de aynı olmakla beraber; niteliksel yapılanma farklılaşmıştır.

Bu reel nosyonun nedenleri üzerinde düşünmekte yarar var:

³⁹⁶ TUNAYA, a.g.e., s. 636, Ayrıca bkz. TUNÇAY, a.g.e., s.1450 vd.

³⁹⁷ Bülent TANÖR, "Anayasal Gelişmeere Toplu Bakış" Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. cilt 5, İletişim Yay., s.23

Bir kere Batı'daki sağlıklı toplumsal gelişme süreçlerini gözden kaçırmamız gereklidir. Batı'da üretim araçları topraktan ticaret sermayesi aracılığı ile sanayiye doğru bir farklılaşmaya uğramıştır. Esas itibariyle kapitalizmi doğuran ticari ve tefeci sermaye olmuştur. Üretim araçlarının farklılaşması üretim ilişkilerini de toplumsal sınıflar bağlamında değiştirmiştir. Feodalizmin egemen sınıfları kır ve kent aristokrisisi ve ruhban sınıfı tasfiye edilmiş; kapitalizmin egemen sınıfları ticaret ve sanayi burjuvazisi bunların koltuğuna oturmuştur. Artı ürününe el konulan (sömürülen) köylü sınıfı da yeni dönemde; kırdaki kalanlar bağımsız köylü ve işsiz kalıp kente göçenler de sanayi işçisi olmuşlardır. Artık yeni dönemde serf-senyör arasındaki tezat proleterya-burjuvazi şeklini almıştır. Başka bir deyişle üretim araçları ve toplumsal sınıflar "köyden kente göç etmiş"tir. Yeni toplumu şekillendiren artık tarla değil fabrikadır.³⁹⁸

Kapitalizm amacına oluşmada kullanılan araçlar ise ekonomik manada; önce ticari, sonra sanayi sermaye; sosyal manada; bireysel haklar, hukuksallık; siyasal manada ise; laiklik, liberalizm, siyasal partileri de içine alan parlamentarizm ve ulusçuluk olmuştur.

Batı toplumları bu evrilme sırasında elbetteki çatışmaları da yaşamışlardır; Ruhban-laik çatışmaları, aristokrasi-burjuvazi çatışmaları tarım-sanayi çatışmaları farklı zamanlarda bu toplumlarda görülmüştür. Kapitalist toplumda bu çatışmalar devam etse de en önemli çatışma türü işçi-işveren çatışması olarak ortaya

³⁹⁸ Geniş Bilgi için bkz. İktisadi Düşünce Tarihi, Gülten Kazgan ve Düzenin Yabancılaşması, İdris KÜÇÜKÖMER

çıkmiştir.Siyasal partiler de en temelde bu ikileme göre şekillenmiştir.³⁹⁹

Batı'nın bugünkü gelişmiş çoğulcu siyasal yaşamını temelinde bu etkenler vardır.

Feodalizmden kapitalizme evrilen Türkiye toplumu da kaba bir bakış ile Batı'nın aynı gelişme çizgisini izleyip siyasal partileşmesini sağlasa da; azgelişmiş bir toplum yapısında siyasal partiler arabesk bir görünüm ve içerik kazanmışlardır.

Şimi bu tezin açılımına bakalım:

Türkiye'deki siyasal partileri de toplumsal sınıflar oluşturmuştur. Ancak bu toplumsal sınıflar, Batı'da burjuvazi ve proleterya iken Türkiye'de tasfiye edilmediğinden dolayı feodal sınıflar (toprak burjuvazisi) ve küçük burjuva bürokrat ve aydınları olmuştur (Gelenekçi, liberaller). Bu realite azgelişmiş toplum yapısının bir ürünüydü. Sanayi işçilerinin cılızlığı ve köylü sınıfının da sınıf farkındalığından yoksunluğu ve üretim araçlarına sahip olamaması sebebiyle siyasal partilerin oluşumuna ve işlemesine hiç katkısı olamamıştır.

Siyasal partileri oluşturan egemen sınıflar içerisinde, kendisi bir sınıf olmadığı halde(çıkarları sebebiyle) cılız olan burjuvaziyi büyütüp, geliştirmek ve sonra da onun emrinde devlet aygıtını idare etmek isteyen bürokrat ve aydınlar en önemli işlevi görmüşlerdir.⁴⁰⁰

Bürokrasi katmanının önemlice bir bölümü 1800'lerden günümüze kadar dikkatlice incelenirse kendilerini de burjuvazi

³⁹⁹ Bkz., Siyasal Partiler, Ergun ÖZBUDUN

⁴⁰⁰ Geniş bilgi için bkz., Korkut BORATAV, Türkiye İktisat Tarihi

olarak yarattıkları görülecektir. Bunun en güzel örneğini Atatürk'ün şahsında görmek mümkündür. Geliştirilmek istenen kapitalist toplumun Kurtuluş Savaşı ile beraber liderliğini alan Atatürk, önce asker sonra sivil bir bürokrat iken Cumhuriyet Dönemi'nde "Örnek Müteşebbis" sanıyla büyük burjuvaziye dahil olmuştur. 1936 yılında devlete miras olarak bıraktığı arazi 576 bin dönümdür.⁴⁰¹

Bürokratlara "Küçük Burjuva Kökenli" nitelemesini yapmamızın sebebi daha önce izah ettiğimiz gibi bunların üretim araçları ve servetler ile ilintili olmaları; aristokrat veya toprak burjuvazisi sınıflarından gelmiş olmalarıdır.

Osmanlı Devleti'nde siyasal partilerin ortaya çıkmasında Batı emperyalizminin de etkisi vardır. Şayet, zaten yarı-sömürge durumuna gelmiş olan Osmanlı Devleti, Batı için paha biçilmez bir hammadde kaynağıdır. Ayrıca, kendisi gibi toplumsal yapılanmaya gelmesi halinde, yani kapitalist bir tüketim toplumu olması halinde geniş bir de pazar olacaktır ve Batı sanayicisi ve tüccarı bu pazardan büyük kapitalleri kendi topraklarına aktaracaktır.⁴⁰² O halde kapitalist düşünceyi topluma yayacak ve bu amaç için savaşım verecek siyasal partilere ihtiyaç vardır. Bu kuramsal düşünce doğrudur. Ancak siyasal partilerin doğuşunu açıklayıcı sebepler hiyerarşisinde ilk sıraları da alamaz.

Siyasal partilerin doğuşunu "Batılılaşma" çerçevesinde açıklamaya çalışan tezlere temelden katılmadığımızı burada vurgulayalım. Bizim verilerimizden bu sonuç çıkmadı. "Madem Batı güçlü, biz de onlar gibi olursak kurtuluruz" parolasıyla

⁴⁰¹ Bkz. İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi

⁴⁰² Bkz., Amiran Kurtkan BİLGİSEVEN, Maliye Sosyolojisi

"bürokrasi"yi "Vatan kurtaran aslan" pozunda gösteren çalışmalar bizce çok yüzeyseldir. "Kim", "neyi", "Neden" kurtarıyor? Bu sorular irdelenmelidir. En başta bürokrasi bir sınıf değildir. Bürokrasi sınıfların hizmetinde ancak bir "alt-sınıf" olabilir. Hangi sınıfların alt-sınıfı ise tüm ideoloji yapısı ve uygulamaları da o sınıfların çıkarına olabilir ancak, nedir bu bürokrasi? Devlet dairelerinde oturanlar sivil, kıışladakiler de asker oluyor. Bir de bunların akrabaları aydınlar var. Bunlar Osmanlı'da aynı yerlerde oturuyorlardı, günümüzde de aynı yerlerdedir. O halde bunlar hep iktidardalar mı diyeceğiz? Burjuvazinin egemenliğini ve iktidarını niye görmemek için elimizden geleni yapıyoruz ki? Bizce yapılacak en değerli çalışma bunların hangi toplumsal sınıflardan yana olduğunu araştırmak olabilir. Biz bu sınırlı çalışmamızda elimizden geldiğince bu sorunsalı aydınlatmaya çalıştık. Ve sonuç itibarıyla bürokrasiye "küçük burjuva kökenli" dir diyebiliriz. O halde bunların hedefi "burjuvazi" sınıfının oluşması ve kapitalist üretim tarzı olabilirdi ancak ve öyle de olmuştur.⁴⁰³

Siyasal partilerin net şekilde belirlediği "1908 Hareketi" burjuva-demokratik bir harekettir. Bu gerçeklik, Meşrutiyet ile beraber grevler, partileşmeler ve banka sayılarının artmasına dikkat edilirse daha iyi anlaşılır. Bankacılık faaliyetlerini antması feodaliteden kapitalizme evrilmenin haberlerini de verir bize.⁴⁰⁴

Ayrıca aydınlar ve bürokrasi, Batı'da sürgünlerde kaldığı sürece oradan niye sadece liberalizmi, özel mülkiyeti, hür teşebbüsü öğrenip geliyor acaba? Aynı dönemde Batı'da yoğun şekilde sosyalist

⁴⁰³ BORATAV, a.g.e,

⁴⁰⁴ Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler-1, Tekin Yay., İstanbul, 1989, s.77

mücadeleler yaşanmaktadır, köylü ayaklanmaları da olmaktadır mesela Fransa'da iktidardadır ve kapitalizm sömürünün en acımasız biçimlerini sergilemektedir. Neden? Namık Kemal, İbret Gaztesi"nde, 1870 Paris Komünü için (Siyasi Hürriyet manasına) "Cemiyet-i Beşeriyenin ıslahını maksat edinmiş kişiler" olarak tanımlama yapıyor da onun solcu özünü göremiyor ve /veya görmüyor.⁴⁰⁵

Demek ki aydınlar ve bürokrasinin üretim araçları ile ilişkilerine ve egemen sınıflar ile bağlantılarına daha fazla inmemiz ve önem vermemiz gerekiyor.

Türkiye'de siyasal partilerin ve daha geniş olarak "yeni bir devletin kurucularını bilgisizlikle suçlamak yanlışır"⁴⁰⁶ Onlar son derece bilgili, bilinçli ve ideolojik donanıma sahiptiler. Süreçler Batı ile aynı işledi ancak geri toplumsal yapı sebebiyle siyasal partiler sınıf temelli olamadı, grift bir hal aldı. Arabesk bir görünüm kazandı.

Şimdi ele aldığımız kuramda "Toplumsal Bölünmeler Tipolojisi" ne uygun olarak söylersek; Türkiye siyasal yaşamında ilk defa ortaya çıkan siyasal partiler toplumsal sınıf temelinde değil ve fakat ulusal elit-içi çatışmalar ve özgül çıkar çatışmaları sebebiyle oluşmuşlardır.

Çatışan kesimleri iki ayrı cephede ele alıp incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi "devletçi-seçkinci cephe" ve ikincisi ise "gelenekçi-liberal cephe"dir. Devletçi-seçkinci cephenin

⁴⁰⁵ Mete TUNÇAY, "Osmanlı Devleti'nde Sol Akımlar ve Partiler" Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ans., Cilt 5, İletişim Yay., s. 1445

⁴⁰⁶ T.Z. TUNAYA, "Türkiye'de Anayasa Geleneği", Tan. Cum. Türkiye Ans., Cilt 1, İletişim Yay., s.37

"Devletçiliği" toplumsal yapıyı değiştirmede önderlik edecek başka sınıfların olmamasından ileri gelmektedir. "Seçkincilikleri" ise, bürokrasinin, burjuva sınıfının yokluğundan dolayı sanki bir sınıfmış gibi hareket etmesi ve üretici sınıfları güdülecek bir sürü olarak görmelerinden ileri gelmekteydi.⁴⁰⁷

Gelenekçi-liberaller ise, devletçi-seçkinci cepheye bir tepki olarak doğmuştur. Bu cephenin elitleri feodalizmden kapitalizme evrilirken "ara sınıflar" olarak tanımlanabilecek ayan, eşraf, tüccar ve ulemeden oluşmaktaydı. Bu cephe de genel anlamda bir sınıf hareketi değildi. Üretici sınıflara dayanmıyordu. Ancak ileride göreceğimiz gibi popülist siyasetleri sebebiyle 1950'den sonra özellikle köylü sınıfını yanlarına çekebilmişlerdir. Bu cephenin "gelenekçiliği" mevcut düzeni İslam dinine ve Osmanlı geleneklerine sığınarak savunmalarından ileri gelmekteydi. "Liberallikleri" ise devlet müdahalesi olmadan ekonomik yapının burjuvazinin egemenliğine girmesini istemelerinde kaynaklanmaktaydı.⁴⁰⁸

Bu bağlamda siyasi partiler de bu dönemde bu iki ayrı cephenin örgütlenmesinin ifadesidir. Ancak unutulmamalıdır ki Batı tipi sosyal sınıfların oluşmadığı Osmanlı ülkesinde siyasi partiler de organik şekilde aşağıdan yukarıya siyasi tembih ve isteklerin sonucu değil ama mekanik şekilde ve yukarıdan aşağıya doğru oluşturulmuştur. Elitlerin kurduğu bu siyasi örgütler topluma sunulmuş ve toplumsal taban aranmıştır. Kuramda

⁴⁰⁷ Emre KONGAR, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt 1, Remzi Yay., İst., 1985, s.143

⁴⁰⁸ Kongar, a.g.e., s.144

belirttiğimiz gibi siyasi partiler bu dönemde siyasal ve toplumsal sorunların ürünüdür. Bunalm ortamında doğmuşlardır.

Şurası iyi tesbit edilmelidir ki genelde bu iki cephenin çatışması alt-yapı bağlamında değildir. Yani toplumcu bir cepheleşmeye karşı bireyci-liberal bir cephenin çatışması değildir. Bunun nedeni de burjuvazi-işçi sınıfının gelişmemiş olmasında aranmalıdır. Çatışma merkez-kenar çatışmasıdır.⁴⁰⁹ Yani üst yapı ile ilgilidir.

Ulusal elit-içi çatışmalar ve ideolojik çatışmalar eksensel bölgesinde laik-şeriatçı çatışması yaşanmıştır. Merkezdeki devletçi-seçkincilerin incelenen dönemde egemen olmaları sebebiyle şeriatçı kesim, gelenekçi-liberal cephede geçici olarak ifadesini bulmuştur. İleride göreceğimiz gibi dinci muhalefet 1969 yılına kadar siyasal partileşme bağlamında bastırılmıştır.

Tarım-sanayi çatışması alt seviyede kalmıştır ve partiler dünyasına sınırlı ölçüde yansımıştır.⁴¹⁰

Yine işçi-işveren çatışması her iki sınıfın da cılızlığı sebebiyle incelenen dönemde en alt çatışma noktasındadır. Solcu aydınların olmaması da bunda etkili olmuştur.⁴¹¹

Şimdi tarihsel süreç içerisinde Cumhuriyet sonrası siyasal partileri ele alalım.

⁴⁰⁹ Ahmet Kotil, "Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans., Cilt 7, İletişim Yay., s.2002

⁴¹⁰ Aynı eser, s. 2002

⁴¹¹ Mete TUNÇAY, "Osmanlı Devletinde Sol Akımlar ve Partiler" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans., Cilt 6, s.1446

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CUMHURİYET SONRASI SİYASİ PARTİLERİN TOPLUMSAL ANALİZİ

Bu kısımda siyasi partilerin köken sorunu, yapıları, fonksiyonları gibi konuları çatışma yaklaşımı doğrultusunda ele alacağız. Yani siyasi partilerin doğuşu ve işleyişlerini çeşitli bunalımlar ve çatışma ortamlarında izah etmeye çalışacağız.

Çalışmamızın ilk kısmında kronolojik sıra itibarıyla siyasal yaşamımızda rol almış siyasal partileri tanıtaacağız. İkinci kısımda ise bunalım ve değişme dönemlerinde siyasi partileri ele alacağız.

4.1. KRONOLOJİK SIRAYA GÖRE

CUMHURİYET SONRASI SİYASAL PARTİLER

- 1) Cumhuriyet Halk Partisi (1923 Ankara)
- 2) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924 Ankara)
- 3) Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930 İstanbul)
- 4) Ahali Cumhuriyet Fırkası (1930 Adana)
- 5) Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi (1930 Edirne)
- 6) Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası (1931 İst.)
- 7) Milli Kalkınma Partisi (1945 İstanbul)
- 8) Demokrat Parti (1946 Ankara)
- 9) Sosyal Adalet Partisi (1946 İstanbul)
- 10) Liberal Demokrat Partisi (1946 İstanbul)
- 11) Çiftçi ve Köylü Partisi (1946 Bursa)
- 12) Türk Sosyal Demokrat Partisi (1946 İstanbul)
- 13) Türkiye Sosyalist Partisi (1946 İstanbul)
- 14) Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (1946 İstanbul)
- 15) Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (1946 İstanbul)

- 16) Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (1946 İst.)
- 17) Yalnız Vatan İçin Partisi (1946 İstanbul)
- 18) Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi (1946 İstanbul)
- 19) Arıtma Koruma Partisi (1946 İstanbul)
- 20) İslâm Koruma Partisi (1946 İstanbul)
- 21) Yurt Görev Partisi (1946 İstanbul)
- 22) İdealist Partisi (1947 İstanbul)
- 23) Türk Muhafazakar Partisi (1947 İstanbul)
- 24) Türkiye Yükselme Partisi (1948 İstanbul)
- 25) Millet Partisi (1948 Ankara)
- 26) Öz Demokratlar Partisi (1948 Afyonkarahisar)
- 27) Serbest Demokrat Partisi (1948 İzmir)
- 28) Müstakil Türk Sosyalist Partisi (1948 İstanbul)
- 29) Toprak, Emlak Serbest Teşebbüs Partisi (1949 İstanbul)
- 30) Çahşma Partisi (1950 Ankara)
- 31) Liberal Köylü Partisi (1950 İstanbul)
- 32) Demokrat İşçi Partisi (1950 İstanbul)
- 33) İslâm Demokrat Partisi (1951 İstanbul)
- 34) Türkiye Köylü Partisi (1952 Ankara-1958'de CMP ile birleşti)
- 35) Hürriyet Partisi (1955 Ankara-1958'de kendini iptal etti.)
- 36) Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1954 Ankara-1958'de CKMP oldu)
- 37) Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1958 Ankara 1969 da MHP Adını aldı)
- 38) Ufak Parti (?-1957'de mahkeme kararıyla kapatıldı.)

- 39) Birlik Partisi (?-1957 yılında münfesiş sayıldı)
- 40) Vatan Partisi (1954 İstanbul)
- 41) Hür Türkiye Adalet Partisi (?-1959'da münfesiş sayıldı)
- 42) Memleketçi Serbest Parti (1961 Ankara)
- 43) Memleketçi Cumhuriyet Partisi (1961 Ankara)
- 44) Cumhuriyetçi Mesleki İslahat Partisi (1961 Ankara)
- 45) Çalışma Partisi (1961 Ankara)
- 46) Mutedil Liberal Parti (1961)
- 47) Düstur Partisi (1961)
- 48) Adalet Partisi (1961 Ankara)
- 49) Yeni Türkiye Partisi (1961 Ankara)
- 50) Türkiye İşçi Partisi (1961 İstanbul-1971'de Anayasa mahkemesince kapatıldı.)
- 51) Millet Partisi (1962 Ankara)
- 52) CKMP-Milliyetçi Hareket Partisi (1965 Ankara)
- 53) Birlik Partisi-Türkiye Birlik Partisi (1966 Ankara)
- 54) Güven Partisi-Milli Güven Partisi (1967 Ankara)
- 55) Cumhuriyetçi Parti (1972 Ankara)
- 56) Cumhuriyetçi Güven Partisi (1973 Ankara)
- 57) Milli Nizam Partisi (1970 Ankara)
- 58) Demokratik Parti (1970 Ankara)
- 59) Türkiye İşçi Çiftçi Partisi (?-1968 yılında anayasa mahkemesince kapatıldı.)
- 60) Türkiye İleri Ülkü Partisi (?- 1972 yılında anayasa mahkemesince kapatıldı.)
- 61) Milli Selamet Partisi (1972 Ankara)

- 62) Nizam Partisi (?-Ankara)
- 63) Demokrat Parti (1962 Ankara 1964)
- 64) Sosyal Demokrat Partisi (1961 Ankara 1963)
- 65) Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi (1972 İstanbul)
- 66) Sosyalist Vatan Partisi (?)
- 67) Türkiye İşçi Partisi (1975 İstanbul)
- 68) Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (1975 İstanbul)
- 69) Vatan Partisi (1975 İstanbul)
- 70) Türkiye Emekçi Partisi (1975 İstanbul)
- 71) Sosyalist Parti-Sosyalist Devrim Partisi (1975 İst.)
- 72) Türkiye İşçi Köylü Partisi (1978 Ankara)
- 73) Milliyetçi Demokrasi Partisi (1983 Ankara)
- 74) Halkçı Parti (1983 Ankara)
- 75) Anavatan Partisi (1983 Ankara)
- 76) Sosyal Demokrat Parti (1983 Ankara)
- 77) Büyük Türkiye Partisi (1983 Ankara-Aynı yıl MGK kararıyla kapatıldı.)
- 78) Doğru Yol Partisi (1983 Ankara)
- 79) Yeni Doğuş Partisi (1983 Ankara-Kurucuları tarafından iptal edildi.)
- 80) Yüce Görev Partisi (1983 Ankara-Aynı yıl Anayasa mahkemesince kapatıldı.)
- 81) Refah Partisi (1983 Ankara)
- 82) Yeni Düzen Partisi (1983 Ankara)
- 83) Bizim Parti (1983 Ankara-Aynı yıl kurucuları tarafından iptal edildi.)

- 84) Cumhuriyetçi Muhafazakar Parti (1983 Ankara)
- 85) Bayrak Partisi (1983 Ankara)
- 86) Türkiye Huzur Partisi (1983 Ankara-Aynı yıl Anayasa mahkemesince kapatıldı.)
- 87) Fazilet Partisi (1983 Ankara)
- 88) Islahatçı Demokrasi Partisi (1984 Ankara)
- 89) Sosyal Demokrat Halkçı Parti (1985 Ankara) - (SDP ile HP'nin birleşimi -SOL) -En son CHP adını aldı.-
- 90) Demokratik Sol Parti (1985 Ankara-SOL)
- 91) Sosyalist Parti (1993'te kapatıldı ve Parti, İşçi Partisi'ne dönüştü-SOL)
- 92) İşçi Partisi (Doğu Perinçek-1993-SOL)
- 93) Cumhuriyet Halk Partisi (1993 Ankara-SOL)
- 94) Halkın Emegi Partisi (Ahmet Türk-SOL) - Kapatıldı.
- 95) Milliyetçi Hareket Partisi(1993 Ankara) -Daha önce MÇP idi.
- 96) Demokrasi Partisi (1993 Ankara-Yaşar Kaya-SOL)
- 97) Büyük Değişim Partisi (1993 Ankara-Aydın Menderes)
- 98) Yeniden Doğuş Partisi (1993 Ankara-Hasan Celal Güzel)
- 99) Büyük Birlik Partisi (1993 Ankara-Muhsin Yazıcıoğlu)
- 100) Yeşiller Partisi (Aydın Ayvaz-SOL)
- 101) Merkez Demokrat Parti (1991'de DYP ile birleşti-Bedrettin Dalan)
- 102) Millet Partisi (1992 Ankara-Aykut Edibali)
- 103) Demokrat Parti (1993 Ankara-Hayrettin Erkmen)

- 104) Cumhuriyetçi Gençlik Demokrasi Partisi (1992-Gökhan Evliyaoglu)
- 105) Diriliş Partisi (1992-Sezai Karakoç)
- 106) ÖZDEP (1993'te kendisini feshetti-SOL)
- 107) Sosyalist Birlik Partisi (Sadun Aren-SOL)
- 108) Sosyalist Devrim Partisi (Cenan Bıçakçı-SOL)
- 109) Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (Turgut Koçak-SOL)
- 110) Sosyalist Türkiye Partisi (Ali Öndeş-SOL)
- 111) Büyük Anadolu Partisi (1983-Daha sonra kapatıldı.)
- 112) Milliyetçi Çalışma Partisi (MHP ismini aldı ve ikiye bölündü) - (1985)
- 113) Yeni Ufuk Partisi (ANAP'dan DYP'ye geçmek için hülle partisi) 1993- Bağımsız: İbrahim Özdemir, Leyla Yeniay Köseoğlu)
- 114) Yeni Parti-1993 Ankara
- 115) Halkın Demokrasi Partisi-Sol (HEP'in yerine) kapatıldı.
- 116) Yeni Demokrasi Hareketi (Partisi)-Sağ (Cem Boyner)⁴¹²

4.2. TOPLUMSAL DEĞİŞME DÖNEMLERİNE GÖRE SİYASAL PARTİLER

Daha doğrusu toplumsal değişme ve bunalım dönemlerine göre siyasal partiler demek hazımdır. Şayet toplumumuzda sancısız değişmeden söz etmenin imkanı yoktur. Bütün Cumhuriyet tarihimize kabaca bakacak olursak, birbirlerinden farklı dönemlerin

⁴¹² İlhami SOYSAL, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Partiler ve Kurucuları, Cum. Dön. Türkiye Ans., Cilt 7, s.2014, (91'den sonraki sıralama seçim kurulundan derlediğim bilgilerle bana aittir.)

varlığı göze çarpar. Her dönemin kendine özgü siyasal özellikleri vardır. Şimdi bunları inceleyebiliriz.

4.2.1. TEK PARTİ DÖNEMİ (1923-1946)

1923 de yaşama geçen Türkiye Cumhuriyeti tek kelime ile devrimci bir hareketin sembolüdür. Devrimler bazı sosyal sınıflara karşı yapılır, oysa Türkiye Devrimi bu bağlamda sosyal sınıflara karşı değil (ki modern sosyal sınıflar yoktu) ama emperyalizme ve onun içindeki yandaşlarına karşı başarılmış siyasal bir devrimdir. Devrimin yönü burjuva sınıfı egemenliğinde kapitalist üretim tarzına dayalı bir toplum oluşturmaktır.⁴¹³

Kemalist hareket, Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkan toplumsal bir hareket değil ve fakat Tanzimat'tan bu yana Genç Osmanlılar, Jön Türkler ve Kemalistler sırasını takip eden bir gelişmenin ürünüdür. Kemalist Devrim, Batı'daki burjuva devrimlerinden ayrılır. Devrimi yapanlar burjuvazi veya burjuvazi önderliğindeki sınıflar değil devletçi-seçkinci dediğimiz asker-sivil bürokratlardır.⁴¹⁴

Devrimin bir diğer özelliği de Batı'ya karşı yapılmış olmasına rağmen Batı tipi kapitalist bir toplum yaratmak istemesidir. Devrimi yapanlar (asker-sivil bürokratlar) kendilerinin önderlik ettiği bir platformda ileride burjuvazinin hakim olacağı kapitalist bir ulus devletinin toplumsal kurum ve ilişkilerini zeminin hazırlamaya girişmişlerdir.

⁴¹³ Korkut BORATAV, Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yay., İst., 1989, s. 13-23 vd.

⁴¹⁴ Devletçi-Seçkinci dikotamisi Emre Kongar'a aittir. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Emre Kongar, Türkiye'nin toplumsal Yapısı-1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985

Bu amaçla; azınlık burjuvazinin (İttihatçı dönemde başlatılan) tasfiyesi ve yerli girişimci sınıfın yaratılması için Türk ticari burjuvazisinin ve küçük burjuvazini desteklenmesi devlet politikası olarak benimsendi. Toptan ticaret ve ithalat-ihracat yerli ticari burjuvaziye terkedildi. Kırsal kesim tüm geleneksel ekonomik ve sosyal ilişkileriyle bu kesime egemen olan büyük toprak sahibi sınıfın denetimine bırakıldı. Devlet yönetimi ise bu işlevde tarihsel bir tecrübe birikim ve eğitim olan asker-sivil bürokrasi tarafından üstlenildi. Böylece klasik Osmanlı ekonomik düzeni Batı kapitalizmini etkisi ile bozulduktan sonra kopan devlet-ekonomi ilişkisi yeniden kurulmuş olacaktı. Bu egemen güçler arasındaki ekonomik protokol, zimne 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde imzalandı. Böylece Cumhuriyet Devleti tüm korporatist özellikleriyle tarih sahnesine çıktı.⁴¹⁵

Sarıca'ya göre bilimcilik ilkesi ele alınarak Kemalist felsefe açıklanabilir. Buna göre Atatürkçülüğün amacı; Batı'ya rağmen Batı gibi olmak, Batı'nın en büyük özelliği olan çok partili liberal demokrasiye geçmektir. Hatta bu geçişin denemesi Atatürk hayatta iken yapılmıştır. Batı gelişmişliğine ise ancak laik düşünce ve çağdaş bilim ile varılacaktır. Çağdaş bilimden ise, laik düşünceni temel taşı sayılan ilim anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Devriminin temel taşı pozitivistdir.⁴¹⁶

Ve Sarıca Atatürk ilkelerinin anlamını şöyle ifade eder:

"Demek ki Kemalist Felsefenin temelinde pozitivistizm ilkesi ve yöntemi yatıyor. Bu dünya görüşünün ilk sonucu laiklik oluyor.

⁴¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Doğu ERGİL, a.g.e., s.24

⁴¹⁶ Murat Sarıca, Siyasi Düşünce Tarihi, Gerçek Y., İstanbul, 1987 s.196-199

Laiklik ise devletin kuruluş yönünden dini olmayan, akılcı kurallar ışığında yönetilmesi; dinin ise birey ve Tanrı arasındaki ilişki olarak kabul edilmesi anlamına geliyor. Devlet halkın maddi ihtiyaçlarına cevap verecek, din ise inananların manevi ihtiyaçlarına cevap verecektir. Arada görev ve amaç farklılığı vardır."⁴¹⁷

Laiklik olmadan milliyetçiliğin de hiç bir anlamı kamıyor. Milli devlet laiklik ilkesine bağlıdır. Çünkü, millet olabilmek için ümmetlikten çıkmak gerekmektedir. İşte bu amaçla da laikliğin karşıtı kurumlar yani saltanat ve hilafet kaldırılmıştır. Demek ki cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik birbirleri ile ilintili ilkelerdir.⁴¹⁸

Atatürk'ün halkçılık anlayışı imperyalizme, içteki işbirlikçilerine, çıkar grupları ve zümrelerine karşı geliştirilmiştir. Halkın kendi içindeki çelişkileri görmezden gelen, halkı bir bütün olarak ele alan bir anlayıştır bu. CHP'nin 1931 kongresinde hazırlanan parti programında; "Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden, hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate imtiyaz tanımayan yurttaşları halktan ve halkçı olarak kabul ederiz" deniliyordu. Görüldüğü gibi halkçılık, herkesin yasalar önünde eşit olması sonucunu doğuruyor. Bu halkçılık anlayışı temsil yoluyla gerçekleşecek olan milli egemenliğin de kaynağı durumundadır.⁴¹⁹

"Devletçilik" ve "Devrimcilik" ilkeleri ise 1931'den sonra parti programına alınmıştır. Oysa 1923 İzmir İktisat Kongresi liberal bir devlet anlayışı öngörmekteydi. 1923-1931 yılları arasında (cılız olan)

⁴¹⁷ SARICA, a.g.e, s.199

⁴¹⁸ Aynı eser, s.200

⁴¹⁹ ERGİL, .a.g.e., s. 25-26

burjuvazi sermaye birikimini sağlayamamış ve 1929 dünya ekonomi buhranı sebebiyle ekonomiye devlet müdahalesi gerekli duruma gelmişti. Kemalist devletçiliğin kollektivist veya sosyalist devletçilik ile hiçbir ilgisi yoktur. Şayet amacı burjuvaziyi güçlendirmektir. Bu sınıfın yatırım yapmadığı alanlarda devlet yatırımı yapmak ve gerekli alt yapıyı hazırlamak öngörülmektedir. Kemalist devletçilik devlet eliyle kapitalizm hedeflemiştir.⁴²⁰

Devrimcilik ilkesi ise muhafazakarlığa karşı oluşturulmuştur. Toplumsal değişme bağlamında düşünülecek olursa değişen dünya şartlarına göre ülkeyi hazırlamak anlaşılmaktadır. Nitekim bu ilkeye uygun olarak eski Osmanlı kurum ve kuruluşları ve toplumsal ilişkileri baştan aşağıya bir eleştiriye tabi tutulmuş ve yerlerine Batı tipi yenileri konulmuştur.

Yukarıdaki anlattıklarımız Osmanlı toplum yapısından T.C. toplum yapısına geçiş ve yeni toplumun izleyeceği yol ile ilgili idi. Bu ilkeler doğrultusunda Cumhuriyet'in ilanından sonra Kemalist hareketin partileşmesi ile Cumhuriyet Halk Partisi doğmuştur.

Şimdi CHP'nin doğuş şartlarına bir göz atalım:

CHP'nin doğması toplumsal uzlaşımın sonucu değildir. Bilindiği gibi devletçi-seçkinci kesim, Genç Osmanlılar'dan beri ülke siyasetini elinde tutan taraftı. Öncelikle bürokraside yer alan bu kesim, iktidarı kendisine bir hak da sayıyordu. Şayet modern toplumsal sınıflardan mahrum bir ülkede başka da bir alternatif yok gibiydi. Asker-sivil bürokrasiden oluşan bu kesim devletin meşru

---

⁴²⁰ ERGİL, a.g.e, s.26-27

zorunu da (askeriye sayesinde) elinde tutmakta idi. İşte CHP'yi kuran kesim bunlardır.

Şimdi konuyu biraz daha geriden alırsak;

Kurtuluş Savaşı'nın başarılması açıklıkla söyleyelim ki egemen alt-sınıf (bürokrasi) ve feodal sınıfların koalisyonunun ürünüdür. Devletçi-seçkinci kesim tek başına Kurtuluş Savaşı'nı yapacak maddi ve manevi güçten yoksundu. Bu yoksunluğun temelinde de Osmanlı klasik toplum yapısının çözülmesi sırasında bu kesimin sebep olduğu olumsuzluklar yatmaktadır. Dıştaki emperyalistlere ticaret anlaşmaları ile iç sömürü olanaklarını açılması (mesela 1838 İngiliz ticaret anlaşması), içteki ayan, eşraf ve ulemaya ve hatta bir kısım bürokrata toprakta özel mülkiyet sunulması ile toprak rejiminin bozulması Anadolu'daki güçlü bir feodal yapıyı sağlamlaştırmıştır. Böylece Osmanlı ülkesi iç ve dış sömürüye açılmış oluyordu. Yönetimdeki devletçi-seçkincilerin (İttihatçıların) son dönem ideolojileri olan Turancılık maskarası da yukarıda anlattığımız olumsuzluklarla birleşince 1. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı devleti çökmüştü.

İttihatçıların bu tutarsızlıkları ülkeyi Kurtuluş Savaşı'nın kapı aralığına getirmiştir. Ülkeden kaçmak zorunda kalan İttihatçılardan sonra Devletçi-seçkinci kesimin askeri kanadı Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak zorundaydı. Ancak, önce toplumsal taban yaratılmalı idi. Böyle bir arayış içine giren Kemalist hareket (aynı tabandan gelmesine rağmen) kendisini İttihatçılardan ayırmaya özen gösterdi. Bir yandan da ayan, eşraf ve ulema il uzlaşa ve yeni milliyetçilik ile bir yandan da İslâm kullanılarak devrime

omuz verilmesi amaçlanıyordu. Eşrafın köylü üzerindeki nüfuzu kullanılarak bu destek sağlandı da. Bu vesileyle 'tarihte ilk defa devletçi-seçkinciler yerel önderlerle işbirliği yapmaya yanaşıyorlardı."⁴²¹

Devletçi-seçkinci ve gelenekçi-liberal kesimlerin uzlaşısı, Kemalist hareketin saltanat ve hilafete karşı olmadığını yerel elitlere benimsetilmesi ile sağlanmıştır. Gerçi bu iki kesim hep birbirlerine muhalifti. İki taraf açısında da önemli olan savaştan sonrasının ne olacağı idi. Yani nasıl bir siyasal ve toplumsal yapı kurulacaktı. Laik ve ulus devleti idealini karşı tarafa pek hissettirmese de devletçi-seçkinciler amaç edinmişti. Gelenekçi-liberaller ise laik olmayan, ileride burjuvazinin hakim olacağı kapitalist İslâmi bir devlet hayal ediyorlardı. Gerçi her ikisi de kapitalist bir devlet de anlaşıyorlardı ancak çıkar ve ideolojiler farklıydı.

Bu farklılaşma 23 Nisan 1920'de açılan 1. Meclis'te aynen devam etti. Bunlar birinci (devletçi-seçkinci) ve ikinci (gelenekçi-liberal) grup olarak mecliste yerlerini aldılar. Meclis 7 sayılı kanunla padişaha bağlılığını dile getirmişti. Gerçi bu, Kemalistlerin karşı tarafı kandırmacısı idi. Bu durum 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı Anayasa'nın kabulüne kadar devam etti. Bu sebeple Birinci Meclis'in toplanmasıyla başlayan bir devreye "Üçüncü meşrutiyet dönemi" demek kuramsal açıdan yanlış olmaz. Bu durumun değişmesi ise 20 Ocak 1921 tarihli "Teşkilat-i Esasiye Kanunu" ile olmuştur. Saltanat ve hilefetten hiç söz etmeyen bu anayasada

---

⁴²¹ KONGAR, a.g.e., s.149

"Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesi açıkça yer alıyordu. Bu aynı zamanda üstü örtük Cumhuriyetin de ilanı demektir.⁴²²

Çeşitli yazarlarca üzerinde hem fikir olunan nokta 1. Meclis'in toplumsal temsil açısından 1950 öncesinin tüm meclislerinden daha üstün olduğudur. Bunun sebebi ise İkinci Grupun gerektiği gibi temsil edilmiş olması ve Kemalistlerin meclise en az müdahale edebilmiş olmalarıdır. Devrimlerin geleceğini tehlikede gören Kemalistler mecliste az farkla çoğunlukta oldukları için gerekli yasal düzenlemeleri yapıp ve çeşitli yollarla muhalefetin de sesini susturup seçimlerin yenilenmesi ve kendilerinin oluşturacağı ikinci bir meclisin kurulması yoluna gitmişlerdir. Seçime girecek olan adayları Atatürk bizzat kendisi belirlemiş ve İkinci Grup dışta bırakılmıştır. 11 Ağustos 1923 İkinci Meclisi, toplumsal değişmeyi sağlayacak olan "devrimci bir Meclis"ti. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'i ilan eden, Lozan'ı imzalayan Halifeliği kaldıran Meclis bu Meclistir. 1924 Anayasası'nı yapma yetkisini de bu meclis üstlenmiştir.⁴²³

1923 yılında seçimler yapılmış ve seçimleri 1. Grup yani Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti kazanmıştı. Bu sonuç, kurulması Kemalistler tarafından önceden planlanan "Halk Fırkası"nın da onaylanması anlamına geliyordu. Fırkanın resmen kurulması ise Kasım 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verilen bir dilekçeden sonra olmuştur. 20 Kasım 1923 tarihinde de Müdafa-i Hukuk Örgütleri merkez heyetlerine gönderilen bir tamimle

⁴²² Ahmet YÜCEKÖK, Türk Devrim Tarihi, Gerçek Yay., İstanbul, 1984, s.50-57

⁴²³ Aynı eser, s. 63-64

Cemiyet'in Halk Fırkası'na dönüştüğü, örgütlerin partiye devir ettiği belirtilmiştir.⁴²⁴

Hemen şu sorular akla gelmektedir; "Cemiyet yerine niçin bir parti kurma gereği duyulmuştur?" Partinin kurulması için niçin 1923 seçimlerinin geçmesi beklenmiştir?" Esat Öz'e göre bu sorulara verilecek genel cevap, Kemalistlerin muhalefeti eleme çabalarıyla ve iktidar ile toplum arasında sıkı ve doğrudan ilişki kurma isteğiyle ilişkilidir. Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin de mevcut konumuyla siyasal/toplumsal işlevini tamamlaması, partileşmeye geçişte ayrı bir meşruluk kaynağı oluşturmuştur. Özellikle 1. TBMM'nin mevcut yapısının "hakim siyasal elit"e verdiği sıkıntı, açık bir şekilde görülmektedir. 1923 yılı içinde yapılanlar, bu problemi çözmeye yönelik bir önlemler paketi niteliğindedir. Bunlar içinde Halk Fırkası'nın kurulması ise ayrı bir öneme sahiptir. Partini kurulması seçimler sonrasında bırakılmıştır şayet AveRMHC seçimlerde yeni kurulacak bir partiye göre popülaritesi yüksek bir oluşumdu.⁴²⁵

Kuramsal açıdan tek partinin doğuş şartlarını araştıran Huntington'a göre, tek parti sisteminin doğuş kökeni toplumun derin bir bölümüyle iki kampa ayrılmış olmasıdır. CHP de dönemin hakim tek partisi olduğuna göre bu kuram ele alınıp şöyle bir açıklama yapılabilir; "Bürokratik merkez İslamcı kenarla

⁴²⁴ Esat ÖZ, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yay., Ankara, 1992, s.86-87

⁴²⁵ Aynı eser, s.87-88

başedebilmek için zorunlu olarak tek bir parti sistemine ihtiyaç duymuştur."⁴²⁶

Demek ki CHP yukarıdaki geniş izahlarımız gözönünde tutulduğu zaman, toplumsal sınıflara dayanmayan ve (Duverger'in kuramına göre) parlamento içinde doğmuş bir kadro partisidir.

Yücekök, devletçi-seçkinin tek parti yolunu seçmesini daha geniş olarak şöyle izah eder;

a) Toplumda sınıflaşmanın olmaması sebebiyle çoğulcu demokrasiye geçebilecek bir ortam bulunmuyordu. Ayrıca ülkenin sosyo/ekonomik şartları da buna müsait değildi. Tanzimattan beri iktidarda bulunan devletçi-seçkinin şimdi CHP önderliğinde Batı tipi toplumsallaşmayı sağlayacaktı.

b) Diğer bir neden uygulanacak devrimlerin daha az baş ağrıtıcı, etkin ve süratli olması için tek partili rejim seçilmiştir.

c) Diğer bir neden ise Tanzimat'tan beri muhalif olagelmış gelenekçi-liberal cephenin bir karşı devrim yapmasını önlemek ve devrimlerin geleceğini tehlikeye sokmamak için tek parti tercih edilmiştir.⁴²⁷

Evet CHP'nin doğuş şartları bu şekildedir. Şimdi de 1946 yılına kadar diğer partileşme hareketlerine bakalım;

CHP, tarihinin ilk yirmi iki yılı boyunca, yalnız iki kere (1924-1925'te ve 1930'da birkaç aylığına) tek parti olma durumundan çıkmıştır. 1924 Kasımında Halk Fırkası'ndan ayrılan, Kurtuluş Savaşı'nın ileri gelenlerinden (Kazım Karabekir gibi) otuz kadar

⁴²⁶ Ahmet KOTİL, "Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler", Cum. Dön. Türkiye Ans., Cilt 8, s.2008

⁴²⁷ YÜCEKÖK, a.g.e, s. 85-86

milletvekili, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Bu parti kısa süre sonra Cumhuriyet karşıtlarının yuvası haline gelmiştir. Radikal dinci eski İttihatçılar bu partiyi desteklemiştir. Parti CHP için büyük bir tehlike niteliğinde idi. 1925 yılında çıkan Doğu İlleri İsyam bahane edilerek bu parti kapatılmıştır.⁴²⁸

Yedi ay kadar yaşabilen bu partini ilginç olan özelliği parlamento içinden doğmuş olması ve CHP'nin toplumsal tabanında gelmiş olmasıdır. 1920'nin İkinci Grubu rejime hukuksal ve ekonomik muhalefet oluştururken, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası entellektüel ve bürokrat görünümüyle karşı devrimci bir muhalefet görünümündeydi. Bu sebeple CHP yönetimi bu olay karşısında sertleşmiş ve otoriter bir tavır takınmıştır. İstiklâl Mahkemelerinde gerek ayaklanan Kürtlerin liderleri gereken bu muhalefet partisinin yirmi dokuz milletvekilinden altısı yargılandı idam edilmiştir. Takrir-i Sükun Dönemi 4 Mart 1929'da son bulmuştur.⁴²⁹

Bu dönemde Tek Parti'nin sertleşmesi üzerine muhalefetin eleştirileri rejim ve Atatürk olmaktan daha çok hükümete ve İsmet İnönü'ye çevrilmiştir. Oluşan tedirginliği önlemek ve rejimi çoğulcu demokrasiye ılımlı bir şekilde geçirmek amacıyla Atatürk'ün talimatları doğrultusunda Serbest Cumhuriyet Fırkası 1930 yılında kurulmuştur. Bu partinin on dört milletvekili vardı ve yine parlamento içinde doğmuştu. Yani CHP kökenliydi. CHP gibi bu parti de asker/sivil bürokrat tabanlıydı. CHP'nin devletçiliğine karşı

⁴²⁸ Mete TUNÇAY, "Cumhuriyet Halk Partisi", Cum. Don. Türkiye Ans., Cilt 8, s.2019

⁴²⁹ TURHAN, a.g.e, s.129-131

bu parti liberaller bir ekonomik düzen öneriyordu. Devrimlere karşı çıkan gelenekçi-libraller yine bu partiyi destekleyip ele geçirmeye başlayınca, parti karşı devrimci bir nitelik kazandı. Dört ay kadar yaşayan bu parti de sonuçta kapatılmıştır. Eğer bu parti yaşasa idi rejime hukuksal ve ekonomik muhalefet yapacaktı.⁴³⁰

Yukarıda görüldüğü gibi Tek Parti Dönemi'nde iki defa çoğulcu siyasi yaşama geçilmek istenmiş, ancak bu muhalif örgütlenmeler karşı devrimci bir nitelik kazanınca iktidar tarafından kapatılmıştır. Böylece 1945 yılına kadar Tek Parti yönetimi döneme hakim olmuştur.

Bu dönemin önemli bir özelliği parti-devlet özdeşliğinin kurulmuş olmasıdır. SCF deneyinde, onun liberalliğine karşılık, kendisini devletçi ilân eden CHF, giderek kendisi devletleşmeye başlamıştır. 1931 de Türk Ocakları'nın kapatılarak ertesi yıl yerlerine Halk Evlerini'nin açılmasını bu ışık altında yorumlamak gerekir. CHF'nın üçüncü kurultayında ilk kez kabul edilen bir program ile partinin artık, sınıf mücadelesi yerine, çıkarların uyumunu sağlayacağı açıklanmıştır. Halk Evleri'ni halka pratik iş ve yaşam bilgilerini kazandırması işlevinin yanında, halkı CHF'lileştirmek görevi de vardı. Diğer bir önemli gelişme 1938 yılında CHP IV. Kurultayında parti-devlet özdeşliğinin resmen kabul edilmiş olmasıdır. Bu özdeşleşme süreci, 13 Şubat 1937'de CHP altı okunun Anayasa'ya girmesiyle en yüksek noktasına varmıştır.⁴³¹

⁴³⁰ TURHAN, a.g.e, s. 131-133

⁴³¹ TUNÇAY, a.g.e, s.2021

Atatürk'ün ölümünden sonra yaşana Mili Şef Dönemi'ne de değinecek olursak;

Bu dönemde İnönü'nün istekleri doğrultusunda parti-devlet özdeşliği bir ölçüde çözümlenmek istenmiştir İnönü göreceli bir demokrasi ve hür rejim uygulamaya gayret etmiştir. Bu amaçla mecliste "Mustakil Grup" adıyla yapay bir muhalefet bile kurulmuştur. Milli Şef Dönemi'nin 2. Dünya Savaşı yıllarında geçtiğini unutmamak gerekir. 1939-1945 yılları arasında dış politika en önemli konu olmuştur. Bu savaşta Türkiye tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak savaş şartları gereği ülkenin tüm ekonomisi askeri harcamalara göre ayarlanmıştır. Yol vergisi, Varlık vergisi gibi olağanüstü vergiler halkı canından bezdirmiştir. Bu sebeple CHP'nin toplumsa desteği de zayıflamıştır. 1945 başlarında (savaşın son anlarında) Mihver devletlerine sembolik olarak savaş ilân eden Türkiye bu sayede Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na kurucu üye olmuş iç politikasında da toplumsal baskı sonucunda demokratikleşme gereksinimleri duymaya başlamıştır. İşte 1946 seçimlerine böyle bir siyasal yapı içerisinde gelinmiştir.⁴³²

Şimdi 1946 seçimlerine kadar ki tek parti döneminin kısa bir yorumunu yapacak olursak;

Türkiye'nin tek parti sistemi vesayetçi bir tek parti sistemiydi denilebilir. Vesayetçi sistemlerde bazı toplumsal gruplar(sınıflar) iktidardan dışlanırlar. Nitekim Türkiye'de de laikleşmeye karşı çıkan ayrılıkçı güçler iktidardan dışlanmışlardı. Eşraf, Kurtuluş Savaşı Dönemi'ne göre gücü azalmakla birlikte, bir ölçüde temsil

---

⁴³² TUNÇAY, a.g.e, s.2023

edilmeye devam ediyordu. CHP dönemin hakim tek partisi idi ve kadro partisi görünümünde temsil ediliyordu. CHP ile eşraf arasındaki ilişki bir vesayet ilişkisi idi.⁴³³

4.2.2. DEMOKRASIYE GEÇİŞ DÖNEMİ (1946-1950)

1946-1950 Dönemi'ni demokrasiye geçiş dönemi olarak adlandırabiliriz. Türkiye'de demokrasiye geçişte uluslararası ve iç etkenler rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda faşist ülkelerin yenilgiye uğraması sonucu ve Doğu Bloku ile Batı Bloku arasındaki ideolojik çatışmada demokrasinin, çok partililiğin önemli bir konu haline gelmiş olması Türkiye'nin demokrasiye geçişinde kuşkusuz etkili olmuştur. Ancak o sıralarda kurulan yeni devletlerin çoğunda tek partili rejimler hüküm sürüyordu. Azgelişmiş dünyada tek partililik kural gibiydi. Dolayısıyla Türkiye'ni demokrasiye geçişi, yalnızca uluslararası etkenler ile açıklanamaz. Geçişteki iç etkenleri şöyle sıralayabiliriz. (a) Demokrasiye geçiş Batılılaşmanın bir devamıdır; (b) Göreceli de olsa burjuvazi kendisinin hakim olduğu liberal bir sistem istemesidir. İkili yapı sürer iken DP her ne kadar bürokratik elit ve CHP kökenli idiyse de (yani yönetici elit içindeki bölünmenin ürünü olsa da) İslâmcı kenarın temsilcisi olarak ortaya çıktı ve güç kazandı.⁴³⁴

1946 arifesine geldiği zaman CHP'de bir takım değişimler gözlenmeye başlanmıştı. 1946 seçimleri öncesinde toplanan II. Olağanüstü Kurultayında "Müstakil Grup" kaldırıldığı gibi, değişmez genel başkanlık kurumu da tüzükden çıkarılmış ve seçimlerin tek dereceli yapılmasına karar verilmiştir. 1946-1950

⁴³³ KOTİL, a.g.e, s.2008

⁴³⁴ KOTİL, a.g.e, s. 2008

yılları CHP'nin liberalleşme ve demokratikleşmeye çalıştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde bir yandan yirmi yıldır halkın soğuduğu ve giderek (bürokratik-plütokratik) bir oligarşi niteliğine bürünen CHP, kitlelere sevimli gösterilmeye çalışılmış, bir yandan da savaş içinde çıkarılan Milli Korunma, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsülleri Vergisi gibi yasalarla kurulan katı ekonomik düzen yumuşatılmaya çalışılmıştır. Fakat bu önlemler iktidarı serbest seçimlerle sürdürmeye yetmemiştir.⁴³⁵

1946 seçimlerini şüpheli bir biçimde de olsa CHP kazanmış ancak bu seçimle 1950 DP iktidarında belirtileri görülmüş oluyordu. 1946-1950 arası dönemde siyasal bir canlılık yaşanmıştır. Yüzlerce gazete ve dergi çıkmaya başlamış, yirmi beşten fazla siyasi parti kurulmuştur. Tabii bunların içinde de en etkili olan DP idi.⁴³⁶

1946-1950 dönemi her yönüyle toplumsal bunalım ve toplumsal değişimin başlangıcına işaret eder.

Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de sermaye hızla burjuvazide toplanmaya başlamıştı. Devletin izlediği politika da bu süreci destekler mahiyette idi. Mesela, çıkartılan Varlık Vergisi ülkedeki azınlık burjuvazisini ülkeden kaçırtıp onun yerine milli burjuvaziyi koymayı hedeflemiş ve bunda da başarılı olmuştu. Harp yıllarından sonra toplumsal yapıda hızlı bir değişime görülmeye başlandı. Artık palazlanan burjuvazi rahat bir sömürü düzeni için ekonomik ve siyasi yapıyı kontrolü altına almaya çalışıyordu. 1948 İktisat Kongresi'nde bu amaçla ekonomik

---

⁴³⁵ TUNÇAY, a.g.e, s.2024

⁴³⁶ TUNÇAY, a.g.e, s.2024

liberalizm kararı alındı. Burjuvazi bir yandan da dış burjuvazi ile bütünleşme yollarını aramaya başladı.⁴³⁷

CHP yukarıda anlattığımız iç ve dış etkenler sebebiyle bu süreci destekler uygulamalarda bulundu. Hemen akla bir soru gelebilir "CHP madem bürokratik temelli bir partidir, o halde getirilmek istenen burjuva demokrasisi kendi çıkarlarıyla çatışmaz mı?"

Yukarıdaki bu soruya en güzel Turhan'ın çalışmasında veriliyor; Bürokrat elitin Tek Parti Dönemi'nde ve CHP bünyesindeki üstünlüğü tartışmasız olmakla birlikte, Kemalistler yöresel unsurların büyük güçlerini (toprak ağalarını, ticaret ve sanayi burjuvazisinin önde gelenlerini) her zaman göz önünde bulundurmuşlardır. Bu nedenle, belirli sayıda bu sınıfların çıkarlarını savunan liderler siyasal elit içine alınmıştır. Bu siyasal devşirmenin yardımıyla göreceli olarak sınıf çatışmaları kontrol altında tutulmuştur. Ancak toplumsal değişme sürecinde bu sınıfların hızla güçlenmeleri 1970 yılında bu muhalefeti iktidara getirmiştir.⁴³⁸

Bu dönemin önemli bir özelliği, gelenekçi-liberal dediğimiz muhalefet kanadının artık hiç gitmemek üzere 1950'ye kadar muhalefete ve bu tarihten sonra da iktidara gelecek olmasıdır. Bu güçlü muhalefetin ortaya çıkışını 1945'lerin iç ve dış koşulları beraber hazırlamıştır. Dış dünyada bloklaşma dönemine girilmesi (soğuk savaşın başlaması), Boğazlar üzerinde Sovyet tehdidi,

⁴³⁷ Gencay ŞAYLAN, Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, V Yay., Ankara, 1986, s.79-80

⁴³⁸ Mehmet TURHAN, Siyasal Elitler, Gündoğan Yay., Ankara, 1991, s.119

Türkiye'yi ABD önderliğindeki Batı Bloku'na yaklaştırmış ve bu blokda geçerli olan çoğulcu demokratik rejimin de esas alınmasını beraberinde getirmiştir. İç ilişkiler alanında ise yukarıda bahsettiğimiz feodal ağaların, sanayi ve ticaret burjuvazisinin güçlenmeleri (özellikle savaş vurgunlarıyla) ve halkın (köylü ve işçilerin) bu sömürü düzeninde canlarından bezmeleri DP iktidarının yollarını açmıştır.⁴³⁹

Tek Parti Dönemi'nin sonunu hazırlayan en önemli sebeplerden birisi Köker'e göre CHP'nin kendi içindeki ideolojik çelişkisidir. Tek Parti Dönemi'nde Batı toplumları çoğulculuğunun sınıf temeline dayandığı, Türkiye toplumunun ise sınıfsız, imtiyazsız, dayanışmacı bir toplum olduğu anlayışına uygun olarak, siyasi partilerin gereksizliği düşünülmüştür. Bu Kemalizmin halkçılığına denk düşen düşünülmüştür. Hakeza Kemalizmin devletçiliği de halkçılığı desteklemektedir. Halbuki Batı tipi kapitalist bir toplum yaratmaya çalışan CHP hem kapitalist bir toplum olacak hem de sınıfsız olacak, demekle kendi kendini yalanlamaktaydı. Bu ilkeler göz önünde tutulduğunda CHP'nin vesayetçi bir parti olmadığı görülmektedir. der Köker. Gerçekten de 1950 DP iktidarı bir sınıf hareketiydi. Oysa toplumu temsil ettiğini söyleyen CHP toplumsal sınıflara dayanmayan bir parti idi. Şayet bürokrasiyi sınıf sayamayız. CHP'nin işçi ve köylüleri temsil ettiğini de kimse söyleyemez. CHP milletvekilleri arasında küçük köylü değil ama ağa vardı; CHP milletvekilleri arasında işçi yoktu ama burjuva

⁴³⁹ Nûkhet TURGUT, Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984, s.266-267

patronları vardı. CHP'nin bu tabansızlığı onun 1950'de sonunu hazırlamıştır.⁴⁴⁰

Tekrar edersek 1946-1950 Dönemi toplumda ikinci bir bunalımın yaşandığı dönemdir. Bilindiği gibi birinci bunalım Kurtuluş Savaşı idi. Birinci bunalımın sonunda Savaşın elitleri (asker/sivil bürokrasi) CHP'ni kurdular. CHP bir devlet partisi oldu. Toplumsal gelişme ve değişme sürecinde toplumsal sınıflar da belirmeye başlamıştı. Sınıf çıkarları ve bölüşüm sorunları dışı nedenlerle birlikte bahsettiğimiz ikinci bunalımı oluşturdu. Diğer partilerle birlikte DP'nin doğma şartları da ancak buna bağlanabilir.

4.2.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)

Demokrat Parti Dönemi'ni anlatmaya başlamadan önce Küçükömer'in dile getirdiği ve bizce siyaset sosyolojisinde yasa kabul edilmesi gereken bir önermeyle sözlerimize başlamak istiyoruz; "Üretim gücünü temsil etmeyen bir politik güç geçicidir".⁴⁴¹

DP toplumsal bir bunalım sonucunda iktidara gelmiştir. 1950'de siyasi yönetimin başına geçen DP, Tanzimattan beri muhalefet olarak kalmış gelenekçi-liberal kesimin partisi idi. 1950'ye kadar tarihsel ve yapısal nedenler ile gerekli büyüme ve olgunluğa erişememiş bu hareket, kuvvetli bir şekilde ancak 1950'de iktidara gelebilmiştir. Artık burjuvazi ekonomik tabanda eriştiği olgunluğuna paralel olarak siyasal alanda da egemenliğini kurmak üzere dir.

Keyder, DP'nin iktidara gelmesini şöyle açıklar:

⁴⁴⁰ Levent KÖKER, Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s. 121-122

⁴⁴¹ İdris KÜÇÜKÖMER, Düzenin Yabancılaşması, Alan yay., İstanbul, 1989, s.93

1950 seçimleri Türkiye tarihinde bir dönüm noktasıdır. O zamana kadar siyaset seçkinlerin işi idi. Bürokratik siyasi yapı içinde siyaset ayrı bir meslek değildi. Meclisler idarenin bir uzantısıydı. Ancak, 1946'da çok partili bir meclis oluşturma kararından sonra genel oy hakkı ve seçmene dönük siyaset bir araya gelerek iktidardaki ittifakın bölünmesine yol açtı. İktidar içinden doğan tarihi muhalefet, devletçi-seçkincilerce engellenmeye çalışılınca muhalefet kendinde "millete gitme" hakkını gördü. 1946-1950 dönemi siyasi lugatında "millete gitme" yeni bir tür siyasi faaliyeti dile getiren bir formül oldu. Bu lügatı kullananlar meclisin temsili meşrutiyetini üstü örtülü bir biçimde inkar ediyor ve halkın iradesini kendilerinin temsil ettiğini söylüyorlardı. Böylece popülist bir söylemi politikaya getirmiş oldular. 1950'de iktidara gelen DP'nin iki temel özelliği vardır. Ve bu özellikleri iyi kullanarak iktidara geldiler. Bunlardan birincisi "devlet müdahalesi" karşısında "pazar"ı savunan ekonomik özgürlük, diğeri ise siyasi baskı ve merkezin ideolojik tecavüzü karşısında mahalli gelenekleri savunan "din" özgürlüğü idi. İşte bu temel iki ilkeye bağlı olarak DP kitleleri peşinden sürüklemiştir.⁴⁴²

Yukarıda belirttiğimiz gibi DP esasen liberal bir burjuva partisidir. Geniş halk kitlelerini (özellikle köylü sınıfını) arkasına alabilmesinin iksiri ise iktidara gelmeden önce DP muhalefetinin açıkça popülist olmasıdır. Muhalefetin söylemine göre bürokrat-burjuva bloğu (CHP) , halk üzerinde siyasal hakimiyet kurmuş, toplumu ezmiş ve iktisaden sömürmüştü. Muhalefet platformunun

⁴⁴² Çağlar KEYDER, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yay., İstanbul, 1989, s.97

evrensel ekonomik ve dini özgürlük ilkelerine başvurması popülist söylemi yansıtıyordu. Bu özgürlüklerin içeriği ise bir sınıf (burjuvazi) eğilimini kolayca ele vermiyordu. kitleri harekete geçiren grubun iktidar bloğunun eski üyeleri olan ve artık olgunlaşan burjuvazi olduğuna hiç şüphe yok. Tek Parti Döneminin otoritesine karşı evrensel ilkeler temelinde direniş, ayrı sınıf çıkarlarının farkına varmış olsun olmasın, bütün toplumsal sınıfların bazı kesimlerini birleştirmiştir. Yasadışı Komünist Partisi bile 1950 seçimlerinde DP'yi aktif biçimde desteklemiştir. Kısaca 1950 hareketi mutlakçı yönetime karşı bir liberal direniş biçimini almıştı; toplumun büyük bir kesimi harekete geçerek burjuvaziyle ortak bir cephe kurmuştu. 1950 hareketinin öğeleri Türkiye siyaset hayatının önemli boyutları olarak kaldılar.⁴⁴³

İlginç olan nokta CHP de DP ile aşağı yukarı aynı seçim programı sunmasına rağmen seçimi büyük farkla kaybetmiş olmasıdır. 1950 de DP 408, CHP ise 69 milletvekili kazanmıştır. Seçim sonrasında CHP kanadında herkes ne olduğunu anlayamamış ve olaya nesnel bir açıklama getirememiştir. Bir çoklarına göre CHP üst yönetimi yenilginin sorumlusuydu. Başta da İnönü suçlanıyor ve partinin gençleştirilmesi isteniyordu. CHP elitlerine göre halk kendilerinin haklarını kimin savunduğunu bilmiyor ve dini kullanan DP'ye teslim oluyordu. Oysa Çavdar'a göre asıl neden toplumun sivilleşme isteği idi. Halk artık liberal de gözükse, din, eğitim vb konularda tavizler de verse CHP'ye güvenmiyordu. Gerçi yeni bir partinin cazibesi de halkı etkilemişti.

---

⁴⁴³ KEYDER, a.g.e, s.101

DP adayları en ufak ücretlere kadar gidip seçmenle kahvelerde sohbetler etmiş, popülist propaganda yapmış ve vaatler sunmuştu. Oysa CHP elitleri seçkinci davranışları ile halka sevimsiz görünüyorlardı. Siyasal elit değişiminin temelinde bu sebepler vardı.⁴⁴⁴

Kongar'a göre, 14 Mayıs 1950 seçimleri Türkiye'nin siyasal tarihinde en önemli devrimlerden birisidir. DP'nin seçimleri kazanması ile devletçi-seçkincilerin iktidarı bitiyor ve yerine, gelenekçi-liberaller geçiyordu. DP bilindiği gibi iktidardaki CHP'nin bölünmesi sonucu parlamento içinde doğan bir partidir.⁴⁴⁵

Kongar, DP'nin niteliklerini şöyle sıralar;

DP'nin ilk niteliği, sivil ve asker bürokrasiye olumsuz bir tavır takınmasıdır. Bu hareketin tarihten gelen sebepleri vardı.

DP'nin ikinci niteliği, gerçek demokratik ilkelere uygun davranışlar yerine, Tek Parti Dönemi'ne benzer baskıcı uygulamalara yönelmesidir.

DP iktidarının üçüncü niteliği Batı dünyası ile ekonomik ve siyasal bütünleşmeye kesin bir inananç beslemesiydi. Her ne kadar Batı dünyası ile yakın ilişkiler İnönü önderliğinde CHP hükümeti zamanında 1946 yıllarında başlamış ise de Demokrat Parti, Batı ile bütünleşmeye ülkenin bütün sorunlarını çözecek bir yol olarak bakıyordu. Bu inananç Atatürkçülüğün "emperyalizmle uğraş" ilkesinin ortadan kalkmasına yol açtı.

⁴⁴⁴ Tefik ÇAVDAR, "Cumhuriyet Halk Partisi", Cum. Dön. Türkiye Ans. ,Cilt 8, s.2026

⁴⁴⁵ Kongar, a.g.e., s.162

DP'nin dördüncü niteliği, kimi Atatürk devrimlerine karşı olumsuz bir tutum sahibi olması idi. Bu olumsuz tutumun altında yatan gerçek, DP'ye desteğin gelenekçi-liberal cepheden gelmesi idi. Atatürk devrimlerini uygulayan Tek Parti yönetimi, diyalektik olarak toplum içinde kimi tedirginliklere yol açmıştı. Devrimler, bir ölçüde, tek parti döneminin baskıcı yönetimi ile özdeşleştirilmişti. İşte DP toplumdaki bu tedirginliğin ifadesi olmuştur. Öte yandan dini akımlara tavizler verildi.⁴⁴⁶

DP iktidarının beşinci ve önemli bir niteliği de halk ile bütünleşmesi, idi. Cumhuriyet dönemi siyasal tarihinde ilk kez halk ve özellikle köylü sınıfı, kendisini hükümet ile özdeşleştirebilmişti. Aslında, bürokrasiye ve aydınlara karşı olumsuz yaklaşım ve Atatürk devrimlerine karşı olumsuz tutum, DP'nin halk desteğini kazanmak için başvurduğu (popülist) çabalarıydı.⁴⁴⁷

DP'nin iktidara geldiği ilk yıllar ülkenin toplumsal yapısında da şanslı yıllardı. Savaş yılları boyunca biriktirilmiş büyük bir altın rezervi vardı. Savaş sonrası diğer ülke ekonomileri gerilediği için Türkiye ihracat fazlası veriyordu. ABD'nin kuyruğuna yapışan DP iktidarı, Marshall yardımı alıyordu. Hava şartları ilk dört yıl çok güzel olduğundan tarımda üretim artışı yaşanıyordu. Bu olumlu şartlar sebebi ile DP'nin toplumsal desteği de artıyordu.

DP bu yıllarda lializmi deniyordu. Gerekli alt yapı hizmetleri, tarımda makinalaşma sağlanıyor ve halkta da bir rahatlama görülüyordu. İktidarın ana hedefi ülkeyi küçük Amerika" yapmaktı. Çeşitli yazarlardan edindiğimiz bilgilere göre

⁴⁴⁶ Kongar, a.g.e, s.163-165

⁴⁴⁷ Aynı eser, s.163-165

DP, CHP'den devraldığı mirası bu uğurda bir mirasyedi gibi harcıyordu. Finansman sorununu dış borç ile hallettiği büyük ve altından kalkamayacağı projelere girişiyor ve en önemlisi de planlama yapmadan hareket ediyordu. Ülkenin başbakanı Menderes gazetecilere "planımız plansızlıktır" diyebiliyordu. Ekonomik yapıda bu gelişmeler yaşanırken siyasi yapıda da hükümlerane soyunan DP adeta geçmişin hesabını soruyor ve CHP'ni ezmeye çalışıyordu. CHP mallarının hazineye devri, Halkevlerinin kapatılması ve yerine tekrar Türkocaklarının açılması, sol düşünce üzerine konan yasaklar DP uygulamalarının birkaçıdır. Ayrıca emperyalizme de her alanda fırsat veriliyordu.⁴⁴⁸ Böyle bir yapı içerisinde 1954 seçimlerine gidilmiş ve DP daha da güçlenerek seçimleri kazanmıştı.

Ancak 1954'ten sonra gerek ekonomik yapıda gerekse siyasal yapıda buhranlı günler yaşanmaya başlamıştı. Plansız bir hükümet ekonomiyi eline yüzüne bulaştırmış dış borç, enflasyon halkın belini bükmeye başlamıştı. Hava şartlarının kötü gitmesi ve diğer sebepler sayesinde tarımsal getiri de azalmıştı. Seçimlerde aldığı oya güvenen DP iktidarı siyasal yapıda da suçladığı CHP'den daha katı baskıcı uygulamalara yönelmişti.⁴⁴⁹

Bu karamsar yapı içerisinde 1957 seçimlerine geldiği vakit DP seçimleri yine kazandı ancak, aldığı oy oranı %50'nin altına düştü. DP için bu durum aslında bir yenilgi, uyarı ve sonun başlangıcı idi. Seçimlerden sonra ülkenin genel siyasal havası ve hükümet ile karşıt partiler arasındaki ilişkiler iyice kötüleşti. iktidar

⁴⁴⁸ ÇAVDAR Tevfik, "Demokrat Parti", Cum. Dön. Türkiye Ans., Cilt 8, s.2068

⁴⁴⁹ Aynı eser, s.2069

gerekli yasal düzenlemeleri de yapıp siyasi partiler üzerindeki baskıları iyice artırdı. Ekonomik yapıda da DP, eleştirerek geldiği devletçilik uygulamalarına kendisi dönmek zorunda kaldı. Ekonomik ve siyasal yapının bu karamsarlığı karşısında DP daha da baskı yolunu seçiyordu. Vatan Cephesi adı altında kendisine sempati duyanları topluyor, kamplaşmaya gidiyordu. CHP'yi ortadan kaldırmaya yönelik Tahkikat Komisyonu kurulmuş ve muhalefetin bütün davranışları bu komisyonda yargılanıyor ve cezalandırılıyordu. Bu aşlında DP tarafından demokratik düzene karşı uygulanmış bir hükümet darbesi idi. Uygulama bütün ülkede öğrenci ve subayların gösteri ve eylemlerine sebep oldu. Siyasal buhrana yol açtı. Sıkıyönetim ilân edildi.⁴⁵⁰

Artık Türkiye'de demokrasinin sonu gelmişti. Silahlı Kuvvetler 27 Mayıs 1960'da yönetime el koydu.

Siyasal elitler üzerine yoğunlaşan Turhan'ın 1950-1960 dönemini değerlendirmesi şöyledir:

Bu dönemde bir çok parti seçimlere girse de dönemin genel olarak özelliği iki parti sistemi gibi görünmesidir. Yani iktidarda DP ve Muhalefette de CHP güçlü ve etkili iki partidir. Millet Partisi (ki daha sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi adını almıştır), Hürriyet Partisi ve Köylü Partisi aldıkları oy ve kazandıkları milletvekili sayısı açısından önemsiz partiler sayılabilir. Her üç seçimde de DP büyük çoğunlukla seçimleri kazanabilmiştir. Demokrat Parti'nin bu dönemde seçimleri kazanabilmesinde seçim sisteminin de etkisi olmuştur. Bu dönem seçim sistemi basit çoğunluk idi.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ KONGAR, a.g.e., s.165-167

⁴⁵¹ Mehmet TURHAN, Siyasal Elitler, Gündoğan Yay., Ankara, 1991, s. 170 vd.

1950-1954 ve 1957 yasama dönemlerinde DP ile CHP'den milletvekilliği yapanları karşılaştırdığımızda şu sonuçlarla karşılaşırız: Dokuzuncu Yasama Dönemi'nde CHP milletvekillerinin yaş ortalamaları 51.7 iken, DP'de ortalama yaş 47.0'dı. 1954 ve 1957'de DP'de bu yaş ortalamaları fazla değişmezken, CHP'de her iki dönem için de ortalama 45.0 civarına düşmüştür. Yani CHP partide artık gençlere yer vermeye başlamıştı diyebiliriz. DP ise hep genç bir parti idi. Yöresellik durumuna baktığımız zaman DP'nin her üç dönem için de milletvekillerinin %60 civarında doğdukları yeri temsil ettiği gözlenmiştir. CHP'de ise bu oranlar her üç dönem için de sırasıyla %63, %91 ve %75'dir. Bu durumun nedeni CHP'nin yalnızca Doğu illerinde seçimi kazanabilmiş olmasıdır. Dokuzuncu Yasama Dönemi'nde CHP'li milletvekillerinin %35'i bürokrat, %35'i serbest meslek sahibi ve %25'i girişimciydi. Onuncu Yasama Dönemi'nde ise DP'li milletvekillerinin ise %19'u bürokrat, %46'sı serbest meslek sahibi ve %31'i girişimciydi. Bu oranlar Halk Partisi'nde sırasıyla şöyleydi %25 bürokrat, %41 serbest meslek ve %1 girişimci.⁴⁵²

Sonuç olarak 1950-1960 arasındaki değişim şöyle açıklanabilir; Tanzimat'tan beri iktidardaki en etkin kesim olan asker ve sivil bürokrasi, 1946'dan sonra hem toplum içindeki gücünü hem de iktidarını derebeylik kalıntıları, eşraf ve burjuvaziden kurulu bir üçlüye kaptırmıştır. İktidara gelen bu toplumsal güçler asker ve sivil bürokratların yüzyıllık uğraşları sonunda çizdiği şemanın oldukça tersine davranmışlardır. Bu

---

⁴⁵² Aynı eser, s.170 vd.

nedenle bürokratlar çok geçmeden bu iktidar değişikliğinden hoşnut olmamışlar ve 27 Mayıs 1960 tepkisi ile bunu açığa vurmuşlardır.⁴⁵³

Ele aldığımız bu dönemde ve ileride inceleyeceğimiz diğer dönemlerde görüleceği gibi Türkiye siyasal partileri modern sınıf partisi değildirler. Türkiye'de siyasal partiler genellikle parlamento içinde bölünmeler ve birleşmeler sonucunda doğmaktadır. Siyasal partilerin özelliği toplayıcı parti görünümünde olmalarıdır. Yani her sınıftan oy alabilmektedirler. Ve genellikle de Türkiye siyasal partileri Duverger'in tipolojisine uygun olarak söyler isek kadro partisi görünümündedirler. Sosyalist partiler gibi güçlü kitle partileri olmamıştır.

Bu dönemde kurulan partilere örnek verecek olur isek, mesela Hürriyet Partisi DP'den ayrılan veya istifa ettirilen milletvekilleri ve parti üyelerince kurulmuş (1955) ve 1958'de de CHP ile birleşip siyasal hayattan çekilmiştir. En başta DP de CHP'den ayrılan milletvekillerince kurulmuştu.⁴⁵⁴ Türkiye Köylü Partisi ve DP'den ayrılanlarca kurulmuştu. İleride göreceğimiz gibi siyasal partilerin tamamına yakın kısmı ya CHP'den ya da DP'den kopuşlar ile kurulmuştur, ya da darbe sonlarında eski partilerin isim değiştirmeleri ile rejimin demokrasiye geçtiği anda yeniden belirmişlerdir. O halde CHP'ni doğurgan bir siyasal parti olarak görmek yanlış olmaz. Bu duruma onun Tek Parti Dönemi'nin hakim partisi olması yol açmıştır. Şayet Tek Parti Dönemi'nde CHP bütün eğilimleri içerisinde üstü örtük de olsa yaşıyordu. Sadece

---

⁴⁵³ TURHAN, a.g.e., s.174

⁴⁵⁴ TURHAN, a.g.e, s.174

"dinci kesim" dışlanmıştı. Bu kesim de DP tarafında kollanıp daha sonraki yıllarda siyasi arenaya çıkabilmiştir.

Ama şunu tekrar önemle söyleyebiliriz ki Türkiye siyasi partileri sınıf partileri değildir. Türkiye'de kural önce parti kurulur sonra partiye taban olacak toplumsal sınıflar aranır ya da yaratılmaya çalışılır. Toplumsal sınıflaşmaya dayanmayan bir partileşmede sağlıklı bir siyasi sistem sunamaz. Sonuçta bu bozuk yapılanma darbeleri beraberinde getirmiştir.

Yukarıda söylediklerimizin doğruluğunu DP Dönemi'nden örnekler vererek ortaya koyabiliriz. Bilindiği gibi DP bir burjuvazi partisidir. Ancak DP hem toprak feodallerinin hem tüccar burjuvazisinin hem de sanayi burjuvazisinin çıkarlarını koruma iddiasında idi. Bunun yanında geniş köylü sınıfı ile de popülist bir bağlantı kurulmuştu. DP'nin dışladığı veya göz ardı ettiği sınıf ve kesim ise emekçiler ve bürokratlar idi. Böyle bir partide değişik sınıfların çıkarlarının hepsinin birden aynı oranda korunması diye bir şey olamaz ve olmadı da. DP'den ayrılan toprak ağaları Türkiye Köylü Partisi'ni kurmuşlardı. Bunlar parti içinde ticaret burjuvazisi ile çıkarları uyuşmadığı için çatışıyorlardı.⁴⁵⁵ Zaten bunlar partiden ayrıldıktan sonra da şehir burjuvazisinin beklentileri korumacılık ve ithal ikameciliği ile karşılaşmıştı.⁴⁵⁶ İdeolojik tutarsızlığın bir başka örneğini Tek Parti Dönemi'ni anlatırken de CHP'de görmüştük.

⁴⁵⁵ TURGUT, a.g.e, s.273

⁴⁵⁶ KEYDER, a.g.e, s.105

Türkiye'nin ilk gerçek çok partili demokrasi deneyiminin kısa ömürlü olması ve siyasal buhrana neden olan üç özelliği Sunar şöyle belirtir:

- a) Otokratik baskıya açık mekreziyetçi siyasal yapı;
- b) Popülist mobilizasyona elverişli, demokratik rejime denge sağlayacak pülüralist kurumlaşmadan yoksun toplum;
- c) Uzlaşma geleneğinden uzak, kontrol felsefesine dayalı elit kültürü.

Sayıdığımız bu üç etkenin kökenleri Osmanlı İmp.'nun katı feodal düzeninden gelmektedir. Doğal olarak, DP Dönemi'ne özgü olan nitelik, bu özelliklerin ilk defa denenilen demokratik rejim üzerindeki etkileridir. Demokrat Parti'nin toplumun demokratikleşmesinde temel bir rolü olduğu yadsınamaz; ancak, CHP'ni "devlet partisi" olduğu için eleştiren DP, kendi iktidar döneminde "partinin devleti" anlayışına yönelmiştir.⁴⁵⁷ Böylece askerler 1960 da bütün bu olumsuz gelişmeler neticesinde yönetime el koymuşlardır. 1946 bunalımı siyasi yaşamı başlatmış ve siyasi partilerin kurulmasını sağlamış ise 1950 sonlarındaki bunalım da siyasi partileri tırpanlamıştır. Artık 1960 sonrasında bambaşka bir dönem başlayacaktır.

4.2.4. 1960-1973 DÖNEMİ SİYASAL PARTİLER

Başlarken dönemin genel özelliklerinde şöyle bahsedebiliriz;

Bu dönemde hakim tek parti sisteminden çokpartili sisteme geçilmiştir. Ama söz konusu olan ılımlı-sınırlı bir çok parti sistemidir. 1965 seçimlerinde çift parti sistemine doğru bir evrim

⁴⁵⁷ İlkay SUNAR, "Demokrat Parti ve Popülizm", Cu. Dön. Türkiye Ns. ,Cilt 8, s.2086

görülmüştür. 1969 seçimlerinde bu eğilim devam etmiştir. Bu dönemin bir diğer özelliği de seçmen partilerini ortaya çıkmasıdır. AP ve CHP seçmen partisi görünümünü gösteriyorlardı. Başarısız bir kitle partisi girişimi olarak TİP'ten söz edebiliriz. Bu dönemde CHP artık bir sosya demokrat parti olma sürecine girmiştir.⁴⁵⁸

1960 Askeri Darbesi'nin amacı, demokrasiyi yeniden kurmak ve serbest seçimlere gitmektir. Fakat her ne kadar, darbenin hiç bir kişiye ya da gruba karşı olmadığı öne sürülmüşse de, darbenin, Demokrat Parti Hükümeti'ne karşı düzenlendiği bir gerçektir.⁴⁵⁹

Paşalar, yaptıkları darbeye üç gerekçe bulmuşlardı;

Birinci gerekçe, DP'nin demokrasiden sapmış olmasıydı. İkinci gerekçe, DP'nin kendi yandaşlarına değişik ve ayrıcalıklı işlem yaparak halkı ikiye bölmeydi. Üçüncü gerekçe ise, DP'nin Atatürk devrimlerinde ödünler vermesi idi.⁴⁶⁰

Darbeni başına, darbe gerçekleşikten sonra Cemal Gürsel getirildi. Bir grup hukuk profesörüne darbenin hukuksal temeli sayılabilecek bir rapor hazırlattırıldı. Darbeyi izleyen gün on yedi kişilik kabine ilân edildi. Daha sonra, 12 Haziran'da 1 numaralı yasa, geçici anayasa olarak yayınlandı. Bu yasa, Mili Birlik Komitesi'nin hukuksal temellerini oluşturuyordu. Böylece, Komite bir meclis işleviyle çalışmaya başladı.⁴⁶¹

Komite, Yüksek Adalet Divanı adı altında özel bir mahkeme kurmuştur. Mahkemede DP milletvekilleri ile bazı bürokratlar

⁴⁵⁸ KOTİL, a.g.e, s.2009

⁴⁵⁹ KONGAR, a.g.e, s.198

⁴⁶⁰ Aynı eser, s.168

⁴⁶¹ Emre KONGAR, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı-1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.170

yargılanmıştır. Mahkemede DP yöneticilerden on beşi için ölüm cezası verilmiş ve MBK tarafından bunlardan üçü onaylanıp idam edilmiştir. İdam edilenler; Eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan, ve Eski Başbakan Adnan Menderes'tir. Hakkında ölüm cezası verilen dördüncü kişi, eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, yaşlılık deneniyle bağışlanmıştır. Asılanların dışında kalan DP üyelerine gelince, bunların hepsi, değişik zamanlarda bağışlanmışlar ve siyasi hakları da 1974'te geri verilmiştir.⁴⁶²

Komite'nin diğer eylemlerine baktığımız zaman; Komite ordu ve üniversitelerde reform yapma kararı almıştı. Bu doğrultuda beş bin subay ve yüz kırk yedi öğretim üyesi zorunlu emekliliğe tabi tutulmuştu. Reformun Bab-ı Ali'den de geçeceği söylentileri üzerine darbecileri destekleyen gruplarda bile bir tedirginlik başlamıştı. Rejimi hemen çoğulcu demokrasiye geçirmek gerekiyordu. Bunu da başaracak olan darbeciler içindeki ikinci grup olan Müdahaleci Demokratlar'dı. Bunlar, faşist bir dikta rejimi planlayan Otoriter İhtilâlciler'i Komite'den uzaklaştırdılar. Yurt dışına değişik görevlere gönderilen bu grup üyelerine "On Dörtler" denmektedir. Bu olaydan sonra Anayasayı hazırlayacak olan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 tarihinde açıldı. Kurucu Meclis, Milli Birlik üyeleri ile, bir Temsilciler Meclisi'nden oluşuyordu. Temsilciler Meclisi, siyasal partilerden, meslek örgütlerinden, üniversitelerden, sendikalardan, yargıçlardan ve odalardan gelen temsilcilerden kurulmuştu. Kurucu Meclis'in açılmasından sonra, siyasal partilerin

---

⁴⁶² Aynı eser, s.170-171

etkinliklerine yeniden izin verildi. Siyasal parti etkinlikleri başlar başlamaz, kapatılmış olan DP'yi destekleyenlerin oylarını toplama çabası da ortaya çıktı.⁴⁶³

Ortada bir DP mirası vardı. Bu mirasın bölüşümü için üç parti ortaya çıkmıştı. Bunlar, AP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'dir. Osman Bölükbaşı'nın liderliğinde oluşan CKMP, Kamil Kırıkoğlu gibi köktencileri de barındıran karmaşık bir yapıya sahipti. YTP ise 1950'li yıllarda, "ispat hakkı" savaşımı veren ve Hürriyet Partisi'ni kuran akımın kaynaklarına dayanıyordu. Daha ilk anda bile DP'nin gerçek mirasçısı AP gözüküyordu.⁴⁶⁴

CHP ise bu yeni oluşumlar sırasında en güçlü siyasal parti gibi gözüküyordu. Şayet darbe DP'ye karşı yapılmıştı.

1961 Seçimleri ve siyasal partileri anlatmadan önce 1961 anayasası üzerinde biraz durmak istiyoruz. Oluşturulan yeni Anayasa 9 Temmuz 1961 de halk oylamasına sunulmuş ve %61 çoğunluk ile kabul edilmiştir. Anayasa demokrasiyi korumak için yen kurumlar getiriyordu. Yasama meclisi üzerinde Anayasa'nın egemenliğini sürdürmek için bir Anayasa Mahkemesi kurulmuştu. TBMM, Meclis ve Senato olarak iki organdan oluşuyordu. Milli Birlik Komitesi üyeleri, yaşamları boyunca "Tabii Senatör" olarak Senato üyeliğine atanıyordu. Böylece Komite üyelerinin hukuksal ve siyasi durumları bir çözüme bağlanmıştı. Anayasa, üniversiteler, radyo ve basına özerklik getiriyordu. Hükümet ile Silahlı Kuvvetler arasında sürekli bir iletişim ve etkileşim sağlanması amacıyla yeni

⁴⁶³ KONGAR, a.g.e., s.171-172

⁴⁶⁴ Tevfik ÇAVDAR, "Adalat Partisi", Cum. Dön. Türkiye Ans. ,Cilt 8, s.2090

örgütler de kurulmuştu. Yargı organı da özel güvencelere kavuşturulmuştu. Kısacası, yeni Anayasa, hükümetin, çoğunluğun baskısına kaymasını önleyecek hemen hemen bütün önlemleri getirmişti. Seçim yasası da çoğunluk sisteminden, nispi temsil sistemine geçişi sağlayacak biçimde değiştirilmişti. Böylece bir partini aldığı oyların oranından daha büyük bir oranla Meclis'te temsil edilmesi olanağı ortadan kaldırılmış ve çoğunluğun baskısının önlenmesi için ek bir güvence yaratılmış oluyordu. Anayasa, 27 Mayıs Darbesi'nin meşruluğunu onaylıyor ve 1924 Anayasası'nı belirlediği devlet kavramından değişik bir devlet anlayışı ortaya koyuyordu. Çoğunluğun baskısının önlenildiği bir demokrasi anlayışı getirilmişti. Ayrıca toplumsal adalet ilkelerine dayalı yeni bir toplumsal ve ekonomik düzen, her vatandaş için toplumsal ve ekonomik fırsat eşitliğinin sağlandığı bir yapı amaçlanmıştı. Anayasa bu amacı gerçekleştirmek için devlete doğrudan sorumluluk veriyordu. 1924 ve 1961 Anayasaları arasında bariz iki fark göze çarpmaktadır; 1924 Anayasasında "ulusal egemenlik kavramı"na ağırlık verilmişti. Kuramsal olarak egemenlik ulusundu. Ama uygulamada, bunu Atatürk (Cumhurbaşkanı) kullanıyordu. Bu uygulamaya DP döneminde de sürdürülmüştü. Bu uygulamada son vermek için 1961 Anayasası Meclis ve Hükümetin yetkilerine ortak kurumlar getirdi. İkinci olarak, 1924 Anayasası, ekonomik yapıda daha liberal bir ideolojiye sahipti. Buna karşılık, 1961 Anayasası, ekonomik bakımdan sorumlu ve görevli bir devlet kavramı geliştirdi. 1924 Anayasası'nda öngörülen "kapitalizme dönük liberal devlet" anlayışı yerine, 1961

Anayasası, "sosyal refah devleti", yaklaşımını getiriyordu. Böylece DP'nin hukuksal temelleri 1924 Anayasasında yatan ekonomik anlayış ve uygulaması da sona erdirilmek isteniyordu.⁴⁶⁵

Şimdi, seçimler ve siyasi partilere dönersek:

15 Ekim 1961 Seçimlerin'de güçlü gibi gözükten CHP umduğunu bulamadı. Şayet AP en olumsuz şartlarda bile belirli bir tabandan oy alabilecek bir duruma gelmişti. Bu tarihi bir misyonun sonucudur. AP önce DP'de ifadesini bulan "gelenekçi-liberal" kesimin siyasi partisi idi. Ve güçlenen burjuvazinin vaz geçemeyeceği bir siyasi aygıttı.

Bu seçimlerde CHP 173 milletvekili ve 36 da senatörlük kazandı. AP ise 158 milletvekili ve 71 senatörlük kazandı. Yani Mecliste CHP birinci parti olurken, Senatoda da AP üstünlüğü elde ediyordu. Diğer partilerden YTP 65 ve CKMP de 54 milletvekili kazandı. Durum gösteriyor ki, eğer DP'den kopmalar ile oluşturulan bu iki parti AP bünyesinde yer alabilse idi AP seçimlerden birinci parti olarak çıkacaktı.⁴⁶⁶

Bu seçim sonuçlarına göre bir koalisyon hükümetini kurulması kaçınılmazdı. CHP ile AP koalisyonu 20 Kasım 1961'de kurulmuştur. Ancak hükümetin uyumlu çalışma yaptığı pek söylenemez; Sağ kanatta yer alan "gelenekçi-liberal" Adalet Partisi ile, "devletçi-seçkinci" yaklaşıma sahip CHP arasındaki temel ayrılıklar, ortak hükümetin sürdürülmesini olanaksız kılıyordu. Eski Demokratların bağışlanma tarihi hakkındaki tartışmalara ek

⁴⁶⁵ KONGAR, a.g.e., s.175

⁴⁶⁶ Tefik ÇAVDAR, "Cumhuriyet Halk Partisi", Cum. Dön. Türkiye Ans. Cilt 8, s.2031

olarak iki parti arasındaki temel toplumsal/ekonomik uzlaşmazlıklar, ortaklığın bozulmasına yol açmıştır.⁴⁶⁷

İkinci koalisyon, CHP, YTP, CKP ve Bağımsızlar arasında 25 Haziran 1962 tarihinde kurulmuştur. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı ve emekçi hakları bu hükümet zamanında kabul edildi. Eski Demokratların bir kısmı bağışlandı. Bu arada (albay) Talat Aydemir'in 2. askeri darbe girişimi yine bu hükümet zamanında bastırıldı. Aydemir idam edildi. Darbeci Albay'ın birinci darbe girişimi de 1. Koalisyon zamanında bastırılmıştı. Koalisyonun CHP dışındaki ortakları tutucu davrandıkları için bu hükümette de uyumsuzluklar yaşanıyordu. Bu arada yerel seçimler yapılmış ve YTP ile CKMP'nin AP'ni güçlendiren biçimde oy yitirdiği ortaya çıkmıştı. Bu durumda iki parti hükümetten çekilmiş ve İsmet İnönü Kabinesi 2 Aralık 1963'te görevden ayrılmıştır.⁴⁶⁸

1961 seçimlerinden sonra Üçüncü Hükümet de İsmet İnönü tarafından kurulmuştur. Bu kez CHP, Bağımsızlar ile ortak hükümet kurmuş ve YTP Hükümeti dışardan desteklemiştir. YTP Kıbrıs krizi sebebiyle CHP'yi desteklemişti. Ancak bu karar sonunda YTP'nin sağ kanadı partilerinden ayrılmıştı. Bu hükümet zamanında 7 Haziran 1964 tarihinde Senato üçte bir yenileme seçimleri yapılmış ve AP bu seçimlerde önemli bir başarı elde etmişti. Bu arada eski hükümlü DP'lilerin geri kalanları da serbest bırakılmıştır. Yine bu hükümet zamanında, hükümet, AP'lilerin 27 Mayıs'a karşı olumsuz hareketleri sebebiyle Genel Kurmay tarafından uyarılmıştır. Bu hükümet zamanında diğer bir gelişme,

⁴⁶⁷ KONGAR, a.g.e., s.177

⁴⁶⁸ KONGAR, a.g.e., s.177

seçim sisteminin "ulusal artık" yöntemi eklenerek değiştirilmesi olmuştur. Amaç, Türkiye siyasal yaşamını iki partini egemenliğinden kurtarmaktı. Ulusal artık sistemi, kullanılan her bir oyu değerlendirerek, ülke çapında bir partinin aldığı oyların sayısı belli bir düzeye eriştiği zaman, o partiye bir milletvekiliği sağlayarak, küçük partilerin güçlendirilmesine yönelikti. Aslında bu sistem, 1961'den beri sürekli güçlenen Adalet Partisi'ne karşı alınan bir önlem niteliği taşıyordu.⁴⁶⁹

CHP örgütü bu dönemde koalisyondan yana değildi. Ancak İnönü'nün direktmesi ile koalisyona gidilmişti. İnönü demokrasi isimli çocuğun büyümesi için CHP'nin özveride bulunmasını istiyordu. Ancak, İnönü, muhalefetin kendisini ve partisini nasıl kullandığını ve zamanı gelince de nasıl bir kenara fırlatıp atabilecek güce eriştiğini 1965'teki bütçe görüşmeleri sırasında gördü. Hükümet, AP-CKMP ve YTP milletvekilleri oyları ile devrildi.⁴⁷⁰

Üçüncü İnönü Koalisyon Hükümetini düşmesi, devletçi-seçkinciler ile gelenekçi-liberal arasındaki siyasal ortaklığın da sona ermesini simgeliyordu CHP, toplumsal sivilleşme işlemini sağlayan bir geçiş dönemi partisi durumunda idi ve Üçüncü İnönü Hükümeti'nin düşmesi ile bu işlevi son buluyordu.⁴⁷¹

Yeni hükümet, Bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında gelenekçi-liberal cepheyi oluşturan dört sağcı parti arasında kuruldu. Bu hükümet ancak sekiz ay (seçimlere) kadar iktidarda kalabildi.⁴⁷²

⁴⁶⁹ KONGAR, a.g.e, s.178

⁴⁷⁰ ÇAVDAR, a.g.e., s.2031

⁴⁷¹ KONGAR, a.g.e, s.178

⁴⁷² Aynı eser, s.178

1965 seçimlerini anlatmadan önce TİP'den söz etmek istiyoruz. 1960 sonrasında değişme sürecinin bir uzantısı olarak Türkiye'de toplumsal sınıflaşma belirginleşmeye başlamıştı. TİP bu bağlamda önem kazanmaktadır.

Türkiye İşçi Partisi, 27 Mayıs Darbesi'nin sağladığı göreceli serbest politik ortamda, 13 Şubat 1961 tarihinde, bir grup sendikacı tarafından kurulmuştur. İdeolojik tarafı ağır basan bir partidir. Kuruluş aşamasında pek yankı uyandırmamıştır. Kurucu sendikacıların dolaysız çevresini oluşturan işçiler de TİP'e fazla yakınlık göstermemişlerdir. Partinin bu olumsuz varlığı devam ederken 1962 yılında Türk-İş çevresi "Çalışanlar Partisi" adında yeni bir parti kurma hazırlıklarına girmişlerdir. TİP bu oluşumdan rahatsızdı. Şayet kendisi gerçek anlamda bir örgütlü sol olmak istiyordu. Bu sebeple TİP kurucuları bu oluşumu önlemek istiyorlardı. Aynı zamanda TİP'nin canlanmasını sağlamak için aydınların ilgisini partiye çekmeye uğraşıyorlardı. Partiyeye aydın bir lider bulunmalıydı ve bulundu da; Mehmet Ali Aybar 1962'de TİP genel başkanlığına getirildi. Kısa bir süre sonra, aynı yılın Mayıs ayında, 1960'ta kurulan ve TİP gibi varlık gösteremeyen Türkiye Sosyalist Partisi de TİP'ne katıldı. Bu değişim umulan sonucu verdi. Kısa zamanda, çoğu aydın kesimden birçok kişi TİP'ne üye oldu. Bu gelişmeler karşısında Çalışanlar Partisi girişiminden de vazgeçildi.⁴⁷³

Parti temsil biçimine baktığımız zaman, partide işçilerin yeterince etkin olmadığı görülmektedir. İşçi kesimi adıyla yönetim

⁴⁷³ Murat BELGE, "Türkiye İşçi Partisi", Cum Dvön. Türkiye Ans., Cilt 8 s.2120

kurullarında çoğunluğu elde tutanlar ashında işçilere "vekaleten" partide bulunan sendikacıları.⁴⁷⁴

1963 yılında, MP listesinden senatör seçilen Niyazi Ağırnash TİP üyesi olmuştur. Böylece ilk kez Türkiye'nin sosyalist partisi için parlamentoda temsil edilme imkanı doğmuştur. Daha sonra, Senatoda, Cumhurbaşkanı kontenjanından üye olan Esat Çağa da TİP'e katılmış ve böylece parlamentoda TİP'i temsil eden iki senatör olmuştur. 1963'teki yerel seçimlere dokuz ilde katılabilen TİP bu tarihte ilk olarak radyodan halka hitap etmiş ve seçimlerde de 36 000 oy almıştır. TİP yöneticileri iktidara ulaşmak için sınıf perspektifini belirleyici olarak görüyorlardı. Mevcut Anayasa'ya riayet etme taraftarıydılar. TİP basını ve radyoyu yeterince kullanmasa da, parlamentoda olmadığı için partilere yapılan para yardımıyla yararlanmasa da gelişmeye devam ediyordu. 1965 seçimlerine 54 ilde katılan TİP'in seçim sonunda yüzü gülmüştü. Seçimde 276 000 oy almıştı, bunun genel oranı ise %3 ediyordu. Bu sonuçlarla TİP mecliste 15 sandalye elde etmiştir. On kişilik barajı aştığı için de grup oluşturabilmiştir.⁴⁷⁵ TİP'in bu başarısında gerçi seçim sisteminin de etkisi olmuştu (ulusal artık sistemi) ancak Cumhuriyet tarihinde sosypalist bir partinin bur derece başarı ilk ve tek olarak TİP'te görülmüştür.

TİP'i ileride tekrar ele almak üzere şimdi 1965 seçim dönemine değinelim;

1965 seçimlerine CHP "ortanın solu" sloganları arasında girdi. Seçim sonuçlarından bahsetmeden önce "ortanın solu"

⁴⁷⁴ Aynı eser, s.2120

⁴⁷⁵ BELGE, a.g.e., s.2122

kavramından ve CHP'deki değişimden söz etmek istiyoruz. 1965 yılına gelindiğinde CHP'nin halkla bütünleşmesini sağlamak ve seçkincilikten vazgeçmek demek olan "ortanın solu" yaklaşımı partiye hakim olmuştur. Bülent Ecevit'in başını çektiği bu hareketle CHP artık bir dekmokratik sol parti olduğunu veya olacağını ilan ediyor, böylece kedisini uç soldan da ayırıyordu. Laiklik, devletçilik ve halkçılık temel ilkeler olarak ele alınıyor ve seçmenle yurt sathında bütünleşmek planlanıyordu.⁴⁷⁶ Bu yaklaşım doğrultusunda daha radikal bir seçim bildirgesiyle seçimlere giren CHP umduğunu bulamamıştır. AP tek başına oyların %53'ünü toplayarak 240 milletvekili çıkarırken, CHP %29'a ulaşabilen oylarıyla 134 milletvekili ancak alabilmiştir. Seçimlerden sonra parti içi hesaplaşmalar yaşanmıştır. Ortanın solunu savunanlar ve göbekçiler denilen iki grup CHP içinde mücadele etmiştir. 18. Kurultay'dan "ortanın solu"nu savunanlar galip çıkınca 1967 yılında Turhan Feyzoğlu'nun başını çektiği 47 senatör ve milletvekili CHP'den ayrılıp Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni kurmuşlardır. Ayrılanlar CHP'ni komünistlikle suçluyorlardı.⁴⁷⁷ Oysa Ecevitin temellendirdiği yeni görüş sosyal demokrat bile değil ve fakat, demokratik soldu.

1965-1969 Hükümet Döneminde AP tek başına iktidar olmuştur. Bu dönemde AP dışa bağımlı bir gelişme modeli sunmuş ve toplumsal yapıda bazı değişiklikler görülmüştür. İç ve dış konjonktürün uygunluğu sebebiyle ekonomik gelişme sağlanmıştır. Ancak aşırı dışa bağımlılık ülkenin geleceği için bir tehlike

⁴⁷⁶ KÜÇÜKÖMER, a.g.e., s.123

⁴⁷⁷ ÇAVDAR, a.g.e., s.2033

olmuştur ve muhalefet bunu halka anlatamamıştır. Halk günlük yaşamındaki değişiklikleri gözönüne aldığı için AP'ni daha sevimli bulmuştur. AP güçlü hükümet imajını halka verirken, CHP ortanın solu kavramını yeterince halka anlatamamıştır.⁴⁷⁸

Ele aldığımız bu dönem siyasal şiddet olaylarının da başladığı yıllardır. Özellikle faşist ve dinci siyasal eylemler ve uç sol eylemleri toplumda dehşet verici yılları başlatmıştır.

1969 Seçimleri'ni ele almadan önce faşist ideolojideki ilginç bir gelişmeden bahsetmek istiyoruz. Türkçü ideolojiyi temsil eden MHP'nin esas kuruluş tarihi 9 Şubat 1969'dur. ırkçı idelolojinin Türkiye siyasal yaşamına parti düzeyinde girişi, CKMP'nin Alparslan Türkeş ve arkadaşlarınca ele geçirildiği 1 Ağustos 1965 tarihinde olmuştur. Bilindiği gibi Türkeş, 27 Mayıs Darbesini yapan albaylardandı ve faşist bir dikta istedikleri gerekçesiyle MBK tarafından sürgüne gönderilmişti. 1963 yılında ülkeye dönen Türkeş hemen partileşme uğraşısına girişmiştir.⁴⁷⁹

Kongar'a göre sağ şiddetin gelişmesinde en baş neden 1965 sonrasında gelişmeye başlayan "sol"dur. Ülkenin toplumsal ekonomik gelişmesi, kapitalizme dönük karma ekonomi çizgisinde süregiderken, çeşitli sınıf ve gruplar arasındaki ayrılıklar da büyüyordu. Bu durum, ortama solcu görüşlerin güçlenmesine uygun bir nitelik kazandırıyordu. Ortanın solundaki CHP ve Anayasa'ya son derece bağlı TİP meclis içinde muhalefet görevi yaparken; Sendikalar, basın ve üniversiteler de meclis dışı

⁴⁷⁸ Tefik ÇAVDAR, "Adalet Partisi", Cum. Dön. Türkiye Ans. ,Cilt 8, s.2092

⁴⁷⁹ Mehmet Alı AĞAOĞULLARI, "Milliyetçi Hareket Partisi", Cum. Dön. Türkiye ANs., Cilt 8, s.2111 vd.

muhalefet veriyorlardı. Nitekim onlar baskı grupları idi. Soldaki bu gelişmeler, gelenekçi-liberaller de dahil olmak üzere sağcı grupların hoşgörüsüz tepkileriyle karşılaştı. Sağ kanattan gelen tepkiler bir süre sonra da şiddet olaylarına dönüşmüştür. 1968 yılı aynı zamanda öğrenci eylemlerinin de başlangıç yılı olmuştur. Öğrenci eylemlerinin arkasında ülkenin toplumsal yapısı olduğu gibi Avrupa'da başlayan benzeri akımların da etkisi vardı. (68kuşağı) Bu olaylar karşısında AP elinden geldiğince baskı uygulamamaya çalışıyordu. Güya önünde DP örneği vardı. Bunun yerine, dinci, gerici ve gelenekçi-liberal grupların tepkilerini destekleme yoluna gidiyordu. Bu destek, bir süre sonra, şiddetin siyasal yaşamda daha geniş bir biçimde kullanılmasına yol açmıştır. Sağ şiddet bu yapay destek ile bir süre daha tırmanmaya devam etmiştir.⁴⁸⁰

1969 Seçimleri'ne gelindiğinde, solda bir düşünüş gözlenir olmuştu. CHP içindeki bölünme, TIP içindeki ideoloji ve davranış çatışmaları, Meclis dışındaki sol fraksiyonlar değil muhalefete oluşturmaları, kendi içlerinde bile anlaşamamaları soldaki büyük bölünmeyi gösteriyordu. 1969 Seçimleri'ne sol ve orta sol muhalefet bu şartlarda güçsüz bir biçimde girdi. Parlamento dışı muhalefet yaygınlaşıyordu, yığınlardan oy alamayan ya da daha doğrusu yığınlarla diyalog kuramayan gruplar bu kez kendi prrogramlarını uygulamak için daha köktenci yöntemler arıyorlardı. 1969 Seçimleri bu grupların parlamenter demokrasiye yönelik umutlarının bütünüyle kırılması sonucunu verdi. AP bu seçimlerde milletvekili sayısını 260'ın üzerine çıkarmıştı. Halbuki AP oyları %47'ye inmiş

---

⁴⁸⁰KONGAR, a.g.e, s.181-182

ama sandalye sayısı artmıştı. Bunun sebebi seçim sisteminin AP tarafından değiştirilmesi idi. CHP oy oranını korumuş ve 143 milletvekilliği kazanmıştı. CHP'den ayrılanların kurduğu Güven Partisi %6.6'lık oy oranıyla 15 milletvekilliği kazanmıştı. TİP bu seçimlerde %2.7 oy oranıyla 2 milletvekilliği kazanabilmiştir. Halbuki yaklaşık aynı oy oranıyla bir önceki seçimde 15 milletvekilliği sağlamıştı. MHP bu seçimlerde 2.2. lik bir oy oranı ile 1 milletvekilliği kazanmıştır. MNP' de sadece 1 milletvekilliği kazanabilmiştir. kazanabilmiştir.⁴⁸¹

Adalet Partisi yine yeni hükümeti kurmuştu. Ancak toplumsal buhran büyüyerek devam ediyordu. AP içinde de toplumsal değişimlerden kaynaklanan önemli bir bunalım baş gösteriyordu. Böylece AP içinde çatlama baş gösterdi. 1970 bütçesinin oylanması sırasında AP milletvekillerinin kırktan fazlası kendi bütçelerine olumsuz oy verdiler ve bu grup Aralık 1970'de Demokratik Parti'yi kurdu. Bu partinin kurulmasının arkasında yatan sebep AP'nin artık bir sanayici partisi görünümü kazanması idi. Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi DP ve sonradan AP, emekçiler dışındaki sınıflara hitap etme iddiasındaydı. Ticaret burjuvazisi, Anadolu eşrafı, toprak ağaları, esnaf ve küçük zanaatkarlar bu partide etkin bir konuma sahiptiler. Sanayi burjuvazisi ise bu parti içinde artan bir biçimde etkisini büyütüyordu. 1970'li yılların başına gelindiğinde geniş ölçüde dış tekellere bağlı ve içerde de tekelleşmiş sanayi burjuvazisinin tüccar ve eşraf üzerindeki baskısı artmaya başlamıştı. Bilhassa Anadolu

⁴⁸¹ ÇAVDAR, a.g.e, s.2093 ve ERGİL, a.g.e., s.91

tüccarı bu iç tekellerin acentesi durumuna düştüler. Kuşkusuz bu durum sanayicilerle, tüccar ve esnaf arasındaki önemli bir çelişkiyi de meydana getirmekteydi. AP, uygulamada güçlerinden dolayı sanayi burjuvazisinin partisi durumuna düşmüştü. Sonuçta çıkar çatışması AP'deki çatlağı yaratmıştı. Sanayi burjuvazisi partide kalmış, diğerleri ise ayrılıp Demokratik Partiyi kurmuştu.⁴⁸²

Bu kopmadan sonra da tüm sosyo-ekonomik yapı ithal ikmeci sanayi burjuvazisi lehine gelişmeye başladı. Ülkede develüasyonlar, enflasyon, petrol krizinin ağır ağır kendini hissettirmesi, sınıflar arasında ve bölgeler arası gelir dağılım bozukluğu ve durmak bilmeyen siyasal şiddet olayları ülkeyi yine bir darbenin eşiğine getirmişti. Unutmamalı ki ülkede siyasal ve ekonomik buhranların hat safhaya geldiği dönem ikinci kez gelenekçi-liberallerin iktidarda bulunduğu bir zaman aralığını belirlemektedir. Sonuçta, 12 Mart 1971'de ordu tarafından verilen bir muhtıra sonucu Demirel Hükümeti istifaya zorlandı ve onun yerine parlamentodaki partilerin, özellikle iki büyük parti (CHP ve AP) ve yeni kurulmuş CGP'nin desteği ile "tarafsız" bir hükümetin Nihat Erim tarafından kurulması sağlanmıştı.⁴⁸³

Yine Kongar'ın belirttiğine göre darbe sağ bir iktidara karşı yapılmış ise de aslında 12 Mart Muhtırası, sola karşı yapılmış bir eylem niteliğindedir. Darbeden sonra devlet şiddeti başlamıştır. Bütün sol düşünceler cezalandırılmış, bastırılmış ve ezilmiştir. Birbirleri ile taban tabana zıt olan sol görüşler arasında bile ayırım yapılmamıştır. Kongar'a göre bunun en önemli sebebi 12 Mart'ın

⁴⁸² ÇAVDAR, a.g.e, s.2093-2094

⁴⁸³ ÇAVDAR, a.g.e., s.2095

sınıfsal desteğinin iç ve dış sermaye grupları temsilcilerinden gelmesiydi.⁴⁸⁴

Darbe ile düşürülen AP Hükümeti'nin yerine tarafsız bir hükümet kurulması askerler tarafından isteniyordu. CHP milletvekili Nihat Erim partisinden istifa edip yeni hükümeti kurmaya girişti. Bu arada CHP'deki ortanın solu akımının lideri Bülent Ecevit darbecilere ve yeni kurulacak hükümete şiddetle karşı çıktı. Ecevit, darbenin, kendisinin ve arkadaşlarının savunduğu sol görüşlere karşı yapıldığını öne sürdü. CHP tarihinde ilk kez askerler ile çatışmaya giriyordu. Ancak Ecevit'e rağmen CHP yeni kurulacak hükümete destek kararı vermişti. Bunun üzerine Ecevit, genel sekreterlik görevinden ayrıldı. Ecevit'in görevden ayrılışı yine bir yaklaşımın simgesiydi: devletçi-seçkinci yaklaşım, CHP içinde, yerini halkçılığa (demokratik sola) bırakıyordu.⁴⁸⁵

1971-1973 arasında iki Erim hükümeti, bir de Ferit Melen hükümeti kurulmuştu. Bu hükümetleri askerler destekliyordu. Ayrıca hükümetlerin genel eğilimleri ve hukuksal, siyasal, ekonomik icraatları AP'nin icraatlarının devamı veya yapmak istedikleri idi. Bu Muhtıra hükümetleri, sola karşı olan ve tepeden inmeli yaklaşıma sahip siyasal gruplar tarafından da destekleniyordu. Bu grupların başında, Güven Partisi ve CHP'nin sola karşı olan kesimi geliyordu. AP de yukarıda izah ettiğimiz sebep dolayısıyla bu hükümetlerin doğal destekleyicisi durumunda idi. Erim kabinesinde sol eğilimli bürokrat ve teknokratlar çoğunlukta idi. Ashında ,Erim hükümeti, devletçi-seçkincilerin halk

⁴⁸⁴ KONGAR, a.g.e. ,s.190

⁴⁸⁵ KONGAR, a.g.e., s.191

desteği olmadan ülkeyi yönetme çabalarının sonuncusu idi. Bu dönemde şiddet olayları daha da tırmanmaya başlamış ve bunun üzerine sola büyük darbeler indirilmiştir. Erim, 1961 Anayasası'nı Türkiye için lüks ilan etmişti. Bunun üzerine sert muhalefet yapan TİP kapatılmıştır. Anayasa değiştirilmiştir. 1. Erim Hükümeti parti içi anlaşmazlıklar sebebiyle ayrılan sol eğilimli 11 milletvekili neticesinde düşmüş yerine 2. Erim Hükümeti kurulmuştur. Kısa süreli bu Hükümet Erim'in olağan üstü yetkiler isteyip "vermezseniz darbe olacak" korkutması üzerine düşürülmüştür. Muhtıra hükümetlerinin sonuncusunu da Ferit Melen kurmuştur. Melen, Güven Partisi üyesiydi. Onun hükümeti zamanında 12 Mart muhtırası'nın tarafsız değil, gelenekçi-liberaller ile işbirliği içinde olduğu bütünüyle ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁶

1973 seçimlerinden önce önemli bir siyasal gelişme CHP içinde yaşanmıştır 1973 yılında Ecevit, değişmez genel başkan İnönü'yü devirerek partinin başına geçmiştir. Böylece ortanın solu politikası da partiye hakim duruma gelmiştir. CHP için artık yeni bir dönem başlamış oluyordu. Şayet CHP gerçek anlamda ilk kez halka iniyordu.⁴⁸⁷

1973 seçimlerinden önce önemli bir siyasal gelişme de Türkiye siyasal yaşamında etkili olacak MSP'nin doğması olmuştur. 11 Ekim 1972 tarihinde kurulan MSP aslında 1970 yılında kurulup 1972 yılında gerici faaliyetleri gerekçesiyle kapatılan MNP'nin

⁴⁸⁶ KONGAR, a.g.e., s.193

⁴⁸⁷ ÇAVDAR Tevfik, "Cumhuriyet Halk Partisi", Cum. Dön. Tür. Ans., C 8, s.2035

devamıdır. Bu parti Cumhuriyet'in başından beri engellenen İslâmcı radikalizmin bir simgesidir.⁴⁸⁸

1971 ara dönemi 1973'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi ile son bulmuştur. 12 Mart Muhtırasını verenlerden Faruk Gürler, Genel Ku. Bş. lığı yaptığı sırada görev süresi dolmakta olan Cevdet Sunay tarafından alelacele kontenjan senatörlüğüne getirilmiş ve Meclise Cumhurbaşkanı olması için paşalar tarafından diretilmişti. Ancak CHP ve AP tarafından bu girişim önlenmiş ancak yerine başka bir asker olan Fahri Korutürk seçilmişti. Artık demokrasi topluma hakim kılınmak isteniyordu.⁴⁸⁹

Siyasi partiler açısından diğer bir gelişme, Ecevit'in CHP başkanlığına seçilmesinden sonra yaşandı. Partide bulunan son devletçi-seçkinci grup bu olay üzerine partiden ayrıldı ve önce, Cumhuriyetçi Parti'yi kurdu, daha sonra Güven Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni oluşturdu.⁴⁹⁰

Ele aldığımız bu dönemin son siyasal gelişmesi, Korutürk Cumhurbaşkanı seçilince, Melen hükümeti görevden ayrılmış ve yerine Naim Talu kabinesi kurulmuştur. Talu, bir önceki Melen Hükümeti'nde liberal ekonomik görüşlere sahip ve Ticaret Bakanlığı yapmış bir kişiydi. Talu kabinesi, aslında bir AP, CGP ortaklığı olarak kurulmuştur. Genel seçimler, 1973 Ekiminde yapılacaktı. Bu nedenle, Talu Hükümeti bir anlamda özgür ve adil seçimleri uygulayacak bir kabine gibi gözüküyordu.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Binnaz TOPRAK, "Milli Selamet Partisi", Cum. Dön., Türkiy e Ans. Cilt 8, s.2104

⁴⁸⁹ ÇAVDAR Tefik, "Adalet Partisi", C.D.T.A., C. 8, s.2095

⁴⁹⁰ KONGAR, a.g.e, s.194

⁴⁹¹ KONGAR, a.g.e, s.195

4.2.5. 1973-1980 DÖNEMİ SİYASAL PARTİLER

Ele aldığımız bu dönemin genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

Bu dönemde aşırı çok parti sistemine yönelik bir evrim görülmüştür. Parti sayısının artmasının yanısıra partiler arasındaki mücadele de sertleşmiştir. AP ve CHP'nin yanısıra Demokratik Parti, Milli Selamet Partisi ve Miliyetçi Hareket Partisi gibi orta derecede güçlü partiler ortaya çıkmaya başlamıştır 1973 seçimlerinde başlayan bu eğilim 1977 seçimlerinde de devam etmiştir.⁴⁹²

1973 seçimleri hiç kimsenin beklentilerini karşılamamıştı. Tam bir sürpriz seçimdi denebilir.

Orta sol imajı gayet güzel işleyen CHP, seçkinciliğini bırakması sayesinde seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştı. CHP 185 sandalye elde etti. İkinci parti 149 sandalye kazanarak AP oldu. Herkes AP'ni seçimlerden birinci parti olarak çıkar diye bekliyordu. Seçimlerde hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayamadığı için koalisyonun kurulması zorunlu hale gelmişti.⁴⁹³

1973 seçimlerine katılan 7 siyasi parti vardı. Seçimlerin üçüncü partisi MSP idi. Bu parti 48 milletvekiliği kazandı. Partinin ekonomik anlayışı, emperyalizme karşıydı ve küçük sanayici ve tüccara dayalı bir ulusal gelişme öngörüyordu. Bu parti açıkça, dinsel ilkelere göre biçimlenecek bir toplumsal ve ekonomik düzeni savunuyordu. Bu yüzden de karşı devrimci ya da Atatürk karşıtı olarak biliniyordu. Seçimlerin dördüncü partisi 45 sandalye ile

⁴⁹² KOTİL, a.g.e., s.2009

⁴⁹³ KONGAR, a.g.e., s.195

Demokratik Parti oldu. Bilindiği gibi bu parti AP'den bölünmeler sonucunda kurulmuştu. Bu partinin de tutucu ve dinci görüşleri vardı. Liberal görüşlü bu parti, feodal unsurların ve ticaret burjuvazisinin partisiydi. Parti kendisini şiddetle komünist karşıtı ilan etmişti. Partinin bu denli çok oy almasında DP'nin toplumsal tabanından gelmesi ve Celal Bayar'ın bu partiyi desteklemesi etkili olmuştu. Meclisin beşinci partisi Cumhuriyetçi Güven Partisi oldu. Bilindiği gibi bu parti de CHP içinden bölünmeler sonucu oluşmuştu. Kendisini Atatürkçü ilan eden bu parti de sola ve CHP'ye şiddetle saldırmıştı. Bu bağlamda tutucu sayılabilek olan bu parti aslında büyük kapitalistlerin temsilciliği görevini üstlenmişti. Muhtıra hükümetlerinde önemli görevlerde bulunmuş bir parti idi. Seçimlerin altıncı partisi ise MHP idi. Faşizan bir ideolojiye sahip olan bu parti, kamplarda yetiştirilmiş militanlara da sahip olan ve bu militan gençler dışında anlamlı bir toplumsal tabana sahip olmayan bir oluşumdu. Alt ve orta sınıflarda sınırlı bir ideolojik cemaate sahiptir. Aslında MHP, artık sağ kanat için de odaklaşmaya başlayan devletçi-seçkinci yaklaşımın, CGP'den daha otoriter eğilimleri yansıtan bir temsilcisiydi. Son olarak, Meclisteki yedinci parti, Türkiye Birlik Partisi'ydi. Bu parti, CHP'den başka, sol eğilimli olarak seçimlere katılan tek partiydi.⁴⁹⁴

Batı tipi sınıflı toplumları andıran ve 1973 seçimleri sonuçlarıyla somut olarak ortaya çıkan bu toplumsal ve ekonomik yapı değişmesi Türkiye siyasal yaşamında yeni bir dönemin başladığının ilk belirtisidir.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ KONGAR, a.g.e. s.195-196

⁴⁹⁵ Aynı eser, s.197

Seçimlerden üç ay kadar sonra MSP ve CHP koalisyonu kurulmuştu. Kongar'a göre yeni bir dönemin başlamasının ikinci belirtisi bu ortaklıktır. Şayet, egemenlik kaynağı olma niteliği, Atatürk tarafından elinden alınan din, Atatürk devrimi tarafından biçimlendirilen toplumda yeni bir siyasal güç kaynağı olarak ortaya çıkıyor ve Atatürk'ün partisi ile ortaklık kuruyordu. Yeni dönemin başlamasının bir başka belirtisi de askerlerin artık siyasete karşıt eğilimleri idi.⁴⁹⁶ CHP'nin ortanın solu politikası da bu birleşmede etkili olmuştur.

CHP-MSP ortaklığı, ilk aylarda izlenen soyut düşünce ve projelere dayanan ekonomik politika, yığınlarda bir düş kırıklığı uyandırmaya başlamıştır. AP bu süreçten memnun gözüküyor ve iktidar günlerinin yaklaştığını seziyordu. Bu arada beklenmeyen, bir olay tüm tahminleri yeniden alt üst etti. Kıbrıs Bunalımı'nda Ecevit Hükümeti'nin kararlı tutumu, AP'nin prestijini sarsarken iktidarını yükseltti. CHP'nin bu yükselen prestijden yararlanarak erken seçim istemesi ve bunu sağlayamaması üzerine hükümetten ayrılması, AP ve Demirel'e Yeni iktidar oluşturmanın zamanın geldiğini gösterdi. Yeni iktidar yine bir koalisyon olacaktı, ama koalisyonda AP'nin eski tabanı ve yandaşları yer alacaktı. Demokratik Parti'den 12 milletvekilinin AP'ye dönmesiyle, AP, MSP, CGP ve MHP'den oluşan yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Koalisyona, CHP'ye karşı bir isim de bulundu, "Milliyetçi Cephe". Böylece Türkiye'de cephe adını açıkça alan ilk hükümet kurulmuş oluyordu. Benzer bir cephe hareketi de DP zamanında kurulmuştu,

---

⁴⁹⁶KONGAR, a.g.e. s.198

"Vatan Cephesi". Unutmamak gerekir ki cephe savaş zamanlarında düşmana karşı kurulur. Demokrasilerde cephenin yeri yoktur.⁴⁹⁷

Kısacası bu cephede; AP'nin büyük sanayi ve ticaret burjuvazisi, Demokrat Parti'nin Anadolu eşrafi ve orta tüccarıyla, MSP'nin İslamcı ulusal burjuvazisini tek bir çatı altında topluyor ve bu çatının ideolojik temelini hazırlamayı da MHP'ye görev olarak veriyordu.⁴⁹⁸

Cephe iktidarı boyunca milliyetçi olan-olmayan ayrımı keskinleşmiş ve silahlı olaylar artmıştır. Cephe adeta kendinden olmayanlara yönelik bir sindirme savaşına girmişti. Ekonomik bunalım nedeniyle de bu siyasi çatışmalar sunni olarak yaratılmak isteniyordu. Yani toplumsal ilginin siyasette olması arzu ediliyordu. Petrol krizi ve dış rekabetlerin amansızlığı Türkiye sanayisini durdurma noktasına getirmişti. Ekonomik büyüme edurmuştu. Enflasyon korkunç boyutlara ulaşmıştı. Artık öğrenci eylemlerini nyanında işçi eylemleri de görülmeye başlanmıştı. Grevler yaygınlaşmakta ve toplu sözleşmeler anlaşma ile sonuçlanamamaktaydı. Bu durumda hükümetin birinci ortağı AP artık tek başına iktidar şartlarının çok güçleşmiş olduğunu gördü. Hızla büyüyen kentli seçmen nüfusu AP tabanından oldukça farklı idi. Ayrıca kırsal kesim seçmenlerinin de eskisinden farklılaştığı seziliyordu. Kısacası, sanayi ve ticaret burjuvazisinin bir toplum katmanı olarak tek başına iktidara gelmesi sağlanamadığı sürece,

---

⁴⁹⁷ ÇAVDAR, a.g.e., s.2096

⁴⁹⁸ ÇAVDAR, a.g.e., s.2097

AP'nin koalisyonsuz iktidarı söz konusu olamazdı. Ülkede tam bir iktidar boşluğu yaşanıyordu.⁴⁹⁹

1970'li yıllarda, sanayici tekelleşmiş ve devlet, tekelci kapitalizmin kurallarına uygun iktidarları özler olmuştu. Tüccar-sanayici çelişkisi büyüyordu. Büyük toprak sahipleri ve bunların el koyduğu tarımsal artık ürün ise, sanayici açısından bir sermaye birikimi olarak görülüyor ve buna el koymanın ya da ortak olmanın çareleri araştırılıyordu. Tarımda ya vergileme ya da fiyat mekanizmasıyla artık'a el koymak yönünde kararlar alınıyordu. Bu durum, 1960'lı yılların sonuna kadar önce DP ve sonra da AP içindeki burjuvazi kesimleri ortaklığını bozacaktı. AP açısından ortaya çıkan iktidar boşluğu böyle doğmuştu. Cephe Hükümetleri AP açısından bu boşluğu doldurmanın ve iktidarı sürdürmenin bir aracı gibi görülüyordu. Ancak bu çare de iktidar boşluğunu doldurmaya yetmiyordu. Bu sebeple 1977 seçimleri, iktidar boşluğunu doldurma fırsatını CHP'ye vermemek için erkene alınmıştı.⁵⁰⁰

1977 Seçimleri ve daha sonrası ülkedeki iktidar boşluğunun, kısır çekişmelerin ve sonuçta siyasi ve toplumsal bunalımların en hat safhada yaşandığı yılların ismidir. Bütün bunların ardında da bölüşüm sorunlarının yattığı bir gerçektir. Yani alt yapı üst yapıyı belirlemektedir.

1977 Seçimleri hiç bir partiye Mecliste yeterli çoğunluk sağlayamamıştır. CHP önemli bir gelişme sağlamış fakat çoğunluğu sağlayamamış ve 213 milletvekilinde kalmıştır. Bu

⁴⁹⁹ Tefik ÇAVDAR, "Adalet Partisi", Cum. Dön. Türkiye Ans., Cilt 8, s.2097

⁵⁰⁰ ÇAVDAR, a.g.e., s.2097

seçimlerde diğer partilerin almış olduğu sandalye sayısı ise şöyledir; AP 189, MSP 24, DP 1, CGF 3, MHP 16, TBP 1, Bağımsız 4. Bu seçimlerin ilginç sonuçları olmuştur. Birincisi Cephe Hükümetleri AP'ye yaramıştır. Diğer ortakların oy oranlarında düşme yaşanırken AP'de artış olmuştur. CHP ve AP bu seçimlerde gelişmiş yörelerden oy alırken, diğer küçük partiler az gelişmiş yörelerden oy almışlardır. CHP artık bir sosyal demokrat partidir ve kentlerden aldığı oy oranı artmaktadır. Bu seçimlerde MHP dördüncü parti konumuna gelmiştir. Bu gelişme şüphesiz sunni bir gelişme idi, tabansız bir hareket sağ iktidarlar tarafından sivil bir ordu gibi kullanılıyordu.⁵⁰¹

Seçimlerden sonra AP ve CHP koalisyon kurmaya yanaşmadılar. Bu durumda hükümeti kurma görevi en çok sandalyeye sahip partinin başkanı olan Ecevit'e verildi. Ecevit, kabineyi oluşturdu ancak Meclisten güvenoyu alamadı ve bir aylık hükümet düştü. İkinci hükümet kurma görevi AP Başkanı Demirel'e verildi. Demirel MSP ve MHP ile İkinci Milliyetçi Cephe hükümetini kurdu. Bu hükümet de Birinci Milliyetçi Cephe gibi tüm olumsuzlukları bünyesinde taşıyordu. Pek uzun ömürlü de olmadı. Yeterli sayıda AP milletvekili partisinden istifa edince, İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti 1977 yılının son günü bir gen soru önergesi ile düşürülmüştü. Daha sonraki hükümet, Ecevit başkanlığında CHP, DP, CGP ve Bağımsızlar ile ortak kuruldu. Sonuçta, yine partiler arası çekişmeler ve uyuşmazlıklar sebebiyle bu hükümet de kısa süre sonra dağıldı. Ekonomik ve siyasi buhran

---

⁵⁰¹ TURHAN, a.g.e., s.194

alabildiğine hızlanıyordu. CGP hükümetten kendi rızasıyla ayrıldı. 14 Ekim 1979 da yapılan ara seçimlerde de halk Ecevit Hükümeti'ni desteklemediğini kullandığı oylar ile gösterdi. Bunun üzerine Ecevit istifa etti ve hükümet dağıldı. sonra AP Aralık 1979'da meclis içinde bir azınlık hükümeti kurdu. AP yeni bir ekonomik program uygulama amacındaydı. Ancak ülkenin o yıllar içinde bulunduğu toplumsal ortam buna izin vermeyecek nitelikteydi. Ülke ideolojik bir iç savaş yaşıyordu ve ekonominin çarkları artık durmuştu. Demokrasi içerisinde bu sorunlara bir çözüm bulunamayınca sonuçta askerler üçüncü defa yönetime el koydular 12 Eylül 1980.⁵⁰²

4.2.6. 1980'DEN GÜNÜMÜZE SİYASSAL PARTİLER

Cumhuriyet tarihinin ilk ve tek siyasi partisiz dönemi 1980-1983 arası dönemdir. 12 Eylül 1980 Askeri darbesinden sonra, ordu tarafından siyasi partiler kapatılmış ve siyasi parti liderleri yargılanmak üzere tutuklanmıştır. 1983'e kadar Bülent Ulusu yönetimindeki Askeri Hükümet ülkeyi yönetmiştir. Bu dönemde yeni bir Anayasa hazırlanmış ve 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. Anayasaya eklenen bir madde ile "evet" diyenlerin Genel Kurmay Başkanı Kenan Evreni de Cumhurbaşkanı seçmiş olacağı ilan edilmiştir. Sonuçta Anayasa ve Cumhurbaşkanı %91.4 oy oranı kabul edilmiştir.⁵⁰³

Bu dönemde, Ulusu Hükümeti'nde, Başbakan Yardımcılığına Demirel'in eski DPT müsteşarı Turgut Özal getirilmiş ve böylece 24 Ocak Kararları da uygulamaya başlatılmıştır. 24 Ocak Kararları IMF ve dolayısıyla Amerika'nın

⁵⁰² KONGAR, a.g.e., s.201-204

⁵⁰³ D.İ.E. Seçim İstatistiği-1985

Türkiye'ye sunduğu bir acı reçete olduğu için darbe ve darbecilere ne Batı, ne de Amerika gerçek anlamda tepki göstermiştir. "Çünkü 24 Ocak Kararları, Türkiye'yi tam anlamıyla kapitalist, liberal, Batı ile bütünleşmiş, burjuvaziyi (özellikle sanayi burjuvazisini) topluma egemen kılan, emekçi sınıflarının haklarını ellerinden alan, yoksullaştıran, iddia ettiği aksine orta tabakayı ortadan kaldıran ve orta tabakayı alt tabakaya ekleyen, alt yapıdaki bu değişmeye paralel olarak toplumun üst yapı kurumlarını da (kapitalist-liberal) Batı tipi kurumlara uyduran ve bu amaçta olan kararlardı. Demek ki Batı'nın tepkisi için bir sebep yoktu, çünkü bu reçeteyi Batı sunmuştu."⁵⁰⁴ Ekonomik amacın gerçekleşmesi ve karşı devrimci bir hareketin önlenmesi için de toplumdaki sivil, siyasal ve sosyal haklar kısıtlandı.

"Esasen 12 Eylül 1980 darbesi, toplumdaki siyasal ve ekonomik buhranın sonucu gibi gözükse de esas amaç ülkeyi bu buhrandan kurtarmak değil ancak ülkeyi 24 Ocak Kararları'nda belirlendiği gibi bir geçiş döneminden sonra tekelleşmiş rant ve sanayi burjuvazisinin iktidarlarına teslim etmiştir."⁵⁰⁵ Bu söylediklerimizin doğruluğu ileride, "görev süresi biten paşaların burjuvazi holdinklerinden hisse verilmesi ve danışmanlık gibi görevlere getirilmeleri ile ödüllendirilmeleri doğrulamıştır."⁵⁰⁶ Bu paşalarda, paşa maaşı ile biriktirilemeyecek kadar kapitalin de mevcut olduğu ilerki tarihlerde basın yoluyla ortaya çıkarılmıştır.

⁵⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa SÖNMEZ, Türkiye Ekonomisinde Bualım, Belge Yay., İstanbul, 1986, s.88-291 arası

⁵⁰⁵ Yakup KEPENEK, 12 Eylül'ün Ekonomi Politikası ve Sosyal Demokrasi, V Yay., Ankara, 1987, s.4 vd.

⁵⁰⁶ BORATAV, a.g.e., s. 75 vd.

"12 Eylül Darbecileri ve arkalarındakiler, 12 Mart ve sonrasında lüks saydıkları 1961 Anyasası'nı tamamen ortadan kaldırmışlar ve yerine toplumsal hakları kısıtlayan, faşizan nitelikli bir Anayasa getirmişlerdir."⁵⁰⁷ İşin ilginç yanı ülkede sağ duyu sahibi aydınlar, var olduğunu kabul ettiğimiz, sömürülen, ezilen orta ve alt tabakanın toplumsal sınıfları da dahil herkes bu Anayasayı alkışlar içinde kabul etmişlerdir. Bu örnek ülkemizde sınıf bilincine ermiş (burjuva dışında) toplumsal sınıfların var olduğu konusunda bizi şüpheye düşürmektedir. Gerçi Anayasaya hayır kampanyası o dönemde yasaklanmış olsa bile bilinçli toplumsal sınıfların olduğu bir ülkede bir toplumsal muhalefet ortaya çıkardı.

1982 Anayasası ve yasaklamaları dikkatlice incelenirse, ülkede siyasetle uğraşma serbestisini sadece burjuvazi sınıfına tanındığı görülecektir. Amaç, depolitize olmuş bir toplum yaratmaktır. Sürü içgüdüsüyle hareket edecek olan böyle bir toplum gerçek burjuvazi devrimine ve toplumsal değişime karışmadan günlük hayatını yaşayacaktır. "Bu Anayasa ile memurun, işçinin, sendikamanın, öğretim üyesinin, öğrencinin, askerinin ve diğer baskı grubu unsurlarının siyasetle ilişkisi kesilmiştir. İşçi ve memur sınıfının siyaset edebilme imkanları var gibi gözükse de realitede görüldüğü gibi, ileride parası olanın siyaset edebildiği bir toplum yaratılmak isteniyordu ve yaratıldı. Yeni dönemde siyaset serbestisi işveren sendikalarına ve oda Birlikleri'ne açık tutulmuştur."⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Geniş bilgi için bkz., Server TANILLI, Devlet ve Demokrasi, Cem Yay., İstanbul, 1993, s.609-616

⁵⁰⁸ TANILLI, a.g.e, Ayrıca Bkz. KONGAR, a.g.e, s.215 , s.609-616

Bu duruma bir nevi denilebilir ki "27 Mayısla verilen haklar, 12 Eylül ile geri alınmıştır. 1961 Anayasası demokrasiyi "iktidara karşı korumak" için 1982 Anayasası ise demokrasiyi muhalefette kalanlara karşı korumak için hazırlanmıştır."⁵⁰⁹ Artık Türkiye yasaklı bir döneme giriyordu. Unutulmamalı ki modern manada toplumsal sınıfların oluşmadığı ve sınıf bilincine erişmediği kapitalist bir toplumda toplumsal haklardan ve demokrasiden söz edilemez. Toplum adına birileri tepeden bu hakları dilediği zaman alır ya da verir. Buna arabesk demokrasi de diyebiliriz.

Anayasa üzerinde bu kadar durmamızın sebebi, siyasi partilerin anayasaya bağlı olarak doğmaları, yaşamaları ve hatta ölmeleridir. Anayasal düzen nasıl ise siyasi pratikler de ona göre şekil alacaklardır.

Ele aldığımız bu son dönemin de, siyasi partilerin doğuşlarını toplumsal çatışma ve bunalım ile açıklayan yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmesi yapılmalıdır.

1983 Mayısında siyasi partilerin yeniden kurulması serbest bırakılmıştı. Ancak kurulacak siyasi partiler, eski siyasi partilerin isimlerini kullanamazlar ve eski siyasi elitler de bu partilerde yer alamazlar şeklinde bir yasaklama ile yeni demokrasi dönemi başlıyordu. Profesyonel siyasetçiler olmadan yeni parti kurulmaları başlatılıyordu.

İlk kurulan siyasi parti Milliyetçi Demokrasi Partisi olmuştu. Bu partiye askerlerin partisi demek yanlış olmaz. Kurulmasını Cumhurbaşkanı Evren ve paşaları destekliyordu.

---

⁵⁰⁹ KONGAR, a.g.e, s.221

Partinin başında da Emekli Orgeneral Turgut Sunalp bulunuyordu. Parti kurucularından yedisi de danışma meclisi üyesi idi. Kurulduğu günden başlayarak, MDP'ye yapılacak seçimler sonunda iktidara gelecek parti gözüyle bakılıyordu. Ne var ki tüm çabalara karşın, 6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerde bu hesaplar tutmadı. Tam aksine, seçimlere katılmasına müsaade edilen üç parti içinden en az oyu alan ve en az milletvekili çıkararak parti MDP oldu. Ancak oyların %23'ünü alarak 66 milletvekili çıkarabildi. Bu parti, serbest piyasa ekonomisine dayanan liberal görüşlere sahipti. KİT'lerin satılması (özelleştirme) programında vardı. Dış dünya ile bütünleşmek istiyordu. Üst yapı kurumlarında devlet otoritesini üstte tutuyordu.⁵¹⁰

Askerler, yeni dönemde, siyasi arenada ideal olanın orta sağ ve orta solda iki parti olduğu görüşünde idiler.⁵¹¹ 1983 Siyasi Partiler yasasının hemen ertesinde kurulan ikinci kuruluş, Halkçı Parti olmuştur. Orta sağdaki partinin karşısına orta soldaki parti kurucusu olarak Başbakanlık müsteşarı olan Necdet Calp çıktı. Calp vaktiyle, Cemal Gürsel ve İsmet İnönü'ye Özel Kalem Müdürlüğü yapmıştı. Yeni kurulan HP, oldukça geleneksel devletçilik politikasının savunucusu olarak beliriyor ve daha çok da, kapatılmış CHP'nin oylarını almaya aday bir parti görünümü veriyordu. Ancak, seçmenin gözünde "asker destekli" ya da "icazetli" parti gibi gözükken bu partinin karşısında sosyal demokrat oylara göz dikmiş başka partiler, örneğin SODEP belirliyordu. HP, ekonomi

⁵¹⁰ ilhami SOYSAL, "12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri", Cum. Dön. Türkiye Ans. Cilt 8, s.2132-2133

⁵¹¹ TANILLI, a.g.e., s.615

programında tam devletçi, dış politikada NATO'ya bağlı, AET yanlısı, özgürlükçü, Atatürkçü, bir parti idi.⁵¹²

Orta sağda ortaya çıkan diğer bir parti ANAP olmuştur. Kurucusu, eski müsteşar, başbakan yardımcısı ve 24 Ocak Kararları mimarı Turgut Özal'dır. Parti, ideoloji ve yaklaşım olarak da bir hayli garipti; Milliyetçi, muhafazakar, liberal ve sosyal adaletçi. Özal'ın ekibi politikacılardan çok teknokratlardan oluşuyordu. Esasen hem iç hem de dış egemen güçler tarafından desteklenen bu parti idi. Sebebi de belli 24 Ocak Kararları. Parti ekonomide tam liberalizm öngörmekteydi. Tüm Türkiye tarihinde siyasal partilerin doğuşunun ilk gününden 1983'e kadar hep arzu edilen ama toplumsal şartlar sebebiyle bir türlü gerçekleştirelemeyen özelleştirme sayesinde ekonominin burjuvaziye devredilmesi ve emekçi sınıfların ulusal gelirden aldıkları payın daha çok kısılarak bu payın burjuvaziye tarnsferinin başlatılması bu partiye ve hükümetine nasip olacaktı. Parti NATO'ya (Daha doğrusu Amerika'ya) tam bağlı idi. Partinin kuruluşu 1983'tür.⁵¹³

Diğer bir parti kuruluşu Büyük Türkiye Partisi'dir. Bu partiyi eski AP'liler kurmuştu (Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan, İhsan Sabri Çağlayangil vd) bu oluşumu dikkatle inceleyen Milli Güvenlik Konseyi, 79 sayılı kararı ile partiyi kapatmış ve kurucularını (Demirel de dahil) seçimler yapılana dek Zincirbozan'a sürmüştür. Bu partinin hukuki varlığı on gün sürebilmiştir. Parti programı liberaldi ve eski AP programının tekrarı gibiydi.⁵¹⁴

⁵¹² SOYSAL, a.g.e, s.2133-2134

⁵¹³ Aynı eser, s.2135-2136

⁵¹⁴SOYSAL, a.g.e., s.2136-1237, Ayrıca bkz. Korkut BORATAV, 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yay., İst., 1991, s.73 vd.

Orta sağda diğer bir parti olarak BTP'nin devamı Doğru Yol Partisi ortaya çıktı. Yine bu parti de eski AP'liler tarafında kurulmuştu. Mili Güvenlik Konseyi, Parti kurucularını çeşitli sebepler ile birkaç kez veto edince bu parti seçimlere katılamadı. Bu parti 6 Kasım 1983 seçimlerine katılmasa da Türkiye'nin her yerinde en iyi örgütlenen partilerden birisi oldu.⁵¹⁵

Orta solda kurulan diğer bir parti Sosyal Demokrasi Partisi olmuştur. Bu parti kuruluş aşamasını geç tamamladığı için ve daha önceki vetolar sebebiyle seçimlere katılamadı. SODEP, genel seçimlere katılamamanın acısını yerel seçimlerde çıkarmıştır. İktidar Partisi ANAP'ın ardından ikinci parti olmuştur. Bu seçimlerde üçüncü parti DYP ve daha sonra HP ve MDP sırasıyla oy almışlardır.⁵¹⁶

Bunlardan başka siyasi partiler de kurulmuştu. Ancak 1983 Seçimleri'ne sadece ANAP, MDP ve HP katılabildiği. Diğer partiler veto edilmiştir. Bu seçimlerde ANAP 211 milletvekilliği alarak tek başına iktidar olmuştur. Halkçı Parti 117 milletvekilliği ile ana muhalefet partisi olmuştur. MDP ise ancak 66 milletvekili kazanabilmiştir. Daha sonraki yerel seçimlere örgütlenmesini tamamlanmış üç parti daha katılmıştır. Bunlar da SODEP, DYP ve RP idi. RP bu seçimlerde altıncı ve sonuncu parti olmuştu.⁵¹⁷

Bu tarihten sonraki siyasi gelişmeleri de şöyle izah edebiliriz:

6 Eylül 1987'de siyasal yönetim konumlarına gelme ve aday olma hakları 1982 Anayasası'nın ek maddeleriyle on ve onbeş yıllık

⁵¹⁵ SOYSAL, a.g.e., s.2137-2138

⁵¹⁶ Aynı eser, s.2138-2140

⁵¹⁷ Aynı eser, s.2140

süreyle kısıtlanan "eski politikacıların" yasaklarının kaldırılması için referandum yapılmıştır. Bu referandumda iktidar partisi ANAP elinden geldiğince "hayır" oylarının verilmesine çalışmıştır. Bora ve Can'ın belirttiğine göre ANAP bünyesinde yer alan faşist hareketçilerin de pek çoğu bu kampanyayı desteklemişlerdir.⁵¹⁸ Çünkü ANAP, 12 Eylül şartlarının olağanüstü bir partisiydi ve gerek ideolojisi ve gerekse tabanı itibariyle kozmopolit bir partiydi. Referandumdan evet çıkması halinde, birçok eski karizmatik lider yeniden partisinin başına geçecek ve ANAP siyasal yapıda tutnamama tehlikesi ile karşılaşacaktı. Sonuçta referandum yapılmış ve çok az bir farkla (75 000 oyla) yasaklar kaldırılmıştır. Eski liderler de partilerinin başına tekrar dönmüşlerdir.⁵¹⁹

Aşırı sağda Milliyetçi Çalışma Partisi kurulmuş ve başına eski MHP başkanı Alparslan Türkeş geçmiştir. Bu parti kurulana kadar, parti tabanı büyük ölçüde ANAP bünyesinde bulunuyordu.⁵²⁰

Dinci-muhafazakar sağda Refah Partisi'nin başına eski MSP başkanı Necmettin Erbakan geçmiştir. Bu gelişimden sonra ANAP içinde bulunan belirli bir taban ikiye bölünüp, kimisi ANAP'da kalmaya devam etmiş ve kimisi de Refah Partisi'ne veya MÇP'ye geçmiştir.

Sosyal demokraside ise ilginç gelişme Demokratik Sol Parti olmuştur. CHP'nin eski karizmatik lideri Bülent Ecevit diğer sosyal

⁵¹⁸ Tanıl Bora, Kemal Can, Devlet Ocak Dergah, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s.186 vd.

⁵¹⁹ Basından nakledilmiştir.

⁵²⁰ Tanıl BORA, a.g.e, s.128 vd.

demokrat parti ile birleşmeye kesin kez karşı çıkıp DSP'yi siyasi yaşama sokmuştur. Yasaklı döneminde eşi Rahşan Ecevit yönetimindeki bu parti daha sonra yasakların kalkmasıyla B. Ecevit başkanlığında siyasi mücadeleye girmiştir. Ecevit, sosyal demokrathlığı kesin reddedip "demokratik sol" kavramında ısrar etmektedir. Sosyal demokrathlığın Marksizim kökenli ve aydın sol ve emekçilere hitap ettiğini oysa demokratik solun toplumun muhafazakar ve milliyetçi kesimlerine de ışık verdiğini söylemektedir.⁵²¹ Ecevit'in bu ısrarlı ve ilginç ideolojisi "faşist sol DSP" eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.

Diğer sosyal demokrat kanatta ise HP ve SODEP birleşmiş ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ortaya çıkmıştır. Bu partinin de oldukça kozmopolit bir yapısı vardır. Atatürkçüler, kürtcüler, devletçiler, sosyal piyasacılar gibi çeşitli görüşler ve yaklaşımlar parti bünyesinde yaşamaktadır ve/veya yaşamakta idi.⁵²²

Doğru Yol Partisi ise geçmişteki APnin mirası üzerine Süleyman Demirel başkanlığında siyasi yaşamda yerini almıştı.

Ayrıca sosyalist bir parti de Doğu Perinçek Başkanlığında siyasi mücadeleye başlamıştır. Sosyalist Parti (Sonra İşçi Partisi).

29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde ANAP oy kaybetmekle beraber tekrar tek başına iktidar olmuştur. ANAP'ın bütün seçimlerde işlediği tek tema "eskiye dönme" korkutması idi.

⁵²¹ Geniş bilgi için bkz., H. Bülent KAHRAMAN, Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri, İmge Yay., Ankara, 1993, s.193-230, Ayrıca bkz. Ruşen ÇAKIR ve Hıdır GÖKTAŞ, "Resmi Tarih Sivil Arayış" Siyah-Beyaz Yay., İst., 1991 s.224-242

⁵²² Ayrıntılı bilgi için bkz., KAHRAMAN, a.g.e., s.7 vd.

Seçimlerin diğer iki büyük muhalefet partisi SHP ve DYP olmuştur.⁵²³

Uygulanan baraj seçim sistemi sebebiyle diğer marjinal partiler Meclise girememiştir. Bu seçim sistemi esasen Anayasa ile sağlanmaya çalışılan "güçlü hükümet, güçlü devlet" anlayışının bir sonucuydu. Mecliste iki güçlü sağ ve sol parti oluşturmaya yönelikti.⁵²⁴ 91 Seçimlerinde daha da acımasızlaştırılan bu sistem hem ülke geneli barajı hem de bölge barajı sebebiyle küçük partileri Meclise sokmuyor ve demokrasiyi de yaralıyordu. Halen bu seçim sistemi devam etmektedir.

1991 Erken genel seçimleri yapılmış ve yaklaşık on yıllık ANAP iktidarı son bulmuştur. Bu seçimlerde hiç bir parti oy çoğunluğu sağlayamamıştır. İktidar koalisyon ile yapılmak zorundadır. Yeni iktidarı anlatmadan önce seçime giren partilerin bir özetini yapmak istiyoruz.

Bilindiği üzere 1990 yılında Halkın Emegi Partisi, SHP içindeki ortaklığın bozulması ile kurulmuştu. Halkın Emegi Partisi toplumumuzun kürt nüfusunun demokratik mücadele aygıtı olmak iddiasındadır.⁵²⁵ Ve bizce 1980 sonrası yaygın olarak birçok partide yer alan "Türk faşizanlığı"na alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Topluma hakim olmaya çalışan Atatürk milliyetçiliği dışı milliyetçilikler diğer ekonomik ve kültürel etkenler ile birleşince 1980 sonrası Kürt milliyetçiliği de ortaya çıkmıştır. 1990 yılına kadar toplumda sosyal demokrat parti SHP olduğu için Kürt elitleri de

⁵²³ Basından nakledilmiştir.

⁵²⁴ TANILLI, a.g.e., s.615

⁵²⁵ KAHRAMAN, a.g.e., s.88-90, Ayrıca bz. HEP Parti Programı.

çokça bu parti içerisinde yer alabiliyorlardı. Kuruluşundan sonra bu elitler HEP'ne geçmişlerdir. 91 Seçimleri'nde seçim sistemi ve örgütlenme sorunları sebebiyle HEP; ve oyunu çoğaltma kaygısı içerisinde olan SHP yeniden ortak liste ile seçimlere girmişlerdir. Bu seçimlerden sonra da Meclis içindeki HEP milletvekilleri yeniden partilerine dönmüşlerdir.

Seçimlerdeki diğer bir ortaklık RP ve MÇP arasında kurulmuştur. Ortak liste ile seçimlere giren bu partiler ancak seçim barajlarını aşıp, Mecliste grup kurabilmişlerdir. Meclis içerisinde ayrışıp ortaklıklarını bozmuşlardır. Gerçi bu seçimlerde RP'nin oy potansiyelinin güçlenmekte olduğu ortaya çıkmıştır.

Sağ ve sol karışımı bir ideoloji sunan DSP, az farkla seçim barajını aşıp Meclise girebilmiştir. DSP oylarında göreceli bir artış olmuştur.

Seçimlerin en büyük yenilgisini iktidarda olmasına rağmen ANAP yemiştir. 1983'te %45 civarında oy alan ANAP bu seçimlerde %24 oy ile Mecliste ancak ana muhalefet partisi olabilmıştır. Gerçi SHP'de bir önceki mecliste ana muhalefet görevini yaparken, belediyelerde yani yerel iktidarda bulunması sebebiyle yıpranmış ve üçüncü parti konumuna gerilemiştir. 91 seçimleri, Ana Muhalefet görevini ANAP'a yüklemiştir. 91 Seçimleri'nde seçime katılan partilerin aldığı oy oranları şöyledir: DYP %27, ANAP %24, SHP %20.8, RP %16.9 ve DSP %10.8⁵²⁶

91 Seçimleri'nden sonra Cumhuriyet tarihinin en önemli gelişmelerinden birisi olan; Birinci parti DYP ile üçüncü parti SHP

⁵²⁶ 1991 Devlet İstatistik Yılığ

koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1980 önce kurulamayan bu ortaklık halen ülkemizi yönetmektedir.

Bu seçimlerde yarışa giren Sosyalist Parti ise pek başarılı olamamış ve Meclise girememiştir. Seçim sırasında yaptığı propagandalar sebebiyle bu partiyi yakın zamanda Anayasa Mahkemesi kapatmıştır. Parti Başkanı Doğu Perinçek hakkında halen adli soruşturma sürmektedir. Ancak, tek kitle partisi olma iddiasında olan bu parti isim değiştirerek bu gün İşçi Partisi olarak yaşamaktadır.

Bu günkü Koalisyon Hükümeti'nin başarılı işlerinden birisi siyasi partilere eski isimleri yasaklayan yasanın ortadan kaldırılması olmuştur. Bu yasanın ortadan kalkması ile SHP'den Deniz Baykal, arkadaşları ile birlikte ayrılmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni yeniden siyasi yaşama döndürmüştür. MÇP eski ismine MHP'ne dönmüştür. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Perinçek, İP'ni kurmuştur. MÇP'deki bölünme sonucu Büyük Birlik Partisi doğmuştur.

Günümüzde siyasal alanda oldukça yoğun gelişmeler yaşanmaktadır. Hem sağda hem de solda bölünmeler ve yeni partiler ortaya çıkmaktadır. Solda belirli bir bölünme yaşanırken içerisinde bulunduğumuz 93 yılında sağdaki bölünme solu geçmiş durumdadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi SHP'den kopmalar ile CHP ve HEP kurulmuştu. Bu yıl ortak kurultay kararları ile SHP ve CHP birleşmiş ve yeni partinin adı CHP olarak belirlenmiştir. Bu gün için HEP kapanmıştır. Parti "bölücülük" yaptığı iddiası ile yargılanmış ve suçlu bulunmuştur. Ancak 1993 yılı içerisinde yine

bir kürt milliyetçiliği temelinde ve HEP'in devamı sayılabilecek Halkın Demokrasi Partisi kurulmuştur. Bu parti HEP'den ayrılan eski HEP milletvekilleri ile Mahmut Alınak başkanlığında kurulmuştur. Daha sonra bu parti de kapatılmıştır. Şu an bu hareket yeni bir partileşme çabası içerisinde. HEP'in yurtdışına iltica eden sabık milletvekilleri yurtdışında sözde "Kürt Parlamentosu"nu kurmuşlardır. Bu oluşuma karşı T.C. gerekli politik tavrı almıştır. Solda bunların dışında kendisini "demokratik sol" olarak tanımlayan DSP ve kendisini sosyalist olarak tanımlayan İşçi Partisi ve Demokrasi Partisi, Sosyalist Birlik Partisi, Yeşiller Partisi, Sosyalist Parti, Devrim Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Sosyalist Türkiye Partisi olmak üzere 11 tane sol parti vardır. Ayrıca ÖZDEP kendisini feshetmiştir.

Esas bölünme ise sağ kanattadır. Gelenekçi-liberal kesimin "solun bundan böyle tek başına iktidar şansı yok" söylemi şimdi kendisi için de geçerli bir duruma gelmiştir. Liberal sağda ANAP ve DYP mevcuttur. Aşırı liberal sağda MHP mevcuttur; radikal/dinci sağda RP mevcuttur. Bunların dışında yeniden DP'yi kurmak isteyen; Aydın Menderes'in liberal Türk/İslamcı Büyük Değişim Partisi; ANAP'dan kopan Hasan Celal Güzel ve arkadaşlarının liberal, Yeniden Doğuş Partisi; eski MÇP'den kopan Muhsin Yazıcıoğlu'nun İslâma ağırlık veren Türkçü Büyük Birlik Partisi, Eski IDP'nin devamı olan Millet Partisi, Yeniden Doğuş Partisi, Cumhuriyetçi Gençlik Demokrasi Partisi, Diriliş Partisi bulunmaktadır ki sayıları 12 etmektedir. Türkiye'de şu an 23 (Haziran-1993) siyasi partinin bulunduğu ve bunlardan 11

tanisinin sol parti olduğu düşünülürse asıl bölünmenin solda değil sağda olduğu ortaya çıkmaktadır.

Siyasi partilerin kurulmalarının hızlandığı günümüzde yine dikkat edersek ülkemizde ekonomik ve siyasi bunalım dönemine girmiş olduğumuz görülür. Toplumun enflasyon, Doğu Sorunu, işsizlik, bölüşüm adaletsizliği, anayasa değişikliği, siyasi partilerin çözümsüzlüğü vb. konularda bunalımı güncelliğini korumaktadır.⁵²⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki 1980 sonrası dönem, daha önceki dönemlere hiç benzemeyen bir dönemdir. Önceki dönemlerde gerek ekonomide gerekse siyasal yaşamda liberal dönemlerin olduğu iddia edilse de Türkiye toplumu gerçek liberalizme 1980 sonrası geçmiştir. Ancak bu geçiş 24 Ocak Kararları ve askerlerin zorlaması ile sağlanabilmiştir. 1980 öncesi dönemde sol tarafından kurulan hükümetlerde olduğu gibi sağ tarafından kurulan hükümetler de devletçi uygulamalar yapagelmişti. Ekonomiyi siyasete temel belirleyici olarak ele aldığımızı göre diyebiliriz ki toplum karma ekonomiden, ithal ikameci liberal ekonomiye geçirilmiştir. Günümüzün sosyal demokrat partileri de sosyal piyasa ekonomisinin peşine takılıp, Kemalizmin kendilerine armağan ettiği devletçilik ilkesini çöpe atmışlardır. Bahsettiğimiz Tek Parti Dönemi'nin katı devletçiliği değil, toplumsal yaşamda halkın yararını gözeten devletçiliktir. Sol böylece "Liberal sol" olmuştur.

Günümüz Türkiye'sinde kimlik arayışı ve rejim sorunu vardır. Kemalizm artık hem sağ hem de sol tarafından

---

⁵²⁷ Geniş Bilgi İçin bkz., SÖNMEZ a.g.e.

sorgulanmaktadır. Gelenekçi-liberal cephe Tanzimat Dönemi'nden beri toplumsal yapıya hakim olmak istiyordu ve günümüzde bunu başarmıştır. Toplumsal yapının her alanında özellikle ekonomik ve siyasal yapıda burjuvazi tek hakim konumdadır. İthal ikameci sanayileşme ile dış burjuvazi de aslında toplumumuzda hakim konumdadır.⁵²⁸ Ülkemizde yeni kurulan bir partinin başkanı, yeni seçilen bir Cumhurbaşkanı ve diğer siyasal görevlere getirilenlerin ilk işi Amerika'ya ziyarete gitmektir. 1980 sonrasında asıl planlanan sağcıların 2. Cumhuriyet dedikleri Türkiye'de başkanlık sistemidir. Özellikle ANAP başkanlık sistemi üzerinde durmaktadır. Ekonomik yapı şimdiye kadar bu ideolojiye göre ayarlanmıştır. Toplumsal yapının diğer unsurları da buna göre ayarlanmaya çalışılmaktadır. Meselâ illerin sayısının arttırılması, mezra kılıklı yerlere ilçe isminin verilmesi gibi uygulamalar hep bu projenin bir parçasıdır. Ülkede bu projenin ideolojik temeli de "Şovenist Milliyetçiliğin yeni bir versiyonu" ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Üniversiteler, basın, TV, sendikalar vb. baskı grupları bu projenin aktörleri konumundadır. İşin ilginç yanı sosyal demokrat partiler de bu senaryonun içindedirler.⁵²⁹

O sebeple diyoruz ki Türkiye toplumu patlamaya hazır bir bomba konumundadır. Fakirleşen bir topluma "2000'li yıllar Türklerin asrı olacaktır" imajları verilmektedir. Bunu hem sağ hem de sol söylemde görebiliriz. Türkiye seçmeni, partilerin çözümsüzlüğüne gittikçe inanmaktadır. Yakın bir gelecekte de

⁵²⁸ Geniş bilgi için bkz. TİB, Emperyalizm ve Türkiye - Seçme Yazılar, Patika Yay., İstanbul, 1989

⁵²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Küçük, Emperyalist Türkiye, Tekin Yay., İstanbul, 1993

radikal çözümlere yönelebilir. Radikal çözüm öneren RP ve İP gibi sosyalistler dışında parti yoktur. Sosyalist toplumların ağır bir yenilgi yediği günümüzde Türkiye toplumu bireyleri dinsel-devrimci çözümlere yönelebilir. RP'nin oy artışı bu gözle değerlendirilmelidir.

Ele aldığımız bu dönemin siyasi parti özelliklerinden de bahsedecek olursak; Bu dönemde partiler 12 Eylül bunalımı ve ideolojik çatışma sonrasında kurulmuşlardır. Partilerin ilk kurulmaları meclis dışından olmuş daha sonraki partiler ekseriyetle meclis içinde kurulmuşlardır. Biz meclis dışında kurulan partiden belirli bir toplumsal tabana sahip olan parti anlıyoruz. O sebeple yirminin üzerindeki partilerin pek çoğu toplumsal tabansızdır.

Siyasi partiler bu dönemde İP ve RP hariç kadro partisi niteliğindedirler. Seçmenle sadece seçim zamanlarında ilgilenilmekte ve seçim zamanları dışında parti-seçmen ilişkisi son bulmaktadır. Oysa, RP ve İP seçmen ile seçim dönemleri dışında da ilişkisini kesmemekte adeta partilerini kendi seçmenlerinin hayatlarının bir parçası yapma uğraşındadırlar. Bunda başarılı olan RP'dir.

Parti kuruluşlarını lipset ve Rokkan'ın toplumsal bölünmeler tipolojisine göre izah edersek (1980 sonrası için)

Yerel-Bölgesel çatışmalardan, HEP (sonra HADEP) ortaya çıkmıştır. Çatışma kültürel ve ekonomik temeldedir.

Ulusal elit içi ve ideolojik çatışmalardan RP, İP ve MHP gibi ideolojik partiler ortaya çıkmıştır.

Ulusal elit içi ve özgül çıkar çatışmalarından DYP, ANAP ve SHP (Sonra CHP) ve DSP ortaya çıkmıştır.

Son dönem kurulan partiler ise mevcut partilerin bölünmeleri ile ortaya çıkmıştır. YDP veya daha önce yine ANAP'ın bölünmesi sonucu, Dalan'ın Merkez Demokrat P. gibi

Siyasal yapımızda en önemli sorun günümüzde sağda ve solda bölünmedir. Her iki kesim fazlaca atomlaştığı için siyasi partilerin "tek başına iktidara gelme şansı azalmaktadır. 1994 yılında 5 ilde SONAR'ın yapmış olduğu ankette önümüzdeki 1996 Genel Seçimi için ilginç mesajlar çıkmaktadır.

Tablo 9

1991 SEÇİMLERİ VE 1996 GENEL SEÇİMİ İÇİN

SONAR ARAŞTIRMASI KARŞILAŞTIRMASI

S. PARTİLER	1991 SEÇİM SONUÇLARI	1996 Genel Seç. İçin Ank. Son.
RP	16.9	21.6
DSP	10.8	17.9
ANAP	24	17.6
DYP	27	13.5
MHP	—	13.3
SHP	20.8	7.9
YDH(P)	—	2.9
DİĞER	—	5.3

Kaynak ⁵³⁰

Koalisyon ortaklığında bulunan merkez sağ DYP ve ana muhalefette bulunan merkez sağ ANAP her ikisi toplam %20 gibi büyük bir oy kaybına uğramaktadırlar. Merkez solda ise yine hezimet yaşanmakta ve her üç parti için (DSP-SHP-CHP) %3'lük gibi

⁵³⁰ 1994 yılı SONAR anketi, 15 Aralık 1994, ATV Haber. Ve 1991 DİE, Seçim İstatistiği

bir oy kaybı yaşansa da birleşemedikleri zaman iktidara gelme şansları azalmaktadır. Bu parçalanmış siyasal yapı uç noktadaki ideolojik partilere yansımakta ve RP ile MHP oy oranlarında patlama olmaktadır. Her iki partide oy oranı yükselişi toplam %18'dir.

SHP ve CHP kendilerine düşen tarihsel sorumluluk bilinci ile bu karamsar tabloyu idrak etmişler ve 1995 yılında 96 Seçimi'nden önce birleşmişlerdir. Her iki parti CHP çatısı altında yeni yapılanmaya gitmişlerdir DSP ise ısrarla bu oluşumun dışında kalmaya özen göstermektedir. CHP seçkincilik tavrını muhafaza ederken DSP popülist politikaları ile oy oranını artırma gayretindedir.⁵³¹

Merkez sağda veya merkez solda birleşme olmaz ise iktidarın en güçlü adayı elimizdeki verilere göre RP ve MHP gözükmektedir.

1995 başında siyasal yapımızda en ilginç gelişme YDH'nin partileşmesi olmuştur. İşadamı eski TÜSİAD başkanı Cem Boyner burjuvazinin vesayetini geri alarak, "artık egemen sınıf kendisi yönetsin" anlayışına uygun olarak YDH'ni partileştirmiştir. Kuruluş gerekçelerinden bir tanesini de merkez sağ ve soldaki bölünmeye bağlamaktadır.⁵³² Partinin ideolojik yapısı koyu liberalizme bolca sosyal sosu dökmesi ile belirleniyor. Türkçüler, kürtçüler, islâmcılar, (eski) sosyalistler vb. partiye çağırılıyor. Tartışma toplumsal yapılanma üzerinde yoğunlaştırılıyor. Bu partinin ne kadar başarılı olacağı 96 seçimlerinde belli olacaktır.

⁵³¹ Geniş bilgi için bkz. Ruşen ÇAKIR-Hıdır GÖKTAŞ a.g.e.

⁵³² Sabah Gazetesi, 14 Ocak 1995, s.17

Ulusal elit içi ve özgül çıkar çatışmaları sonucu kurulan bir partidir.

Siyasal yapımızda "Demokrasiyi" ürküten en önemli gelişmelerden bir tanesi de radikal arayışların ivmesinin artmasıdır. Özellikle faşizme doğru tırmanan bir "milliyetçilik" boy atmaktadır. Bu gelişmeyi iyi gözleyen Boyner, güzel bir saptama yapmaktadır; "SHP hükümettedir ama iktidardan uzaktır; MHP hükümette değildir ama iktidardadır."⁵³³

Baskın ORAN'a göre bu gelişmelerin çok sebepli açıklaması var; Din ile milliyetçilik tarihsel olarak birbirlerinden sonra gelen ve çatışan iki ideolojidir. Toplumlar feodalizmden kapitalizme evrilirken milliyetçilik siyasal manada dini koltuğundan kaldırıp, onun yerine oturmuştur. Ancak Türkiye'de (arabesk) yapılanmamızdan dolayı bu iki ideoloji kucak kucağadır. Bu kucak kucağa oluş, 1974'lerin başlarında yükselen Marxizme (ortak düşmana) karşı birbirlerini destekleme durumu ile sahneye çıkmıştır.⁵³⁴

Nedensel olarak bu olguyu iç ve dış dinamikleri ile ele alıp incelemek mümkündür. Dış dinamiklerden en başta "Globalleşme" (milliyetçiliğin ölmesi ve yerine evrenselliğin geçmesi) ile Batı Kapitalizminin özellikle kültürel olarak az gelişmiş toplumlara (Türkiye'de dahil olmak üzere) sızması ve dinsel ve milliyetçilik bağlamında buna bir tepkinin oluşması durumudur. İkinci dış dinamik olarak 1990'dan sonra Sovyet İmp.'nun dağılması ile o

⁵³³ Cem BOYNER, "Alternatif" TGRT, 14.12.1994

⁵³⁴ Baskın, ORAN, "Yükselen Milliyetçilik ve MHP", Siyaset Meydanı ATV 15.10.1994

zamana kadar hiç haberimizin olmadığı bir "dış Türker" ve "dış müslümanlar" olgusunu ortaya çıkması gerçeğidir. Bu olgu milliyetçi ve dinci ideolojisinin yükselme kaynaklarından birisidir.⁵³⁵

Bir de iç dinamikler var ki asıl önemli olan da budur. Hiç bir zaman dış dinamik bilimsel olarak iç dinamik müsait olmadan etki yapmaz. Dış dinamik sadece hızlandırıcıdır. İç dinamikler içinde de laik Atatürk milliyetçiliğinin bütün çabalara rağmen toplumsal bütünleşmeyi tam olarak sağlayamaması kürt milliyetçiliği bağlamında düşünülmelidir. İkinci olarak hızlı bir gecekondulaşma ile kırdan gelenlerin dinsel ve aşırı milliyetçi ideolojilerini şehirin sivil ideolojisinin masdememesi anılmalıdır. Üçüncü olarak da Atatürk milliyetçiliğinin Türkiye'de demokratikleşmeyi sağlayamaması iç dinamikler arasında yer alır. Bu ideolojilerin yükselmesinin temel nedenlerinden önemli biri de 12 Eylül Darbesi'nin sağa değil sola vurmasıdır. 12 Eylül sineğin bir kanadını koparmıştır ve bu sayede diğer kanat gelişmiştir.⁵³⁶

Hakkı KESKİN'e göre iç dinamikler arasında; özellikle Türkiye'nin içinde yaşadığı sıkıntılar, politik istikrarsızlık ve iktidar olmuş partilerin halka vaad ettiklerini, programlarda yazdıklarını verememiş olmaları da belirleyicidir.⁵³⁷

Siyasal yaşamda ilginç bir diğer gelişme; Türkiye'de toplumsal sınıflaşma 1970'ler sonrasında gelişmiştir⁵³⁸ desek de

⁵³⁵ ORAN, a.g.program

⁵³⁶ ORAN, a.g.program

⁵³⁷ Hakkı KESKİN, (Hamburg Parlamentosu SPD milletvekili) a.g.program

⁵³⁸ Bkz. Emre KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Yay., İst., 1985, s.124-125

çalışan kesimler (üretici sınıflar) diğer sınıflarla beraber "sağa savrulmaktadır. Boratav'a göre bu gelişme özellikle sendikacılığın fiilen tasfiyeye uğratılması ve "yoz ANAP popülizmi'nin burjuvazi adına politik ve ideolojik saldırılarının" sonucudur.⁵³⁹ Bizce önemli bir diğer etken de solun liberalizme kaymasıdır. 94 Yerel Seçimleri göstermiştir ki emekçi kesimler ümidini kestiği merkez sağ ve merkez soldan öç almak ve cezalandırmak amacıyla aşırı sağa oy verme eğilimindedir. "1980'li liberal yıllar, devlet politikaları aracılığı ile sınıf dengelerinin emek aleyhine, sermaye lehine döndüğü ve bu nedenle sermaye için yüksek kârlı olan yıllardır."⁵⁴⁰ bu ortamda solun kuramsal olarak güçlenmesi gerekirken aşırı sağ güçlenmektedir. Bu olgunun çok sebepli açıklamalarını olduğu bir gerçek. Birincisi sınıf farkındalığı tam gelişmemiştir. İkinci olarak liberal sol dışındaki kitlesel sosyalist hareketlere soruşturmalar, kapatmalar ile gelişme imkanı verilmemektedir. İletişim araçlarının burjuvazinin elinde olması sebebiyle bunların üretici sınıflar ile teması da kesilmektedir. Günümüz Türkiye'sinin egemen sınıfı Rant ve ithâl ikameci sanayi burjuvazisidir.⁵⁴¹ Mevcut siyasal partilerimizin oy yüzdeleri yüksek olanlarının hepsi bu sınıfın denetimi altındadır. Merkez sağ tarım-ile sanayiye bir kesede tutmakta zorlanmaktadır. Sanayiden yana ağırlık koymaktadır. O halde Türkiye'de özgül çıkar çatışmaları ve yerel-bölgesel çatışmalar sebebiyle bir çiftçi partisi doğma olasılığı vardır.

⁵³⁹ Korkut Boratav, 1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm Gerçek Yay., İst., 1991, s.73 vd.

⁵⁴⁰ Aynı eser, s.73 vd.

⁵⁴¹ BORATAV, a.g.e., s.73 vd.

Siyasal partileri ilgilendiren çok önemli bir konu da, parti içi demokrasinin olmamasıdır. Partiler oligarşik gruplar tarafından bir işyeri gibi çalıştırılmaktadır. Partilerde aday belirlemede ön seçim yapılmamakta, bunun sonucu olarak da parti başkanları veya delegeler aday adaylarını belirlemektedirler.⁵⁴² CHP kısmi olarak daha demokratik bir örgüt yapısına sahiptir. Partilerin elit değişimini de sağlayamadıklarını görmekteyiz. 1920-30 doğumlu Parti başkanları hala koltuklarında oturmaktadırlar.

Türkiye'nin 10 yıldır en önemli sorunları; demokratikleşme, bölücü terör ve enflasyondur. Ama maalesef siyasi partiler çözüm üretememektedirler.

4.3. CUMHURİYET SONRASI SİYASAL PARTİLERİN İKİLİ YAPI İÇERİSİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ (1923-1995)

Çalışmamızın sonuç bölümüne gelmiş bulunmaktayız. Bu kısımda siyasi partileri tarihsel bir süreç içerisinde ve toplumsal değişme bağlamında ele alacağız. Bakış açımız ve yaklaşımımız çalışmamızın başından beri takip ettiğimiz, siyasi partilerin kökenini "toplumsal bunalımlar ve bunalımlara bağlı olarak toplumsal çatışmalara bağlayan kuram"dır. Bu kurama bağlı olarak siyasi partileri dikotomik bir yapı içerisinde ele alan KONGAR'ın bakış açısını da esas aldığımızı belirtmekte yarar var. Çalışmamız bu açıdan iki ayrı yaklaşıma sahipmiş gibi görülmemelidir. Bu iki yaklaşım birbirlerini bütünler mahiyettedir. O sebeple tek bir bakış açısına sahip olduğumuz belirtmeliyiz.

⁵⁴² Cem BOYNER, Siyaset Meydanı, ATV, 17.9.1994

kullandığımız yaklaşıma biraz daha açıklık getirirsek; "Kriz Kuramı" veya "Bunalm Kuramı"; siyasal partiler, belirli ölçüde toplumsal bölünmeleri yansıtır, der;⁵⁴³ Kongar'ın "Devletçi-seçkinci" ve "Gelenekçi-liberal", dikotomisi de toplumsal bölünmeleri genel olarak iki kategoriye indirgemektedir. Görüldüğü gib birbirleriyle çelişen bir durum söz konusu değildir.

Şimdi, başlarken, Devletçi-seçkinci ve Gelenekçi-liberal ayrımına çalışmamızın birinci bölümünde değinmiş olmamıza rağmen bütünlük sağlamak açısından tekrar kısaca değinmek istiyoruz.

Türkiye'nin siyasal yaşamı Tanzimat'tan beri bir özellik arz etmektedir. Siyasal-toplumsal yaşamda çıkar mücadelesi ikili bir yapı içerisinde sürmektedir. "Devletçi-seçkinciler ve gelenekçi-liberaller". Esas itibarıyla bu iki kesim kesinlikle toplumsal sınıfları işaret etmemektedir. Yani bu iki kesim toplumsal sınıf değildir. Ancak, toplumsal elitleri belirlemektedir. Yani, ekonomiye, siyasete, kısaca topluma yön veren, toplumu yöneten elit ayrımıdır bu. Ayrımın temelinde, toplumsal çıkarlar yatmaktadır. Ortadaki çatışma çıkar çatışmasıdır. Bu iki kesimin toplumsal sınıflar ile hiç alakalarının bulunmadığı gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Nerede toplumsal çıkarlar ve buna bağlı çatışma var ise orada toplumsal sınıflar da vardır. O halde "devletçi-seçkinciler" ve "gelenekçi-liberaller" de belirli toplumsal sınıflara dayanmakta ve bu sınıfların çıkarlarının savaşımını vermektedirler. İlerde göreceğimiz gibi, toplumsal sınıfların belirmeye veya yerlerine oturmaya başladığı

⁵⁴³ Bkz. Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler

1970'li yıllardan itibaren köylü sınıfının ^{kollektif} ağırlık ikincisinde olmak kaydıyla her iki kesim; işçi sınıfım devletçi-seçkinciler ve burjuva sınıfını da gelenekçi-liberaller savunacaklar veya destekleyeceklerdir. Yani gelenekçi liberaller ikiye bölünüp muhafazakar ve ideolojik (RP ve MHP) partilerden oluşan birinci kesim ve liberal partilerden oluşan (DYP ve ANAP) ikinci kesim olarak belirecektir. Devletçi-seçkinciler ise yine ikiye bölünüp sosyal demokrat partiler (CHP) ve Demokratik Sol Parti (DSP) olarak sınıf partisi görünümüyle siyasal yapıda yerlerini alacaklardır.

Devletçi-seçkinciler, asker/sivil bürokrat elitlerin önderliğinde yerel ve komprador burjuvaziyi temsil ederken, gelenekçi-liberaller de üretim araçlarını ellerinde tutan, sermaye sahiplerinin iktidardan dışlanmış ve dinsel muhalefeti de temsil eden elitlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bizce her iki kesimin arasındaki çatışmanın birinci belirleyicisi ekonomiye bağlı iktidar mücadelesidir. Batıcı-doğucu, liberal-devletçi, Laik-İslamcı tartışmaları birinci sebebe bağlı olan ikincil derecede belirleyicilerdir. Yani ideolojik etken ikincil derecede belirleyici değişkendir.⁵⁴⁴

Türkiye'de siyasi partilerin kurulması, cumhuriyet öncesi de dahil olmak üzere iç ve dış sebepler hiyerarşisi ile açıklanabilir.

Dış sebepler içinde belirleyici olan, Batı kapitalist toplumlarının, kendileri gibi kapitalist toplumlar yaratmak arzusu olmuştur. Çünkü, kapitalizm, tüketim toplumu demektir. Tüketmek için üretmek esas olduğu için kapitalist bir toplum başka tüketim

⁵⁴⁴ Bkz., Emre KONGAR, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı-1, Remzi Yay., İstanbul 1985

toplumlarına ihtiyaç duyar. Tabii ki emperyalist kapitalizm, kendi toplumunu parçalamamak için içeride daha az ama dışarıda daha çok sömürüye ihtiyaç duyar. Bunu da sağlamanın tek yolu kendisi gibi toplumların yaratılmasıdır. Özellikle alt yapı ve buna bağlı olarak da üst yapının değiştirilmesi sömürülecek ülkeler için hedef seçilir.⁵⁴⁵ Batı'nın kendisi gibi toplumlar yaratmak istemesinde şöyle bir soru akla gelebilir; "Batı kendisi gibi bir toplum yaratırsa, yarattığı bu toplum da onu sömürmeye kalkmaz mı?" Bu mantıklı sorunun gayet açık bir cevabı vardır; "Batı asla kendisi gibi güçlü bir topluma izin vermez. Hedef seçtiği toplumları hep denetim altında tutar." Bunun da yolu "teknoloji"dir. Teknoloji tekeli Batı'nın elindedir. İşte Batı'nın kendisi gibi toplumlar yaratmak istemesinden dolayı, istenilen bu toplum parlamentolu ve siyasi partili bir toplum olacaktır. Türkiye'de de ilk partilerin kurulmasından günümüze kadar en baş belirleyici dış sebep bu olmuştur. Yani teknoloji ve ideoloji Batı'dan ithal edilmiştir.⁵⁴⁶

İç sebepler içerisinde de en baş belirleyici sebep, alt yapıya bağlı olarak çıkar katmanlarının mücadele aygıtı olarak siyasi partileri görmeleridir. Bürokraside bulunanlar ayrıcalıklı konumlarını sürdürmek için, üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar da rahat bir sömürü ortamı yaratmak için siyasi partileri kurmuşlardır. Üretim araçlarına sahip olmayan emekçi sınıfın partileşmemesi ise Tanzimat ve Cumhuriyet'in ilk yılları için oldukça güçsüz olmaları, güçlenmeye başladıkları 1970'li yıllardan

⁵⁴⁵ Bkz., Yalçın KÜÇÜK, Emperyalist Türkiye, Tekin Yay., İstanbul, 1993

⁵⁴⁶ Bkz., Emre KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1985

sonrası için de hakim sınıflar tarafından kontrol ve yasaklamalar içinde bulunmaları sebebiyledir. Aşlında bu yasaklama birinci dönem için de geçerlidir. Köylü sınıfı ise gerek Cumhuriyet öncesi ve gerekse sonrası için hep hareketsiz bir yönetilen sınıf olarak kalmıştır. Bu durum toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Köylü sınıfı hep güdülecek bir sürü gibi görülmüş, aşağılanmış ve bu sınıf da buna boyun eğmiştir. Eğitim seviyesinin düşüklüğü ve küçük toprak sahipliğini yol açtığı düşük gelir bunda en önemli etkindir. "Cahil köylü, siyasetten ne onlar," benimsemesi hem hakim sınıflar ve hem de onlar için normal bir olgu olarak algılanmıştır. O sebeple ülkemizde kitlesel nitelikli işçi partisi veya köylü partisi hiç olmamıştır.⁵⁴⁷ Bu durumun sorumlusu hem bu sınıflar (sınıf bilinci yoksunluğu) hem de aydınlardır. Ülkemizde bu sınıflara önderlik edecek aydın da yoktur. Bir kısım sol aydın "seçkinci"dir, bir kısım "sağ" aydın da burjuvaziye hizmet etmektedir. 1980 öncesi Türkiye İşçi Partisi, aydınlık ve işçiler ortaklığının güzel bir örneğini vermiştir ancak toplumsal şartlar sebebiyle ve hakim zümrelerin yasaklamaları neticesinde sonuçsuz bir partileşme olarak kalmışlardır.⁵⁴⁸ Açıkça söyleyelim Türkiye'de yasaklama ve baskılar ortadan kalkar ise işçi ve köylü kitle partileri hem kurulup hem de iktidar adayı olacaklardır. Şayet bölüşüm ilişkileri bunu göstermektedir.

Ülkemizde Cumhuriyet sonrası ilk kurulan parti, devletçi-seçkincilerin CHP olmuştur. Bu parti, emperyalizm bunalımı

⁵⁴⁷ Bkz., Nükhet TURGUT, Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984 ayrıca CEM, a.g.e. ve Yerasimos a.g.e

⁵⁴⁸ Bkz., Murat BELGE, "Türkiye İşçi Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans., Cilt 8, İletişim Yayınları.

karşısında Kurtuluş Savaşı vermiş iki kesim koalisyonu tarafından oluşturulmuştur. Aslında her iki kesimin de partisidir. Ancak, ortada savaş olduğu için ve savaşın da en ön aktörleri asker-bürokratlar olduğu için savaş sırası oluşturulan zorunlu koalisyon savaş ertesinde bozulmuş ve Genç Cumhuriyet'le beraber devletçi-seçkinciler yönetiminde CHP oluşturulmuştur. Gelenekçi-liberalleri de sınırlı sayıda bünyesinde taşıyan bu parti eski İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğindedir.⁵⁴⁹

CHP ülkemizde Tek Parti Dönemi dediğimiz dönemin hakim tek partisi olmuştur. Partinin toplumsal taban yoktu, şayet bu dönem için ortada modern toplumsal sınıflar yoktu. Bu durum bizim toplumsal yapımızdan kaynaklanan bir çelişkidir. Batı'ya baktığımız zaman, önce toplumsal sınıfların birer birer oluştuğu ve bilinçlendiği, daha sonra da bilinçlenen bu sınıfların kendi mücadele aygıtları olacak olan siyasi partilerini kurmuş olduklarını görüyoruz. Biz de ise durum bunun tam tersi olmuştur. Tanzimat'tan beri önce siyasi partiler kurulmuş ve daha sonra da bu partilere toplumsal taban yaratılmaya çalışılmıştır. Toplumsal sınıfların olmadığı bir toplumda CHP bütün bir toplumun partisi imajıyla ortaya çıkmıştır. Devrimleri de yerli yerine oturtmak için devlet-parti özdeşliği sağlanmıştır. CHP demek devlet demektir.⁵⁵⁰

Bu noktada bir tespit yapmak istiyoruz. Genel olarak yaratılmak istenen kapitalist Türkiye toplumu ile Atatürk ilkelerinden olan Halkçılık çelişir durumdadır. Güya halkçılık bir

⁵⁴⁹ Bkz., YERASİMOS, 3. cilt, a.g.e.

⁵⁵⁰ Bkz., KONGAR, a.g.e, ve Mete TUNÇAY, "Cumhuriyet Halk Partisi" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İletişim Yay.

yandan "Türkiye toplumu sınıfsız bir toplumdur" demektedir ama bir yandan da "ülkede kaç tane milyoner var? milyoner ve hatta milyarder yaratmak görevimizdir." demektedir. "Köylü milletin efendisidir" derken de her halde köylü sınıfını inkâr etmiyordu. Ayrıca İzmir İktisat Kongresi yeni toplumun burjuvazinin egemenliğine teslim edileceğinin en iyi kanıtıdır.⁵⁵¹

Diyebiliriz ki CHP, halkçılığa rağmen toplumsal sınıflar yaratma çabasındaydı. Bunu yapma görevi o dönem için devletçi-seçkincilerin idi. İlk yaratılmak istenen sınıf ise burjuvazi idi. Burjuvazi sınıfının olgunlaşması 2. Dünya Savaşı yıllarında aranmalıdır. Savaş yıllarında karaborsa ve vurgunlar ile bu sınıf 1946 sonrası palazlanmaya başlamıştı. Bu tüccar burjuvalar ve feodal kırıntısı ağalar gelenekçi-liberal cephenin önderliğine geçip 1950 yılında CHP'nin ve dolayısıyla devletçi-seçkincilerin iktidarına son verdiler. Bunu başarmalarındaki en büyük etken CHP'nin seçkincilik zaafından yararlanıp Anadolu köylerinde popülist propaganda yapmaları idi. Köylü sınıfının büyük bir bölümünü kendi yanlarına çekmişlerdi. Karşılıklarına çıkacak işçi sınıfı yoktu. Şayet işçi sınıfının oluşabilmesi için önce burjuvazinin oluşması şarttır. Sermaye sınıfının partisi olan Demokrat Parti, liberalizm ile burjuvaların, popülist söylemde dile getirdiği gelenekler ve din ile de köylülerin ilgisini çekti. Ayrıca rahat yaşatma vaadi ve yeni bir olgunun ilk andaki cazibesini de unutmamak gerekir.⁵⁵²

⁵⁵¹ Yalçın KÜÇÜK, Türkiye Üzerine Tezler-1, Tekin Yayınevi, İstanbul

⁵⁵² Levent KÖKER, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi İletişim Yay., İst., 1990

Gelenekçi-liberal cephe aralıksız on yıl iktidarda kaldı. İktidara gelmesi başta belirttiğimiz gibi "bölüşüm bunalımı"nın sonucuydu. "Devletçi-seçkinciler" ve "Gelenekçi-liberaller" arasındaki çatışma, "merkez-kenar" çatışmasıdır.

Kongar'a göre, gelenekçi-liberal cephe on yıllık iktidar döneminde iki önemli yanlış yapmıştı. Bunlardan birincisi, Tek Parti döneminin baskıcı yönetimini iktidara gelmeden önce eleştirirken, sonradan kendisinin de baskıcı bir yönetime yönelmesi olmuştur. DP'nin yaptığı ikinci yanlış ise bütünüyle burjuvaziye dayanması ve tarihsel önemi olan bürokratları ve yeni gelişmeye başlayan emekçi sınıfını ihmal etmesidir. Halbuki kalkınmanın büyük yükü bu sınıf üzerindeydi. Model alınan Batı sınıflararası dengeyi çoktan kurmuştu. Zaten, Türkiye'de burjuvazi tek başına baskı rejimi kuracak kadar güçlenmiş olsaydı, DP iktidardan düşürülemezdi. Fakat o zaman da şimdi de, gelecekte de (tarihsel ve diyalektik nedenlerden dolayı) sermaye, Türkiye'de tek başına uzun dönemli bir baskı rejimi kuramaz.⁵⁵³

DP'nin bu saydığımız iki belirleyici neden ve diğer yan sebepler dolayısıyla 27 Mayıs 1960'da "devletçi-seçkinci"ler tarafından iktidarına son verildi.

1950-1960 arası dönemin ilginç olan bir özelliği de siyasi yapının iki partili bir sistem gibi görülmesidir. Gerçi seçime başka partiler de girmişler ve mecliste yer almışlardır. Ancak iktidar ve ana muhalefet ülke seçmen oylarının pek büyük bir kısmını elde etmişlerdir. Esasen bu özellik Tanzimattan beri vardı ve bu tarihten

⁵⁵³ Emre KONGAR, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.365

sonra da olacaktı. Bu durum anlatmaya çalıştığımız ikili yapıyı bir sonucudur.⁵⁵⁴

Bu dönem siyasi partilerin bir özelliği de yeni doğan siyasi partilerin mevcut bir siyasal partiden bölünmeler sonucu ortaya çıkmış olmalarıdır. DP bunun ilk örneğini teşkil etmiştir. Gelecekte de bu özellik sürecektir.⁵⁵⁵

Türkiye siyasi partilerinin bir diğer özelliği de yine Tek Parti Dönemi'nden başlamak suretiyle DP döneminde ortaya çıkmaya başlamıştı; Türkiye siyasi partiler ideolojiden yoksundur. Daha doğrusu tutarlı bir ideolojiden yoksundur. Örneğin DP hem tarımı hem sanayiye temsil etme iddiasındaydı ve sonuçta daha darbe gelmeden önce hem güç kaybetti, hem de parçalanmaya uğradı. Türkiye Köylü Partisi, DP'den kopmalar ile kurulmuştu. Çıkarlar uyuşmuyordu. Sanayi burjuvazisi sonradan üstünlüğü eline geçirmişti. CHP her sınıfı temsil ettiği iddiasındadır ama gerçekte egemen sınıfların partisidir.

27 Mayıs, bölüşüm sorunlarının bir ürünüydü. Nasıl ki tek parti döneminde burjuvazi yaratılmaya çalışıldıysa, şimdiki yeni dönemde de emekçi sınıfı yaratılmaya çalışıldı. Yaratılmak istenen bu yeni sınıf devletçi-seçkincilerden yana denge unsuru vazifesi görecekti. Yeni anayasa da bu yönde hazırlanmıştı. "Temel hak ve özgürlükler" ön plana çıkmıştı. İleride de görüleceği üzere bürokrasinin gelirinin azaldığı dönemlerin sonunda hep darbe olmuştur.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ Mehmet TURHAN, Siyasal Elitler, Gündoğan Yay., Ankara, 1991

⁵⁵⁵ KOTİL, a.g.e

⁵⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., KONGAR, a.g.e.

1965 yılına kadar gene bir geçiş dönemine rastlıyoruz. Sosyal devlet, darbeden 1965'e kadar kurumsallaşma dönemi içerisinde yerleştirilmeye çalışılmış ve bu tarihten sonra da gelenekçi-liberaller artık hiç gitmemek üzere iktidara gelmiştir. 1965'ten sonra devletçi-seçkincilerin de asker ve sivil bürokrasi olarak ayrıştığını görmekteyiz. Artık bu tarihten sonra CHP'nin sosyal demokrat bir partiye doğru evrimleştiğine şahit oluyoruz.⁵⁵⁷

1965'ten 12 Mart 1971'e kadar gene bir gelenekçi liberal iktidarı ve ardından tekrar darbe yaşanmıştır. Bölüşüm sorunları tekrar gündeme gelmiş ve bunalım sonunda darbe getirmişti. Bu dönemin bir özelliği, yeni yaratılmak istenen toplumun kurumsallaştığı varsayılp radikal partilere de izin verilmiş olmasıdır. Esasen gerçek bir demoraside bu tür partiler izinle kurulup, izinle kapatılmaz. Ancak bizim demokrasimizde devlet için devrim korkusu hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır. Orta sağ ve orta sol dışındaki en küçük bir örgütlenme bile devrim korkusu ile hep kuşu ile karşılanmıştır. İşte 12 Mart'tan önce yeni kurulan siyasi partiler de böyle kuşku ile karşılanmış ve darbeden sonra kapatılmıştır. Radikal partiler içinde en ilginç gelişme "Nizam Partisi" olmuştur. Bu parti bilindiği gibi radikal İslamcılarının toplulaştığı bir örgüttü. Ve İslam ideolojisi II. Meşrutiyet'den 1969 yılına kadar hep yasaklanmıştı. Gerçi, gelenekçi-liberal kesim, İslamı kullanıyor ve ödünler veriyordu. Ancak, burjuvazi hiçbir zaman da bu ideolojinin güçlenip iktidara gelmesini istemiyordu. Çünkü siyasal egemenliğin kaynağı olan sermayeyi ellerinde

⁵⁵⁷ KONGAR, a.g.e.

tutuyorlardı ve bu güçlerini metafizik kaynaklı bir iktidara kaptırmak istemiyorlardı. Bu bağlamda düşünürsek dine bakış açısı devletçi-seçkinciler için ve gelenekçi-liberaller için aynıdır.⁵⁵⁸

İşçi sınıfının güçlenmeye başlaması ve bilinçli bir aydın kesim bu dönemde TİP gibi bir kitle partisini de ortaya çıkarmıştı. Bu partiden açıkcası korkuluyordu da. İlerisi için tehlikeli görülüyordu. Çünkü diyalektik süreçler gereği burjuvazinin güçlenmesi, sömürünün artması demektir ve sömürünü artması demek de işçi sınıfının güçlenmesi demektir.⁵⁵⁹

Diğer bir ideolojik Parti MHP kurulmuştu. Esasen Türkçü sağ 1930'lardan beri merkezin-merkezkaçı durumundaydı. Kemalist hareketin bir uç noktası olan bu parti, anti-komünizm temaları ile merkez sağ tarafından da kullanılıyordu. Bu akım, ne islamcı ideoloji ne de sosyalist ideoloji gibi baskı ve yasaklara uğramıştır. İktidardaki hakim güçler tarafından faşist bir dikta getirmemek kaydıyla her türlü eylemi hoşgörü ile karşılanmıştır. Demirel'in "Bana sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz" deyişi bu tespiti doğrular.⁵⁶⁰

12 Mart'ın arkasındaki gerçek Kongar'ın çok yerinde belirttiği gibi "iç ve dış sermaye sınıfı" idi. Bu tespit şaşırtıcı gibi görünebilir ancak bu tespitde bir gariplik yoktur. Şöyle ki; Burjuvazi dışındaki sınıflar 1961'den sonra ulusal gelirden daha yüksek pay almaya başlamıştı. Bu gelişme demokratik hak ve özgürlüklerin

⁵⁵⁸ KONGAR, a.g.e.

⁵⁵⁹ Bkz. Murat BELGE, "Türkiye İşçi Partisi" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans., Cilt 8, İletişim Yay.

⁵⁶⁰ Bkz., Bora-Can, Devlet-Ocak-Dergah, İletişim Yay., İstanbul, 1991 ve Baskın ORAN, ag.program.

güvence altına alındığı 1961 Anayasası ile sağlanmıştı. Tabi bu durum burjuvazi için kabul edilemez nitelikteydi. Bu durum 1971'den sonra ortadan kaldırılmıştır. Bu dönem uygulamaları aynı zamanda sağ şiddetin beslenmesi ve devletin gelecekte otoriter sağ tarafından ele geçirilmesi için önlemlerin alınması amaçlarına da hizmet etmiş görünmektedir.⁵⁶¹

Türkiye 1970'lerde sınıflı bir toplum niteliğini ancak kazanabilmiştir. Bundan böyle siyaset de toplumsal sınıfların çıkarları açısından belirlenmektedir. Yine Kongar'a göre sınıflı bir topluma erişen Türkiye'de bunda böyle cepheleşme de ortadan kalkmıştır. Devletçi-seçkinci cephe tamamen yok olmuş; Buna karşılık gelenekçi-liberal cephe, siyasal liberalliğini iyice bırakmış, daha merkezîyetçi ve daha otoriter nitelikler kazanmıştır. Çünkü, bu cephe artık, sermaye sınıfının sömürü oranını yeterli görmeyen az gelişmiş kesimleriyle, tam bir bütünleşmeye doğru yol almaya başlamıştır. İdeolojik platformda da yeni nitelikler ortaya çıkmaya başlamıştı. Devletçi-seçkinci cephenin ortadan kalkması ile yeni sol gruplar ortaya çıkmaya başlamıştı. Sonuç olarak gerek sağda gerekse solda maddi temele dayanmayan bu partileşmeler sadece ideolojik düzeyde kaldılar ve küçük burjuva radikalizmleri dediğimiz bu akımlar diyalektik olarak otoriter sağ akımların maddi taban kazanmasına yol açan eylemleri güçlendirmekten başka bir işe yaramadı. 80 Darbesi ve sonrasındaki siyasal yasaklamalar bu sınıflaşma sürecinin yansımasıdır.⁵⁶²

⁵⁶¹ KONGAR, a.g.e., s.367

⁵⁶² KONGAR, a.g.e., s.370

1980'e kadar inişli çıkışlı bir yol izleyen Türkiye siyasal yapısı ve bu yapıya bağlı siyasi partiler, Kapitalizm ve sınıflaşma düzeyinde bütün olarak ele alınmalıdır. Devletçi-seçkin kanadın ortadan kalkması ile asker-sivil bürokrasi kanadı çözülmüştür. Artık liberal partiler ve sosyal demokrat partiler siyasal yapının temel taşları konumuna geldiği için; askerlerin çıkarlarını düşünerek, baştan beri burjuvazi tarafına omuz vermeleri aslında son derece normal bir olguydu. Ancak, toplumun gerek siyasal gerekse ekonomik manada tam olarak burjuvaziye önce teslim edilmesi gerekmektedir. Reçete 1980 Darbesi'ne beş kala hazırlanmıştı; 24 Ocak Kararları. Ancak, bu reçete toplumun diğer sınıfları tarafından kabul edilmesi olanaksız bir reçete olduğu için zorla kabul ettirilebilirdi. Bunu sağlayacak tek güç sonunda devreye girdi ve 12 Eylül Darbesi gerçekleştirildi.⁵⁶³

Artık Türkiye için yeni bir dönem başlıyordu. Bundan böyle siyasi partiler kapitalist bir toplumda, ve liberal ilkeler doğrultusunda hareket edebilirdi. Ve öyle de oldu. Günümüzde siyasi parti programlarına bakılırsa, İP gibi sosyalistler dışında hepsi piyasa ekonomisini baş tacı yapmışlardır. Sosyal demokrat partiler sadece bu programın başına "sosyal" kelimesini eklemişlerdir.⁵⁶⁴

Dönem başında, eski siyasi partilerin yasaklanıp sadece ANAP'a siyasi şans tanınması darbe niteliğindeki bu kararları uygulayacak tek sivil güç olarak görülmesindendi.

⁵⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz., KÜÇÜK a.g.e, KONGAR, a.g.e., BORATAV, a.g.e,

⁵⁶⁴ Parti Programları

1980 sonrası partiler parlamento dışında kurulmuşlar, sonradan bölünme veya birleşme ile çoğalmışlardır. Şu an ülkemizde 23 tane siyasi parti vardır. Esasen başkanlık sistemi düşünen burjuvazi iki buçuk partili bir yapı arzu etmektedir. Seçim hileleri ile de bunu sağlamaya çalışmaktadır. Merkez sağ ve merkez solda birer parti ve buçuk olarak marjinal Türkçü ve dinci partiler yeğ tutulmaktadır.

Duverger'in kuramına uygun olarak söylersek, yeni dönem partileri kadro partileridir. Seçmenle sürekli irtibat halinde değillerdir ancak RP kitle partisi olma yolunda sağlam adımlar atmaktadır.

Yeni literatüre uygun olarak söylersek, yeni dönem partileri "toplayıcı partilerdir". Yani bir parti belirli bir sınıfsal tabana dayansa da her toplumsal sınıftan oy alabilmektedir. Bu gün CHP'yi destekleyen burjuva kesimleri olduğu gibi RP'ni destekleyen burjuvalar da vardır. Veya ANAP'a ve DYP'ne gönül veren emekçiler vardır. Kongar, bu duruma açıklık getirmektedir; Türkiye'de siyasi partiler toplumsal sınıfları çapraz keserler. Bunun sebebi, toplumsal sınıfların siyasi partilerden önce ortaya çıkmamış olmasıdır. Eğer toplumsal sınıflar önce oluşup, siyasi partilerini kurmuş olsa idi her sınıfı kendi çıkarlarını koruyan partilere oy verirdi, desteklerdi.⁵⁶⁵

Son gelişmelere de değinecek olursak; Türkiye'de tam kapitalistleşme döneminin ifadesi olan son on beş yılın yükü emekçi sınıflarına yani alt ve orta tabakaya yüklenmiştir.

⁵⁶⁵ Star-1, Kırmızı Koltuk Programı, 1991

Toplumumuzda siyasal partilere oy veren seçmenin 1991 Genel Seçimi'nde DYP'ni 1. parti seçmesini toplumsal sınıf bilincinin eksikliğine bağlamak gerekmektedir. Gerçi DYP bu seçimlerde "herkese iki anahtar, yeşil kart, karakol duvarları camdan olacak, işsizlik sigortası, buğdaya 5000 TL. taban fiyat" vb. sol söylemi kullanmıştır . Solun liberalleşmesinin de bu gelişmede payı olmuştur.⁵⁶⁶

Fakat 4 senedir uygulamada vaatlerin yerine getirilmediğini gören seçmen kitlesi son kamuoyu yoklamalarından anlaşıldığı üzere radikal çözümcülere yönelmiştir. Kenarın kenarı siyasal partileri iktidara getirmeyi düşünmektedir

Ayrıca, çağımızda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de medya demokrasisi hakim duruma gelmiştir. Medyayı ellerinde bulduran güçler (basın ve TV) siyasi partilere oy verecek seçmenleri de kontrol edebilmektedirler.

İlginç bir gelişmede işadamı Boyner'in 1995 başında partileştirdiği Yeni Demokrasi Hareketi'dir. Yapılan muhalefet tüm siyasal partilere, tüm siyasal kurumlardır. Ekonomik yapıda ise itirazdan ziyade daha çok liberalizm savunulmaktadır. Bir kısım burjuvazinin merkezci partilerinden vazgeçmesi ve daha çok demokrasi talep etmesi yeni bir taktik olarak belirmiştir. 96 seçimleri bu partinin geleceğini tayin edecektir.

Yine bir önemli gelişme ise yörel-bölgesel çatışmalar ve ideolojik çatışmalar ile ortaya çıkmış olan "Kürtçü" partilerdir.

---

⁵⁶⁶ KONGAR, a.g. program

Şimdilik siyasal yapımızda gelişmeler bunlardır. Gelecek bu etkenlere göre belirlenmektedir.

V. BÖLÜM

GENEL SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye Siyasal partileri modern Batı Demokrasilerinden doğuş ve gelişme süreçlerinde farklı ve keline özgü(arabesk) bir yol izlemiştir.

Siyasal partilerimiz kapitalist sınıflar oluşup olgunlaştıktan sonra siyasal yaşama geçmemiş ve fakat tam aksine önce siyasal partiler kurulup sonra toplumsal sınıflar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu temel etken sebebiyle genelde Türkiye siyasal yapısına hakim olan merkez sağ ve merkez sol ulusal elit-içi çatışma ve özgül çıkar çatışmaları ile belirlenmiştir.

Devletçi-seçkinci cephe Genç Osmanlılar-Jön Türkler-Kemalistler (CHP) sırasını takip edip 1950'lere kadar siyasal yapıya hakim olmuştur. Devletçilikleri devlet eli ile burjuvazi sınıfının yaratılmasından ileri gelmektedir.

Gelenekçi-liberal cephe ise Jön Türkler'deki ayrılma sonucu oluşmuş ve Prens Sabahattin Grubu-Hürriyet ve İtilaf Fırkası-Menderesciler (DP) sırasını takip edip 1950 de artık hiç gitmemek üzere iktidara gelmiştir.

1970'lerden sonra Türkiye Siyasal partileri "sınıf partisi" görünümü kazanmaya başlamıştır. CHP sosyal demokrat bir partiye dönüşmüş ve DP tamamen liberal burjuvazi partisi olmuştur.

1970'lerde siyasal yaşam yine bir ayrışmaya tabi olmuş ve ulusal elit-içi çatışmalar ve ideolojik çatışmalar bölgesinde Türkçü

ve dinci partiler gelenekçi-liberallerin içinden çıkmış ve sosyalist partiler de devletçi, seçkincilerin içerisinden ayrılmıştır.

Türkiye siyasal partilerinde görülen çatışma alt-yapı temelli değil üst-yapı üzerinedir.

Türkiye siyasal yaşamında güçlü kitle partilerinin olamaması (köylü ve işçi partileri) ilk başa gidersek siyasal partilerin toplumsal sınıflardan önce kurulmasında ve toplumsal sınıflarda (burjuvazi hariç) sınıf farkındalığının eksik olmasında aranmalıdır. Daha genel düşünürsek dışa bağımlı azgelişmiş Türkiye toplumsal yapısı siyasal partilerin böyle şekillenmesini sağlamıştır.

12 Eylül Darbesi'yle ve 24 Ocak Kararları'yla 1980 sonrası toplum burjuvazinin tam hakimiyetine girmiştir. Tarihsel görevini dış ve iç dinamikler sebebiyle yerine getiremeyen ve liberalleşen sol, seçmenlerin tamamen sağa savrulmasına sebep olmuştur.

Ayrıca kenarın uçlarında olan siyasal partiler son dönemde güçlenme ve iktidar olma süreçlerine girmiştir. Merkezdeki partilerin toplumsal yapıya kalıcı çözümler üretememesi sebebi bu sonucu doğurmuştur.

Yine son dönemin en önemli gelişmelerinden bir tanesi de yerel-bölgesel çatışmalar ve ideolojik çatışmalar ile kurulan siyasal partiler olmuştur. Bu olgunun da iç ve dış dinamikleri vardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Batı toplumlarında siyasal partileşmede günümüzün hakim bölünme tipinin fonksiyonel (sınıfsal) bölünme oluşuna karşılık, Türkiye gibi azgelişmiş

ülkelerin siyasal rejimlerinde, sınıfsal bölünmeden çok yerel ve kültürel bölünmeler yaşanmaktadır.⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁷Ergun ÖZBURDUN, Siyasal Partiler s.54

TABLOLAR

1- Sosyal Bölünmelerin Boyutları	12
2- ATÜT ve Feodal Üretim Tarzının Belirleyici Nitelikleri.....	24
3- Klasik Dönem Osm. Üretim Tarzı, Toplumsal Sınıfları ve Toplumsal Siyasa.....	88
4- 1913 Yılı Osmanlı Sayımına Göre Kırsal Sınıflar ve Sahip oldukları Toprak Varlıkları.....	104
5- 1992 Yılında Ülkedeki Sanayi İşyerleri ve Bunlarda Çalışan İşçi Sayısı.....	114
6- 1912-1915 Osm. Sanayi Sayımına Göre Ülkedeki Sanayi İşyerlerindeki Sermaye ve Emek Bileşimi....	114
7- 1914 Yılı Osmanlı Devletinin Dış Ticaret Açığı	115
8- 1908, 1912, 1914 Meclislerinde Çeşitli Ulusların Temsilci Oranları (%).....	128
9- 1991 Seçimleri ve 1996 Genel Seçimi İçin SONAR Araştırması Karşılaştırması.....	261

BİBLİYOGRAFYA

1991 Devlet İstatistik Yıllığı

1994 Yılı SONAR Anketi, 15 Aralık 1994, ATV Haber

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, "Milliyetçi Hareket Partisi",
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans., Cilt 8

AKŞİN Sina, "İttihat ve Terakki", Tanzimat'dan Cum. Tür. Ans.,
Cilt 5, İletişim

ALKAN Ahmet, Gelişim Süreci İçinde Kentin Sosyo-Ekonomik Analizi, K.D.M.M. Akademizi Yay., Yay. No: 12, Konya, 1981

ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt 1, İş Bankası Yay., No:252, Ankara, 1991

ARON Raymond (Çev. Erol GÜNGÖR), Sınıf Mücadelesi, B.K.M.K. Yay., İstanbul, 1973

ARON Raymond, Sınıf Mücadelesi, (Çev. Erol Güngör), BKM Yay., İstanbul, 1973

AVCIOĞLU Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Cilt 1-2-3, Tekin Yay. ist., 1990

BELGE Murat, "Türkiye İşçi Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans., Cilt 8

BERKES Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yay., İst., 1978

BERKES Niyazi, Türkiye İktisat Tarihi, 1970

BİLGİSEVEN Amiran Kurtkan, Maliye Sosyolojisi, Filiz Yay., İst., 1984

BOGUSLAVSKİ-KARPUŞİN-RAKİTOV (Çev. Vahap ERDOĞDU), Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin ABECESİ, Sol Yay., Ankara, 1990

BORAN Behice, Metod Açısında Feodalite ve Mülkiyet", Yön Dergisi, Sayı, 51

BORATAV Korkut, 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yay., İstanbul, 1991

BORATAV Korkut, Gelir Dağılımı, Gerçek Yay. İstanbul, 1980

BORA Tanıl-CAN Kemal, Devlet Ocak Dergah, İletişim Yay., İstanbul, 1991

- BOTTOMORE Tom, Siyaset Sosyolojisi, Çev. Ali Türkay Yazıcı Renzi Kitabevi, İstanbul, 1968
- BOYNER Cem, "Alternatif", TGRT, 14.12.1994
- BOYNER Cem, Siyaset Meydanı, ATV, 17.9.1994
- BÜYÜK LAROUSSE ANSİKLOPEDİSİ, Cilt 5-6-12-17-23, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993
- CEM İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay., İst., 1977
- CİN Halil, Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü S.Ü., Yay., No: 27, Konya, 1987
- ÇAKIR Ruşen-GÖKTAŞ Hıdır , Resmi Tarih Sivil Arayış, Siyah-Beyaz Yay., İstanbul, 1991
- ÇAM Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yay., İstanbul, 1990
- ÇAVDAR Tevfik, "Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8
- ÇAVDAR Tevfik, "Cumhuriyet Halk Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8
- ÇAVDAR Tevfik, "Demokrat Parti", Cum. Dön. Tür. Ans. Cilt 8
- D.İ.E., 1985, Seçim İstatistiği
- DİVİTÇİOĞLU Sencer, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, 1971
- DURDUN Davut, Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din, İşaret Yay., İstanbul, 1989
- DUVERGER Maurice, Siyasi Partiler, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yay., Ankara, 1986
- ECEVİT Bülent, Mithat Paşa ve Türk Ekonomisini Tarihsel Süreci, Tekin Yay., İstanbul, 1990

- EKİNCİ Yusuf, Ahilik ve Meslek Eğitimi, M.E.B. Yay, No:862 İt, 1989
- ERGİL Doğu, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Türk Derneği Yay., Ankara, 1975
- ERGİL Doğu, Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalm, T.İ.B. Yay., No:21, Ankara, 1978
- ERGİN Feridun, "Hürriyet Partisi", Cum. Dön. Tür. Ans, Cilt 8
- ERGUN Doğan, Sosyoloji El Kitabı, Gerçek Yay, İstanbul, 1984
- GÖKBERG Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Yay., İst., 1985
- HANÇERLİOĞLU Orhan, Toplum Bilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986
- İSLAMOĞLU-İNAN Huricihan, Osm. İmp.'da, Devlet ve Köylü, İletişim Yay. İstanbul, 1991
- KAHRAMAN Bülent H. Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri, İmge Yay., Ankara, 1993
- KAPANİ Münci , Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yay., Ankara, 1989
- KAYALI Kurtuluş "Hürriyet ve İtilaf", Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ans., Cilt 5
- KAZGAN Gülten, İktisadi Düşünce, Remzi Yay., İstanbul, 1984
- KEPENEK Yakup, 12 Eylül'ün Ekonomi Politikası ve Sosyal Demokrasi, V Yay. Ankara, 1987
- KESKİN Hakkı (Hamburg Parlamentosu SPD Milletvekili) "Yükselen Milliyetçilik ve MHP", Siyaset Meydanı, ATV, 15.10.1994
- KEYDER Çağlar, (Çev. Sabri TEKAY), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yay, İstanbul, 1986
- KIRAY Mübeccel Belik, Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi, "Mimarlık Semineri", 1969

- KIŞLALI A. Taner, Siyaset Bilimi, İmge Kitabevi, Ankara, 1992
- KIŞLALI Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, İmge Yay. Ankara, 1992
- KIZILÇELİK Sezgin, "Atatürk Döneminde Sanayileşme Çabaları" S.Ü. Ata Dergisi, Sayı, 4, Konya, 1993, Ayrı Basım.
- KIZILÇELİK Sezgin, Sosyoloji Teorileri 2, Emre Yay., Konya, 1992
- KIZILÇELİK Sezgin-ERJEM Yaşar, Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Emre Yay., Konya, 1992
- KONGAR Emre, Star-1, Kırmızı Koltuk Programı, 1991
- KONGAR Emre, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985
- KONGAR Emre, Türk Toblumbilimcileri, Cilt 1, Remzi Yay. İstanbul, 1982
- KONGAR Emre, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı-1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985
- KOTİL Ahmet, "Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8
- KÖKER Levent, Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yay., İstanbul, 1990
- KÜÇÜKÖMER İdris, Asyagil, Üretim Biçimi, 1977
- KÜÇÜKÖMER İdris, Düzenin Yabancılaşması, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989
- KÜÇÜK Yalçın, Emperyalist Türkiye, Tekin Yay., İstanbul, 1993
- KÜÇÜK Yalçın, Türkiye Üzerine Tezler, Cilt 1, Tekin Yay., İstanbul, 1989
- LEWERENZ E., (Çev. Yalçın Doğan), Komünist Enternasyonelde Faşizmin Tahlili, Sol Yay. Ankara, 1979

LEWIS Bernard (Çev. M. Kıratlı), Modern Türkiye'nin Doğuşu, T.T.K. Yay., Ankara, 1970

MARDİN Şerif, "İslamcılık", Tanz. Cum. Türk. Ans., Cilt 5, İletişim Yay.,

MARDİN Şerif, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yay., İst., 1989

MARDİN Şerif, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yay., İst., 1991

NIKİTİN P. (Çev. Hamdi KONUR), Ekonomi Politik, Sol Yay., Ankara, 1978

ORAN Baskın, "Yükselen Milliyetçilik ve MHP", Siyaset Meydanı, ATV, 15.10.1994

OSKAY Ülgen, Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi, E.Ü.E.F., Yay., No: 25, İzmir, 1983

OZANKAYA Özer, Toplum Bilime Giriş, S. Yay, Ankara, 1984

ÖZBUDUN Ergun, Siyasal Partiler, A.Ü.H.F. Yay., No:471, Ankara, 1983

ÖZ Esat, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal katılım, Gündoğan Yay, Ankara, 1992

ROUSSEAU Jean-Jacques (Çev.) Toplum Sözleşmesi. Adam Yay. ,İstanbul, 1987

S.M. LİPSET (Çev. Mete Tunçay) Siyasal İnsan, Teori Yay., Ankara, 1986

Sabah Gazetesi, 14 Ocak 1995

SARICA Murat, Siyasal Düşünce Tarihi, Gerçek Yay., İstanbul, 1987

Siyasal Parti Programları

SOYSAL İlhami, "12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri, Cum. Dön. Türkiye Ans., Cilt 8

SOYSAL İlhami, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasi Partiler ve Kurucuları", Cum. Dön. Türk. Ans, Cilt 7

SÖNMEZ Mustafa, Türkiye Ekonomisinde Bunalım, Belge Yay., İstanbul, 1986

SUNAR İlkay, "Demokrat Parti ve Popülizm", Cum. Dön. Türk. Ans. Cilt 8

ŞAYLAN Gencay, Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, V Yay., Ankara, 1986

TANİLLİ Server, Devlet ve Demokrasi, Cem Yay., İst., 1993

TANİLLİ Server, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt 1-2-3, Say, Yay., İstanbul, 1988

TEKELİ İlhan, Türkiye'de Kentleşme Yazıları, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982

TEZİÇ Erdoğan, 100 Soruda Siyasal Partiler, Gerçek Yay., İstanbul, 1989

TİB Emperyalizm ve Türkiye, Seçme Yazılar, Patika Yay., İstanbul, 1989

TOLAN Barlas, Toplumbilimlerine Giriş, Gazi Üniversitesi Yay., No: 49, Ankara, 1985

TOPRAK Binnaz, "Milli Selamet Partisi", Cum. Dön. Türk. Ans-8

TOPRAK Zafer, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yay., Ankara, 1982

TUNAYA Tarık Zafer, "Türkiye'de Anayasa Geleneği", Tan. Cum. Türk. Ans., Cilt 1, İletişim Yay.

TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1-2-3, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986

- TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasa Partiler, Cilt 1-2-3, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986
- TUNÇAY Mete, "Cumhuriyet Halk Partisi", Cum. Dön. Tür. Ans-8
- TUNÇAY Mete, "Osm. Devletinde Sol Akımlar ve Partiler", Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ans., Cilt 1, İletişim Yay.,
- TURGUT Nühket, Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984
- TURHAN Mehmet, Siyasal elitler, Gündoğan Yay. Ankara, 1991
- TÜRKÇE SÖZLÜK, Cilt 1-2, TDK adına Milliyet Yay., İst., 1992
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, D.İ.E. Yay., No: 983, Ankara, 1973
- UYSAL Birkan, Siyasal Katılma Davranışına Ailenin Etkisi, TODAE Yay, No:209, Ankara, 1984
- ÜLKEN Hilmi Ziya, Siyasi Partiler ve Sosyalizm, Anıl Yay., İst., 1963
- ÜLKEN Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay., İstanbul, 1992
- YERASİMOS Stefanos (Çev. Babür KUZUCU) Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt 1-2-3, Gözlem Yay., İstanbul, 1980
- YÜCEKÖK Ahmet, Türk Devrim Tarihi, Gerçek Yay., İst., 1984